

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUHAMMED AVVÂME'NİN TEDRİBU'R-RÂVÎ TAHKİKİNDEKİ
HADİS İLMİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR

Hazırlayan
Abdullah TURGUT

MALATYA – 2022

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**MUHAMMED AVVÂME'NİN TEDRİBU'R-RÂVÎ TAHKİKİNDEKİ HADİS
İLMİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah TURGUT

**Danışman
Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR**

MALATYA – 2022

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Muhammed Avvâme'nin Tedribu'r-Râvî Tahkikindeki Hadis İlmî İle İlgili Değerlendirmeleri” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yaralandığım eserlerin tamamının metin içinde ve kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterildiğini belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Abdullah TURGUT

ÖNSÖZ

Yüce dinimiz İslam'ın Kur'an-ı Kerim'den sonraki ikinci aslî kaynağının Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sünneti olduğu tartışma götürmez bir hakikat olduğu kadar; onun söz, fiil ve takrirlerinin hadisler vasıtasıyla bizlere intikal ettiği de bir başka gerçektir.

Hadisler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in arzu ettiği Müslüman kimliğini inşa etmek ve doğumdan ölüme kadarki hayatın her alanında yol gösterici olmak cihetiyle kaynaklık vazifesini deruhte etmiştir. Bu doğrultuda Müslümanlar, ilk asırdan itibaren Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetine tarifi mümkün olmayacak derecede önem vermiş, Allah ve Resûlü'nün rızasına muvafık bir hayat için hadislerin/sünnetlerin anlaşılması ve yorumlanması veyahut bir diğer tabirle dil ve üslûp cihetinden güncelleştirilerek günün idrakine sunulması noktasında ilmî çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Hadislerin, vârid olduğu dönemde sadece kişisel ve şer'î ihtiyaçlar çerçevesinde ele alındığını söyleyebiliriz. Ne var ki rivayet döneminin başlamasıyla birlikte öncelikle râvî ve mervîde birtakım özelliklerin de aranmaya başlandığı görülür. Neticede bu süreç, “kabul ve red açısından isnâd ve metnin durumunu bildiren kurallar ilmi” diye tanımlanan Hadîs Usûlü (Hadîs İstılahları) ilminin doğuşuna sebep olmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e nispet olunan söz ve uygulamaların bir usûl çerçevesinde, doğru bir şekilde aktarımını sağlamak ve Peygamberimiz adına uydurulan haberleri ayıklayıp hadis/sünneti her türlü şüphe, iftira ve inkârdan arındırmak, bu ilmin şerefle üstlendiği amaçlarının başında yer almaktadır.

Bu amaçla İmam Suyûtî (ö. 911/1505) hem hadis/sünnetin hayatın içerisinde statik değil dinamik bir yapıya sahip olduğunun bir delili olmak itibarıyla hem de Müslümanların ihtiyaçlarını nazar-ı dikkate alarak bir usûl âbidesi sayılabilecek *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* isimli eserini ilim âlemine hediye etmiştir. Zira “*Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın*” (Âl-i İmrân, 3/31.) ferman-ı İlâhîsinden mülhem itaat ve ittiba ancak Habîb-i Ekrem'den (a.s.) bize ulaşarlarda makbuliyet ile merdûdiyât sıfatlarını hâiz olanların tefrîki ile mümkün olabilecektir. Bunun da sadece “bana göre, aklımca, kanaatimce” şeklinde hiçbir delile istinad etmeksizin âfâkî kıl-ü kâl ile değil de sağlam ve güvenilir

ilkeler üzerine inşâ edilmiş bir metodoloji ile sağlanabileceği izahtan vârestedir. Bu cümleden hareketle de denilebilir ki *Tedrib*, işte bu usulü inşâ etmiş ve asırlar boyunca ehl-i ilmin takdir ve taltifine mazhariyet kazanmıştır. Nitekim günümüz muhakkik âlimlerinden bilhassa hadis ilimlerinde temayüz etmiş bulunan Muhammed Avvâme'nin *Tedrib* üzerine ciddi tespit ve tahliller ile kaleme aldığı tahkik çalışması, son dönem hadis araştırmacılarının gönüllerini ziyadesiyle mesrûr kılmıştır. Bu sürûr ile Muhammed Avvâme'nin *Tedrib*'i tahkiki özelinde hadisçiliğini tedkik etmeyi arzu ettik. Daha önce bu minvalde müstakil bir çalışmayı da tespit edemememiz bizi daha da şevklendirdi.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde Muhammed Avvâme'nin hayatı, eğitimi, ilmi kişiliği ve *Tedribu'r-râvî* tahkikindeki yönteminden bahsedilmiş, ikinci bölümde ise Muhammed Avvâme'nin *Tedribu'r-râvî*'ye yapmış olduğu tahkikindeki Hadis ilmi ile ilgili değerlendirmeleri çıkarılarak başlıklar halinde verilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde kıymetli vakitlerinden fedakârlık ederek bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim, saygıdeğer hocam ve danışmanım Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR'e saygı ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca değerli bilgi ve fikirleriyle çalışmama katkı sunan Doç. Dr. Tahsin KAZAN, Doç. Dr. Muhammed Enes TOPGÜL, Dr. Selahattin YILDIRIM ve Dr. Serkan DEMİR hocalarıma da çok teşekkür ederim.

Abdullah TURGUT

MALATYA – 2022

ÖZET

MUHAMMED AVVÂME’NİN TEDRİBU’R-RÂVÎ TAHKİKİNDEKİ HADİS İLMİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ

Yüksek Lisans Tezi

Abdullah TURGUT

İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245)’ın *Mukaddime* isimli eseri, hadis usulü ilminde kendisinden sonraki âlimleri ciddi anlamda etkilemiştir. Nitekim bu âlimlerden biri olan Nevevî (ö. 676/1277), önce bu esere bir takım ilavelerle *İrşâdü Tullâbi’l-Hakâik* adlı ihtisârını yazmış daha sonra bu eseri de *et-Takrîb ve’t-Teysîr* adıyla bir kez daha muhtasar hale getirmiştir.

Bu çalışmada, *et-Takrîb ve’t-Teysîr* üzerine İmam Suyûtî’nin (ö. 911/1505) yazmış olduğu, “*Tedribu’r-râvî fi şerhi Takribi’n-Nevâvî*” isimli eseri üzerine Muhammed Avvâme’nin yapmış olduğu adeta bir şerhi andıran tahkîk çalışması ele alınmıştır. Böylelikle Avvâme’nin *Tedribu’r-Râvî* özelindeki Hadis ilmi ile ilgili değerlendirmeleri çıkarılarak araştırmacıların istifadesine sunulmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs Usûlü, Tedribu’r-râvî, Suyûtî, Muhammed Avvâme, Tahkîk.

ABSTRACT

MUHAMMAD AVVÂME'S EVALUATIONS ON THE SCIENCE OF HADITH IN THE WORK OF TEDRIBU'R-RÂVI

Master Thesis

Abdullah TURGUT

İnönü University Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Hadith Science

The work of Ibn al-Salah (d. 643/1245) named *Muqaddimah* seriously influenced the scholars after her in the science of hadith methodology. As a matter of fact, al-Nawawi (d. 676/1277), one of these scholars, with the thought of preparing a hadith method book that students can easily memorize, wrote the *Muqaddimah* of Ibn al-Salah with some additions under the name of *Irshâd Tullâb Al-Haqâiq ila Ma'rifah Sunan Khayr Al-Khalâiq*. Later, she made this work concise with the name of *at-Tagrîb wa at-Taysîr li-Ma'rifah Sunan al-Bashîr an-Nadhîr*. In our study, one of the important and comprehensive hadith methodology works written by Imam al-Suyûtî on *at-Tagrîb wa at-Taysîr*, "*Tadrîb ar-Râwî fî Sharh Tagrîb an-Nawawî*" is examined. In addition, in the study, the evaluations of Muhammad Avvâme, one of the important hadith scholars, about the science of hadith in the Tahqîq study named *Tadrîb ar-Râwî* were discussed.

Keywords: Hadith Method, Tadrîb ar-Râwî, al-Suyûtî, Muhammad Avvâme, Tahqîq.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmanın Kaynakları.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED AVVÂME’NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı	4
1.1.1. Eğitimi	4
1.2. İlmî Kişiliği	7
1.2.1. Hocaları	8
1.2.2. Müderrisliği.....	10
1.2.3. Muhammed Avvâme’nin Yazdığı Kitapları	10
1.2.4. Tahkîk Eserleri	11
1.2.5. Medine’ye Yerleşmesi	12
1.2.6. Bazı Fikirleri ve Görüşleri	12
1.2.7. İlim Talebeleri İçin Önerdiği Eğitim	14
1.2.8. İcâzetleri	14
1.2.9. İlim Talebelerine Tavsiyeleri.....	15
1.2.10. Eserlerindeki İlmî Üslûbu.....	16
1.2.11. Telif Yöntemi	17
1.2.12. Tahkîk Metodu	17
1.3. Tedribu’r-Râvî Tahkîkindeki Yöntemi.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED AVVÂME'NİN TEDRİBU'R-RÂVÎ TAHKİKİNDEKİ HADİS İLMİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ

2.1. Sahîh Hadis	23
2.1.1. Sahîhayn'daki Hadislerin Durumu.....	24
2.1.2. Sahih Hadisin Tanımına Yaptığı İtirazlar	24
2.1.3. Sahih Hadis İçin İleri Sürülen İlave Şartlar	27
2.1.4. Sahih Hadisin Delil Olarak Değeri	29
2.1.5. Mutezile'nin Haber-i Vâhid'in Delil Olmasına Dair İleri Sürülen Rivayetlere İtirazlarının Savunusu.....	29
2.1.6. Haberi Vâhid'in Delil Olarak Değeri	31
2.1.7. İlk Yazılan Sahih Hadis Kitabıyla İlgili Tartışmalar.....	31
2.1.8. Sahih Hadisin Dereceleri	32
2.1.9. Hakkında Fikir Beyan Edilmeyen Sahih İsnadlı Hadislerin Durumu (Hadiste İctihad Kapısının Kapanması Meselesi)	35
2.2. Hasen Hadis	36
2.3. Zayıf.....	38
2.4. Mürsel Hadis.....	39
2.5. Mürsel-i Hafî.....	43
2.6. Munkatı.....	44
2.6.1. Şâz	45
2.7. Mu'dal	45
2.7.1. Mu'an'an Rivayetlerin Muttasıl Sayılıp Sayılmaması.....	46
2.8. Sikanın Ziyâdesi ve Hükümü	47
2.9. Muallel.....	48
2.10. Maklûb	51
2.11. Zayıf Hadisle Amel Meselesi	52
2.12. Rivayeti Kabul Edilecek Râvilerin Nitelikleri.....	54
2.12.1. Hanefilerde Ravinin Adaleti.....	55
2.12.2. Mestûr Râvî.....	56
2.12.3. Bid'atçı'nın Rivayeti	62
2.13. Müsned	64

2.14. Meşhur	65
2.15. Maktû Hadis	66
2.16. Hadislerin Yazımı ve Tam Kaydı	67
2.17. Mana ile Hadis Rivayeti.....	69
2.18. Muhaddisin Uyması Gereken Âdâb	72
2.19. Hadis Tâlibinin Uyması Gereken Âdâb	72
2.20. Muhtelifü'l Hadîs ve Hükümü	73
2.21. Muttasıl İsnâdlardaki Ziyâdeler	75
2.22. Sahabe	75
2.23. Tâbiûn	79
2.24 Büyüklerin Küçüklerden Rivayeti.....	79
2.25. Kendisinden Tek Bir Kişinin Rivayette Bulunduğu Raviler.....	80
2.26. Çeşitli Meseleler	80
2.26.1. Muhammed Avvâme'nin Süyûtî'ye Eleştirileri ve Bazı Açıklamaları .	81
2.26.2. Hadislerin Değerlendirilmesinde Uyulması Gereken Genel Ana Kural.....	82
2.26.3. Hadis Usulü ile Fıkıh Usulü Arasındaki Geçişkenlik.....	83
2.26.4. Hadis İlminin Taksimine Yönelik Değerlendirmeler	84
2.26.5. Hadis İlminin Tanımı Amacı ve Konusu ile İlgili Değerlendirmeler....	84
2.26.6. Bazı Kavramlara Dair Değerlendirmeler	85
2.26.6.1. Hadis	85
2.26.6.2. Hâfız	86
SONUÇ	88
KAYNAKÇA.....	90

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Hadis usulüne yönelik ilk dönemlerden günümüze kadar müstakil olarak birçok eser telif edilmiş, netice itibariyle de geniş bir hadis usulü literatürü meydana gelmiştir. Hadis usulü eserleri içerisinde çok mümtaz bir yere sahip olan İmam Suyûtî (ö. 911/1505)'nin yazmış olduğu “*Tedribu'r-râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevâvî*” adlı eserini Muhammed Avvâme tahkik ederken hadis ilmine dair yaptığı değerlendirmeler, çalışmamızın ana iskeletini oluşturmaktadır.

Dolayısıyla çalışmamızda Avvâme'nin ortaya koyduğu muhaddislerin metodları, görüşlerindeki derinlikleri, kavramlara karşı zamansal değerlendirmeleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Avvâme'nin hayatı, ilmi kişiliği, *Tedribu'r-râvî*'nin tahkikindeki yöntemi hakkında daha önce yapılmış herhangi bir ilmi çalışma tespit edilememiş olması hasebiyle hem bu konularda bilgiler sunulacak hem de onun *Tedribu'r-râvî* tahkikindeki değerlendirmeleri ele alınacaktır. Böylelikle çağdaş dönem hadis âlimlerinden biri olan Avvâme'nin hadis ilmi ile ilgili ortaya koymuş olduğu değerlendirmeler toplu bir şekilde görülmüş olacaktır. Konuların fazla oluşu sebebiyle çalışma yapılırken sadece *Tedribu'r-râvî* tahkikine odaklanılacak diğer eserlerine bakılmayacaktır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada amaç, Muhammed Avvâme'nin İmam Suyûtî (ö. 911/1505)'nin yazmış olduğu “*Tedribu'r-râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevâvî*” adlı Hadîs usûlü eserindeki konuları tek tek ele almasıyla İbnü's-Salâh (ö. 643/1245)'ın, İmam Nevevî (ö.676/1277)'nin ve İmam Suyûtî (ö. 911/1505)'nin aynı konu hakkındaki farklı yorum ve düşüncelerini mukayese etmek ve Muhammed Avvâme'nin bunun üzerine yapmış olduğu değerlendirmelerini, varsa orjinal yaklaşımlarını ortaya koymaktır.

Yapılacak bu çalışmada mezkur amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki şu adımlar izlenecektir:

1. Çalışmamızın birinci bölümünde Muhammed Avvâme'nin hayatı, ilmi kişiliği, Tedribu'r-râvî'nin tahkikindeki yöntemi hakkında bilgiler verilecektir.
2. Ele alınan konu hakkında âlimlerin bakış açıları ve o konu hakkındaki gelişim ve değişim süreçleri incelenecektir.
3. Avvâme, tahkik yaparken sadece bu esere değil, eserde ismi geçen diğer eserler üzerinde de düzeltmeler yapmıştır, bu düzeltmelere dikkat çekilecektir.
4. Suyûtî'nin yanlış anlamalara yol açacak değerlendirmelerine açıklık getirilecektir.
5. Avvâme'nin özgün fikirleri, ilmi tecrübeleri, yorumları yeri geldikçe açıklanacaktır.
6. Hadis usûlü konularına yönelik söylenmesi gereken son değerlendirmeler ortaya konulmuş olacaktır.
7. Avvâme'nin öne sürdüğü yaklaşımlarını dayandırdığı temel dayanakları açıklanacaktır.
8. Bir konu hakkında değerlendirme yapan âlimlerin takip ettikleri ekol veya mezhepler açıklanacaktır.
9. Usul konularının farklı yorumlanmalarının nedenleri açıklanacaktır.
10. Kapalı bir şekilde alıntı yapılan kişilerin ve kaynakların isimleri açıklanarak, hangi kaynağın neresinde geçtiği açıklığa kavuşturulacaktır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın kapsamı hadis usûlü olduğu için doğrudan veya dolaylı olarak hadîs usûlü ve lügat sahasında vücuda getirilmiş kaynaklara müracaat etmemizi gerekli kılmıştır. Hadis usûlüne yönelik mütekaddimûn ve müteahhirun dönemlerinde yazılmış pek çok hadis usûlü kaynağından istifade edilmiştir.

Muhammed Avvâme'nin hayatı, hadisçiliği ve tahkik yöntemine dair şu ana kadar matbu bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yüzden telefonla ve e-mail yoluyla kendisinden ve oğlu Muhyiddin Avvâme'den bazı bilgiler alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca Muhyiddin

Avvâme'nin yazdığı “*Safahâtün Mudietün min Hayâti Seyyidi'l-Vâlid el-Allâme Muhammed Avvâme*” adlı eser bizzat kendisi tarafından PDF dosyası halinde tarafımıza gönderilmiştir. Bu konuda kendisine müteşekkiriz.

Tüm bu kaynaklara ek olarak el-Mektebetü's-Şâmile ve Cevâmiu'l-kelim gibi elektronik programlara ve internet sitelerine müracaat edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED AVVÂME’NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı

Muhammed Avvâme 25.01.1940’da Suriye’nin Halep şehrinde babu’l-makam mahallesinde dünyaya gelmiştir.¹

Künyesi Ebul Fadl’dır. İsmi Muhammed b. Muhammed Abdulkadir b. Ömer b. Ali Avvâme Naim-i’l-Hüseynî’dir. Annesi Seyyide Aişe bnt. Ahmed b. Ali Siracüddîn el-Hüseynî’dir. Anne ve baba yönünden nesebi şerîftir.

Avvâme ilim hayatına gayet mütevazı bir ortamda, ilmi, fikri ve siyasi düşüncelerin konuşulduğu bir çevrede başladı. Babası nezaket ehli ve ilim sahibi birisiydi.

Muhammed Avvâme’nin ilk hocası, yaşadıkları mahallede bulunan Mescidü’t-Tevâşî adındaki camisinin imamı ve aynı zamanda babasının dostu olan Şeyh Muhammed Selkînî’dir. Muhammed Selkînî edip ve takva sahibi bir insandı. Muhammed Avvâme henüz on yaşındayken buradaki beş vakit namaza, vaaz meclisine ve hocasının derslerine katılıyordu.²

Avvâme, hocasının alçak gönüllülüğünden, zühd ve iffetinden etkilenmiş ve onu kendisine adeta rol model edinmiştir.

1.1.1. Eğitimi

Muhammed Avvâme’nin çocukluk döneminde ve bulunduğu ortamda meşîhî yolla âlimlerin aktardığı resmi olmayan eğitim öğretim yöntemi yaygındı. Meşîhî öğretim tarzı ise şöyleydi: Zeki ve özel öğrenciler son derece edeple halka kurarak dizleri üstünde oturur, verilecek dersin ihtisas sahibi olan hocası halkanın ortasına gelip oturur ve talebelerine ilimden önce ilmin edebini öğretir, İslami İlimler ve temel kitaplar hakkında bilgilendirme yapar, sonra okunacak asıl kitapların tanıtımı, amacı ve

¹ Muhyiddin Avvâme, *Safahâtün Mudietün Min Hayâti Seyyidi’l-Vâlid el-Allâme Muhammed Avvâme*, 2018, 7.

² Avvâme, *Safahâtün Mudietün*, 9.

sınırlarını belirttikten sonra usul, edep ve nizamlı bir şekilde derslerini anlatırdı. Bu usulde eğitim adeta talebelerin ruhlarına işlemekteydi. Talebeler hocalarının sözlerini harfî harfine ezberlerken onların yaşantılarını da kendilerine rol model almaktaydılar. Avvâme’de bu yöntemle önce ahlaki ve edebi bilgileri, sonra da dini ilimleri öğrenmeye başlamıştır.³

Buradaki eğitiminin yanında 1952 yılında Ömer b. Abdülaziz ilkokulunu bitiren Muhammed Avvâme, Şeyh Muhammed Selkîni’nin yönlendirmesi üzerine eğitimini devam ettirmek üzere Halep medreselerinden biri olan Şabaniye Medresesi’ne girdi. Bu medrese ismini Osmanlı Devleti’nin Halep valilerinden olan Şaban Paşa’dan alıyordu. Medresede geleneksel yöntemle ders verilmekteydi ve eğitim öğretim programında devlet bakanlığına bağlı değildi. Avvâme ilmi hayatının en önemli evresini bu medresede geçirmiştir.

O yıllarda Suriye Hükümeti çıkarmış olduğu kanunla dağınık halde bulunan medreseleri, Ezher Medreseleri’ne eşit olan, Maarif Bakanlığı’na bağlı ve içerisinde fenni ve şer-i ilimlerin okutulduğu diploma sistemli Hüsreviye Medresesi’ne ilhak etti. Avvâme’nin eğitim gördüğü Şabaniye Medresesi de buraya dahil oldu ve Avvâme, 1962 yılında buradan mezun oldu.⁴

Medrese talebeleri Şabaniye Medresesi’nden Hüsreviye Medresesi’ne geçtikten sonra günden güne meşihî usulden uzaklaştılar. Bunun üzerine Abdullah Sirâcuddîn ve Abdülfettâh Ebû Gudde zeki öğrencilerinden 10 tanesini seçip alanında ihtisas sahibi hocaları ayarlayarak özel dersler verdiler. Aralarında Avvâme hocanın da yer aldığı bu 10 kişi şunlardı:

1. Muhammed Avvâme
2. Muhammed Zehir Nasire'n-Nasır
3. Abdulmecid Meâz
4. Abdulsettar Ebû Gudde
5. Abdulhefiz Kal’eci

³ Avvâme, *Safahâtün Mudietün*, 19.

⁴ Avvâme, *Safahâtün Mudietün*, 20.

6. Abdulmecid Kattân ve ismi anılmayan 4 kişiyle beraber özel ders arkadaşlığı yapmıştır.⁵

Bu seçilen 10 öğrenci hem resmi okula devam ettiler hem de ikindiden akşam vaktine kadar Halep'in eski camilerinden olan Hemevi Camii'nde toplanarak meşîhî tedrisatına devam ettiler. Eğitim yeri olarak mescidin seçilmesindeki amaç ise buranın İslâmî ilimlerin merkezi olması ve ruhlarını kuşatmasıdır.⁶

Bir eğitim dönemi süresince devam eden bu özel dersler, Şeyh Abdullah Sirâcuddîn için daha sonra kuracağı Şer-i Talim Derneği'nin ilk çekirdeğini oluşturmuştur. Bu medreseye eski medreselerinin ismi olan Şabaniye Medresesi ismini koydular. Bu medrese günümüzde de eğitim vermeye devam etmektedir.⁷

Buradaki eğitiminden sonra Avvâme ve iki kardeşi Mısır'da ilmi faaliyette bulunmak için Ezher Üniversitesine gittiler. Hocaları Abdullah Sirâcuddîn ve Abdülfettâh Ebû Gudde'nin referans mektupları ile beraber gitmelerine rağmen 2 ay boyunca buraya yerleşememeleri üzerine yine hocalarının bilgileri dahilinde Halep'e geri döndüler.⁸ Daha sonra 1962 yılında Dımeşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ne başlayan Avvâme 1967'de buradan mezun oldu. Buradaki eğitimi süresince Muhammed Mübârek (ö.1981), Mâzin Mübârek, Mustafa Sıbât (ö.1964), Abdülfettâh Ebu Ğudde (ö.1997), Emin Mısrî (ö.1977) ve daha başka riyaset sahibi hocalardan eğitim almıştır.⁹

Kendisiyle beraber fakültede öğrenim gören bazı önemli isimlerden Muhammed Edip Sâlih, Feyzi Feyzullah, Vehbe Zühaylî, Fethi Düreynî gibi öğrenciler de eğitim almaktaydı. Üniversiteyi okuduğu dönemde hocası Abdullah Sirâcuddîn'in görevlendirmesiyle medresede müderrislik yaptığı için fakülteye her zaman gidemiyordu. Eğitimini bu şekilde hem ders alarak hem de ders vererek bitirdi. Medresede müderrisliğe başladığında henüz 22 yaşındaydı.¹⁰

Avvâme'nin ilmi şahsiyetinin şekillenmesinde onun sürekli hocalarının gözetimi altında olması ve çok okuması gelmektedir. Avvâme'nin bir diğer özelliği de son devir

⁵ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 20.

⁶ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 18.

⁷ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 18.

⁸ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 13.

⁹ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 13.

¹⁰ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 14.

Osmanlı âlimlerinden olan Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin (ö.1952) ilmi çizgisini devam ettirmesidir.

Avvâme, üniversiteyi bitirdikten sonra akademik eğitimi burada son bulmuş ve sonrasında akademik kariyer yapmamıştır. O, bunu iki nedene bağlamıştır:

Kariyer yapmak gibi bir arzusunun olmadığını, tek amacının hocalarından icazet alıp, hocaları gibi ilim okutup islam'a hizmet etmek olduğunu belirtmiştir. Bir diğeri ise kendisini tamamen hocası Abdullah Sirâcuddîn'in medresesine adanmış olmasıydı. Kariyer yapmamasının temel nedeni ise buydu.

Avvâme'nin ilmi edebini ortaya koyan şu hatırasını aktarmak istiyoruz: İlk eğitim yıllarındayken babasıyla bir konuyu konuşurken o sırada Halep'in âlimlerinden birisinin bahsi geçmişti. Avvâme onun eleştirilecek bir yönünden bahsedince, eğitiminin başında olan bir çocuğun bir âlimi haklı bir sebepten dahi olsa eleştirmesi babasını üzdü. Babası oğlunun kötü bir ahlak üzere yetişmesinden korkarak ona şöyle dedi: "Ey oğlum, ben senin o eleştirdiğin âlimin evinden bir kedi çıktığını görsem, ona bile hürmet ederdim." Daha sonra büyüklerine karşı hürmetli ve saygılı olması tavsiyesinde bulundu. Bir talebenin böyle büyük bir âlimi bu şekilde eleştirmesinin doğru olmadığını, ancak o âlimi kendisine denk bir âlimin eleştirebileceğini anlatarak, Avvâme'ye büyüklerine karşı saygılı ve hürmetli olmasını anlattı.¹¹

1.2. İlmi Kişiliği

İlim talep etme yolunda kişinin yetişmesine sebep olan faktörlerden birisi de ders arkadaşlarıdır. Muhammed Avvâme'nin okuldaki ve beraber medrese eğitimi aldığı arkadaşlarının da kendisi gibi zeki ve hırslı olmaları onun daha fazla çalışmasını sağlamıştır.¹²

Şabaniye Medresesi bitişiğinde bulunan güzel ve nezih ortama sahip mescide açılan altı oda vardı. Bu odalar öğrencilerin ders çalışma ve müzakere yaptıkları odalardı. Avvâme odasını yakın arkadaşı olan Abdulsettar Ebû Gudde ile kullanarak, beraber ders hazırlığı yapıyorlardı.¹³

¹¹ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 58.

¹² Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 36.

¹³ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 38.

İlmi araştırmalar yapan birisi için kitapların bolluğu iki yönlü bir silah gibidir. Kitap seçimini doğru yapan, kitaplarla bol zaman geçiren ve çok okuyan birisi için başarı kaçınılmazdır.¹⁴ Avvâme bu kütüphaneden bolca istifade etmiştir.

Hocaları arasından özellikle Abdullah Sirâcuddîn ve Abdulfettah Ebû Gudde'nin onun yetişmesinde ve şekillenmesinde çok büyük emekleri vardır. Avvâme de kendisini onların ilmi hizmetine adanmıştır.¹⁵

Hocalarının bastırmış olduğu kitaplara, basım aşamasında ve basımdan sonra düzeltme, ekleme, çıkarma ve son okumalar yaparak hizmet etmiştir. Aslında bu husus Avvâme'nin ileride yazacağı kitaplar için çok önemli bir tecrübe oluşturmuştur.

1.2.1. Hocaları

Avvâme'nin farklı eğitim dönemlerindeki hocaları ve bunlardan aldığı dersleri řu şekilde verebiliriz:

Şabaniye Medresesi

1. Muhammed Zeynel Âbidîn Cezbe, Hadis ve Tevhîd
2. Muhammed Hammâd, Hadis
3. Tahir Hayrullah, Tefsir ve Hitâbet
4. Abdullah Sirâcuddîn, Mustalahu'l-Hadîs ve Hanefî Fıkıhı
5. Abdullah Hayrullah, Hanefî Fıkıhı
6. Bekir Recep, Hanefî Fıkıhı ve Arûz
7. Muhammed Muaddil, Nahiv
8. Sâmi Besmeci, Ferâiz ve Nahiv
9. Eminullah Ayrud, Mantık ve Usûl-i Fıkıh
10. Ahmet Ebû Salih, Tevhîd
11. Abdulfettâh Hâmid en-Nasır, İslam Tarihi
12. Abdurrahman Zeynelâbidîn, Nahiv

¹⁴ Avvâme, *Safahâtün Mudiyetün*, 39.

¹⁵ Avvâme, *Safahâtün Mudiyetün*, 43.

13. Edip Hesun, Ahlâk
14. Necip Hayate, Ferâiz ve Tecvid
15. Muhammed Mehdi Kürdi, Hanefî Fıkıhı
16. Mustafa Mezrab, Hanefî Fıkıhı ve Usûl-i Fıkıh

Sayılan bu hocaların dışında soru sormak, bilgi edinmek ve bazı konuları araştırmak üzere başka birçok hocalardan da istifade etmiştir.¹⁶

Hüsreviye Medresesi (Şer-i Lise)

1. Abdulvehhab Sekir, Sîretü'n-Nebevi
2. Ebü'l-Hayr Zeynelâbidîn, Tevhîd, Ulûmü'l-Kur'ân ve Tefsir
3. Muhammed Mellâh, Belâgat ve Teşrî Tarihi
4. Muhammed Selkînî, Hanefî Fıkıhı ve Usûl-i Fıkıh
5. Abdullah Sirâcuddîn, Hadis, Mustalahu'l-Hadîs ve Tefsir
6. Abdurrahman Zeynelâbidîn, Nahiv
7. Necip Hayate, Tecvid ve Kur'an-ı Kerîm
8. Ömer Yahyâ, Arap Edebi
9. Diyaeddin Sabuni, Arap Edebi

Hamevi Mescidi

1. Muhammed Ebul-Hayr Zeynelâbidîn. Cumartesi Günü, Tefsir (Beydâvi Tefsîri)
2. Abdullah Sirâcuddîn. Pazar Günü, Hadis (Feyzü'l-Kadîr)
3. Muhammed Selkînî. Pazartesi Günü, Hanefî Fıkıhı (El-İhtiyâr)
4. Abdulfettâh Ebu Ğudde. Salı Günü, Usûl (Nesemâtü'l-Eshâr)
5. Ahmet Kalaş. Çarşamba Günü, Nahiv (Evdahu'l-Mesâlik)
6. Muhammed Selkînî. Perşembe Günü, Hanefî Fıkıhı (El-İhtiyâr)

¹⁶ Avvâme, *Safahâtün Mudiyetün*, 17.

Avvâme'nin ilmi tedrisatında en çok emeği geçen 2 âlim Abdullah Sirâcuddîn ve ünlü Osmanlı âlimi Zâhid el-Kevserî'nin en meşhur talebesi Abdülfettâh Ebû Gudde'dir.¹⁷ Avvâme de onların ilminden, edebinden, nasihatlarından ve yaşantılarından etkilenmiştir.

1.2.2. Müderrisliği

Muhammed Avvâme vaaz ve ders vermeye erken yaşlarda başlamıştır. Minbere ilk olarak Halep'in Attarlar Çarşısı Mescidi'nde 18 yaşındayken çıkmış, 40 yaşına kadar farklı farklı mescitlerde vaazlar vermiştir. Bu vaazlar neticesinde insanları aydınlatarak şer-i ve genel kültür seviyelerinin artmasına vesile olmuş ve kısa bir sürede tanınmıştır.¹⁸

Şabaniye Medresesinde ilk olarak Hocası Abdullah Sirâcuddîn gözetiminde 22 yaşındayken dersler vermeye başlamıştır. Bu yaşlarda iken hem Dımeşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde öğrenci hem de Şabaniye Medresesi'nde müderrislik yapıyordu. 1980 yılında Halep'ten çıkıp, Medine-i Münevvere'ye yerleşinceye kadar bu medresede hem dersler vermiş hem de bu medresenin müdürlüğünü yapmıştır.¹⁹

1.2.3. Muhammed Avvâme'nin Yazdığı Kitapları

1- أثر الحديث الشريف في اختلاف الأئمة الفقهاء رضي الله عنهم- / Eserü'l-hadis eş-şerîf fi ihtilâfi'l-eimmeti'l-fukaha radiyallahu anh

2- أدب الاختلاف في مسائل العلم والدين- / Edebü'l-ihtilâffi mesâili'l-ilim ve'd-dîn

3- التحذير من التوارد على قول دون الرجوع إلى مصادرہ- / et-Tahzîr mine't-tevarüd alâ kavlin dâne'r-rucû' ilâ mesâdirih

4- حجية أفعال رسول الله صلى الله عليه وسلم أصولياً وحديثياً، وفيه عصمته من الخطأ والخطيئة- / Hücciyetü'l-âf'ali Rasûlillâh (s.a.s) usûliyyen ve hadîsiyyen ve fihi 'ismetuh mine'l-hata ve'l-hatîhe

5- الحديث المرسل وتحرير أشهر المذاهب فيه قبولاً و ردّاً- / el-Hadîsü'l-mürsel ve tahrîr eşhuri'l-mezâhib fi kabûlen ve reddin

¹⁷ Avvâme, *Safahâtün Mudiyetün*, 18.

¹⁸ Avvâme, *Safahâtün Mudiyetün*, 18.

¹⁹ Avvâme, *Safahâtün Mudiyetün*, 53.

6- Hazfu tarafın mine'l-hadîsi'l-vâhid حذف طرف من الحديث الواحد اختصاراً له أو إعلال-6
ihtisaren leh ev i'lâlen

7- Hukmü'l-amel bi'l-hadîsi'd- / حكم العمل بالحديث الضعيف بين النظرية، والتطبيق، والدعوى-7
daîf beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk ve'd-dava

8- Hutuvâtün menheciyye fî isbâtı 'adâleti's- / خطوات منهجية في إثبات عدالة الصحابة
sahabe

9- Dirâsetü'l-akvâl fî / دراسة الأقوال في حديث خلق الله التربة يوم السبت وتصحيحه سنداً وامتناً-9
hadis halki'l-Ilah et-türbe yevme's-sebt ve tashihi seneden ve metnen

10- Dirâsetün / دراسة حديثية فقهية لحديث ابن عباس في الجمع بين الصلاتين من غير عذر-10
hadîsiyye fikhiyye li hadis İbn Abbas fî'l-cemi beyne's-salateyn min gayri uzrin

11- Dirâsetün hadîsiyye / دراسة حديثية مقارنة لنصب الراية، وفتح القدير، ومنية الأملعي-11
mukarene li Nasbi'r-rayya ve Fethü'l-Kadîr ve Münyetü'l-Elmaî

12- Rivâyetü'l-hadîs eş-şerîf / رواية الحديث الشريف بالمعنى بين الحكم النظري والواقع العملي-12
bi'l-ma'na beyne'l-hukmi en-nazarî ve'l-vâkiî

13- من مصطلح ابن خزيمة في إعلاله الحديث في (صحيحه) ويليه لمحات في بيان مذهب ابن حبان في -13
Min Mustalah İbn Huzeyme fî 'ilâlihi'l-hadîs fî Sahîh ve yeliî lemhâtün fî
beyâni mezheb İbn Hibbân fî Ma'rifi'sikât / معرفة الثقات

14- Min Sihhâhi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye / من صحاح الأحاديث القدسية-14

15- Me'âlimü irşâdiyye li sinâti tâlibi'l-hadîs / معالم إرشادية لصناعة طالب العلم-15

16- el-Muhtâr min ferâidi'n-nukûl ve'l-ahbâr / المختار من فرائد النقول والأخبار-16

1.2.4. Tahkîk Eserleri

1- el-Ensâb li's-Sem'ânî min / الأنساب، للسمعاني، من أول حرف الشين إلى آخر حرف العين-1
evveli harfî'ş-Şîn ilâ ahiri harfî'l-'Ayn

2- es-Sünen li'l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî / السنن، للإمام أبي داود السجستاني، -2

3- el-Kâşif li'z-Zehebî mea Haşiye Sebt / الكاشف، للذهبي، مع حاشية سبط ابن العجمي،-3
İbni'l-Acemî

المصنف، للإمام الحافظ أبي بكر ابن أبي شيبة، مع تخريج أحاديثه وتقويم نصوصه ومقابلته بعدة نسخ -4
خطية / el-Musanef li'l-Îmâm el-Hafîz Ebî Bekr İbn Ebî Şeybe mea tahrîc ehâdîs ve
takvim nusûsîh ve mukabeletih bi İddeti nüseh hatiyye

5- تقريب التهذيب، للحافظ ابن حجر، / Takrîbü't-tehzîb li'l-Hafîz İbn Hacer

6- تدریب الراوي في شرح تقريب النواوي-20 / Tedrîbü'r-râvî fî Şerhi Takrîbü'n-Nevâvî²⁰

1.2.5. Medine'ye Yerleşmesi

Muhammed Avvâme H.1400'de 40 yaşındayken Medine'ye yerleşti. Burada dünyevi meşguliyetlerden uzak gece ve gündüz, evinde ve ofisinde insanlara ders vermeye başladı. Medine'de kaynak açısından zengin kütüphanelerin bulunması, onun ilmi çalışma ve araştırmalarını kolaylaştırmıştır. Avvâme, Medine İslâm Üniversitesi ve Cidde'de Kral Abdülaziz Üniversitesi'nde dersler vermiştir. Medine İslam Üniversitesi'nde İlmî Araştırmalar Merkezi'ni kurmuş, Mısır'ın Ezher Üniversitesi, Fas'taki Haseniyye Hadis Enstitüsü ve Hindistan'daki Hint İslâm Fıkıh Birliği gibi akademik kuruluşlarda misafir öğretim üyesi olarak ağırlanmıştır. Ayrıca Malezya, Endonezya, Güney Afrika ve başka ülkelerde Avvâme'nin adına kurulmuş akademik araştırma merkezleri bulunmaktadır.²¹

1.2.6. Bazı Fikirleri ve Görüşleri

Yazdığı eserler çerçevesinde Avvâme'nin ilmi şahsiyetini ön plana çıkaracak bir takım fikirlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Metodik olarak müctehid imamların yolunda yürümeye gayret etmektedir. Bunun için onlara olan güvenin kalıcı olmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Özellikle tâbi olunan mezheplerin devamlılığı için çaba göstermektedir. Mezhepler üzerine kargaşa çıkaran veya mezhepleri reddeden, Kur'an ve sünnet'in yeterli olduğunu savunanlara karşı mücadele etmektedir.
2. Bir mezhebe bağlı kalmanın zaruri olduğunu vurgulamakta ve mezhepsizliği kesinlikle reddetmektedir. Bunu “أثر الحديث الشريف في اختلاف الأئمة الفقهاء” (İmamların Fıkhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü) isimli eserinde

²⁰ Abdulvahap Özsoy, “Muhammed Avvâme'nin Tedribü'r-Râvî Tahkiki ya da Bir Kitabın Yeniden İnşası” 2 (2019), 117.

²¹ Avvâme, *Safahâtün Mudietün*, 55.

açıklamaktadır. Daha sonra “أدب الاختلاف في مسائل العلم والدين” (İlmi ve Dini Meselelerde İhtilafın Edebi) isimli eserinde konuyu tekrar ele almıştır.

3. Mezhepler arası saygı ve hoşgörünün olmasını vurgulamış, bir mezhebe tabi olan kişinin, kendi mezhebi dışındaki kişilere edep ve saygıyla yaklaşması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim İslâm’da mezhep ayrılıklarının ümmeti ayırıştıran bir unsura dönüşmemesi bütün âlimlere saygı gösterilmesi gerektiğini ön plana çıkarmaya gayret etmiştir. Çünkü Müslüman âlimler İslâm’ın savunucuları ve muhafızlarıdır. Eğer onlar görmemezlikten gelinir ve önemsizmiş gibi kabul edilirse onların taşıdığı ilim, fikir ve kültür yok olur.²² Çünkü İslâmi ilimler nesilden nesile âlimlerin sayesinde aktarılırlar. Âlimlerin özellikle de büyük müctehidlerin yok kabul edilmesi bu mirasın yok olması anlamına gelir.
4. Kendi düşüncesinin dışında ileri sürülen aykırı görüşlere karşı saygı ve nezaketini korumuştur. Bu konudaki düşüncelerini “معالم ارشادية لصناعة طالب العلم” (İlim Talebesinin Bilmesi Gerekenler) isimli eserinde alt başlıklara ayırarak tüm teferruatıyla açıklamıştır.
5. Hadislerin tahrir’inden maksadın, hadisle amel edebilme ve ihticac olduğunu ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Zira tahrirdeki tutumun hadisi reddetmek ve aslının olmadığını ortaya koymak için bir gayret göstermek olmamalıdır. Nitekim o, günümüzdeki bazı hadis tenkidcilerinin Buhârî’den başlayıp Firdevsî ve Deylemî’nin eserlerine kadar gidip hadisleri bulup *Tehzibu’l-Kemâl* ve daha başka ricâl kitaplarında râviler hakkında her hangi bir cerh vasfı bularak onların adâlet ve zabt sıfatlarına sahip olmadıklarını ve dolayısıyla da bu râvilerin isnadlarında yer aldıkları hadislerin sahih olmadığını ortaya koyabilmek için çaba sarf ettiklerini belirtmektedir.
6. Cerh ve ta’dîl ilmindeki kavram ve tanımlamalardan istifade edilerek her sözün hemen alınmayacağını, her görüşe hemen itimat edilmeyeceğini, sözü söyleyenin mertebesinin araştırılması gerektiğini ileri sürmüştür.

²² Avvâme, *Safahâtün Mudietün*, 86.

7. İbn Hibban'ın ricâl tenkidinde mütesâhil olmadığı kanaatindedir. Dolayısıyla onun Sikât'ına itimat edilmesi gerektiğini savunmuştur.²³

1.2.7. İlim Talebeleri İçin Önerdiği Eğitim

Avvâme ilim talebelerine beş aşamalı bir ilmi yolculuk tavsiye etmektedir. Bunlar şöyledir:

Birinci Seviye: İlim talebesi hem kendisini geliştirmeli hem de Sunnet olmasından dolayı mihraba geçip namaz kıldırmalı ve minbere çıkıp hutbe okumalıdır.

İkinci Seviye: Bir beldenin hepsine yön verecek kadar âlim olmak.

Üçüncü Seviye: Devletin dini meselelerine çözüm üretecek seviyeye ulaşmak.

Dördüncü Seviye: İslâm âleminin tümüne yön verecek derecede teklifler sunmak.

Beşinci Seviye: İslâm dini etrafında ortaya atılan şüphelere ve fitnelere karşı reddiye yazabilecek şekilde her ilim dalında uzman olmak.²⁴

1.2.8. İcâzetleri

Muhammed Avvâme'nin icâzet aldığı kişilerin hepsini burada tanıtma durumunda değiliz. Ancak burada bazılarını yer vermeye çalışacağız.

Hama; Muhammed Ali Murad,

Halep; Abdullah Sirâcuddîn, Abdülfettâh Ebû Gudde, Muhammed ez-Zerka,

Dımeşk; Muhammed Ebü'l-Yüsr, Abdurrezzak Halebi, Vehbi Süleyman Ğavci,

Medine; Muhammed Hayder Eyyubi,

Mekke; Hasan Meşat, Muhammed Yasin Fâdânî,

Filistin; Muhammed Nemr el-Hatîb,

Mısır; Hüsâmeddin el-Kudsî,

Mağrib; Ahmed Sıddîk el-Gumârî,

Türkiye; Muhammed Emin Saraç, Muhammed Emin Er,

²³ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 89.

²⁴ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 90.

Pakistan; Muhammed Zekeriyâ Kandehlevî, Ebü'l-Hasan Nedvî.

Avvâme'nin burada isimlerini paylaştığımız âlimlerle beraber toplam 57 âlimden icâzet aldığı belirtilmektedir.²⁵

1.2.9. İlim Talebelerine Tavsiyeleri

Avvâme'nin ilim talebelerine vasiyetlerini maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

1. İlme amaç olarak değil, araç olarak bakılmalı. Amaç elde edilen ilimle amel etmek olmalıdır.
2. İlim tahsili dünyalık geçim vesilesi olarak görülmemeli.
3. İlim elde edebilmek için aralıksız ve gevşeklik göstermeksizin daima gayret göstermelidir.
4. İlim din olduğu için iyice araştırmalı, söylenen, okunan ve yazılan şeylere çok dikkat edilmelidir.
5. Son olarak ilim tahsil eden talebelere şu üç duayı çokça okumalarını vasiyet etmiştir:

اللهم إني أسألك علماً نافعاً، ورزقاً طيباً، وعملاً متقبلاً

(Allah'im senden faydalı ilim, helal rızık ve kabul edilmiş amel niyaz ederim.)

ربنا لا تزغ قلوبنا بعد إذ هديتنا وهب لنا من لدنك رحمة إنك أنت الوهاب

(Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lütfu en bol olan sensin.)

اللهم لك سجد سوادى، وبك آمن فؤادى، اللهم ارزقنى علماً ينفعنى، وعملاً يرفعنى

(Allah'im azalarım sana secdeye indi, kalbim sana iman etti. Allah'im bana faydalı ilim, rızık ve beni yüceltecek ameli nasip et.)²⁶

²⁵ Avvâme, *Safahâtün Mudietün*, 107.

²⁶ Avvâme, *Safahâtün Mudietün*, 111.

1.2.10. Eserlerindeki İlmî Üslûbu

Avvâme'nin ilmî metodunun 3 tane dayanağı vardır. Bunlar; ilmî birikime ve köklü bir metoda sahip olmak, sağduyulu ve ileri görüşlü olmak.²⁷

Avvâme'nin eserlerindeki ilmî üslûbunu da şu şekilde maddeler halinde özetleyebiliriz:

1. İfadelerinde ve kelime seçiminde gayet uyumlu ve anlamı tam karşılayacak sözcüklere yer verir. Konunun önemine binaen uzun veya kısa tutar.
2. Kendi fikirlerini geçmiş ulemânın sözleriyle destekler. Eğer bir konuda nakilde bulunacaksa tarih açısından en eski olan nakli alır.
3. Bir konuda kaynak verirken asıl kaynakları kullanır. Başka yerlerde verilen kaynaklardan basılmış olanlara ulaşmaya çalışır el yazması halinde ise tahkik eder.
4. Mütakaddim kaynaklara yönelir, imamların fikir ve görüşlerine değer verir.
5. Kaynaklar içerisinde basımı tam ve eksiksiz olanı seçer.
6. Ele aldığı konuyu etraflıca işleyerek tüm soru işaretlerini yanıtlamaya çalışır.
7. Ele aldığı her meseleyi ilgili olduğu ilim dalına atfeder; Lügâvi bir meseleyi lügât kitaplarına, usul konusunu usul kitaplarına, fihri konuyu fihri kitaplarına havale eder. Mesele hangi mezhep ile ilgili ise o mezhebin kitabına bakar.
8. Tahkik yaparken konuyu daha açıklığa kavuşturabilmek için başka uzmanlık alanlarına da müracaat eder.
9. Okuyucuya kolaylık olsun diye bazen haşiyeler veya açıklayıcı notlar yazar.
10. Noktalama işaretlerini yerli yerince kullanır. Noktalama işaretlerinin doğru kullanılmasını tahkik işinin yarısı olarak kabul eder.
11. Araştırmalarında titiz davranır, tahkik'i olan ve olmayan kitapları belirtir.
12. Fihristi bölüm bölüm ayırır, konuya daha hızlı ulaşmak için alt başlıklara kadar ayırır.

²⁷ Avvâme, *Safahâtün Mudietün*, 92.

13. Yanından hiç ayırmadığı sürekli istifade ettiği telif ve tahkîk eserleri vardır.
14. Yazdıklarıyla okuyucunun hem aklına hem de ruhuna hitap eder.²⁸

1.2.11. Telif Yöntemi

Telif yöntemini birkaç noktadan açıklayabiliriz:

1. Kitap yazmaya başlamadan önce hangi konuda yazacağını belirler. Bu konuya ihtiyaç olup olmadığını tespit eder. Şayet insanların o konunun açıklığına kavuşmasına ihtiyaçları varsa yazmaya başlar.²⁹
2. Bir konu hakkında kitap yazmaya karar verince yazacağı konuyla alakalı tüm kitapları toplar ve o konu hakkında yardımcı kitapları inceler.
3. Seçtiği konu hakkında kitap yazmaya başlamadan önce o konu hakkında geniş bir şekilde okumalar yapıp, sonra okuduklarından elde ettiği bilgilerle beraber hafızasındaki bilgileri harmanlayarak yazıya döker.
4. Kitap yazmaya başlamadan önce bir yol haritası çizip, hangi başlığı nerede nasıl anlatacağını belirler.
5. Anlatacağı konuyu tam olarak açıklığına kavuşturacak Âyet-i Kerîmelerden ve Hadîs-i Şerîflerden delil getirmeye çalışır.
6. Kendi yaşadığı dönemin meselelerine vâkıf olduğu için yazdığı konuyla alakalı bir durum varsa onu da eserlerine yansıtır.³⁰

1.2.12. Tahkîk Metodu

İki tür tahkîk çeşidi vardır: Metin tahkîk'i ve İlmi tahkik.

Metin tahkîk'i: Aynı müellif'e ait olan birkaç farklı ibareden oluşan aynı eserin karşılaştırılıp en doğru ibarenin ortaya çıkarılmasıdır. Bu türde lafzî ve manevî mutabakat sağlanır ve bir değişiklik varsa ortaya çıkarılır. Tamamen metne hizmet edilme düşüncesi vardır.

İlmi tahkîk: Müellifin ele aldığı konunun enine boyuna tartışılmasıdır. Bu türde mesele irdelenir. Müellifle aynı düşünen veya ona muhalefet eden muhakkikler

²⁸ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 95.

²⁹ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 96.

³⁰ Avvâme, *Safahâtün Mudiêtün*, 97.

görüşlerini ortaya koyarlar. İلمي tahkîk yapılırken muhakkikin görüşü önemlidir.³¹ Avvâme *Tedribu'r-Râvî*'de ilmi tahkîk metodunu uygulamıştır.

İلمي bir tahkîk çalışması yapmak çok zor, meşakkatli, sabır ve kararlılık gerektiren bir iştir. Tahkîk yapmanın tüm bu zorluklarına rağmen Avvâme'nin yapmış olduğu başarılı tahkîk ve tâlikler kaynak gösterilen, ilmine güvenilen bir âlim vasfını kazandırmasına sebep olmuştur.

Muhammed Sâid Tantâvî onun hakkında: “Yeryüzünde tahkîk ilminde Muhammed Avvâme'den daha bilgili kimseyi tanımam.” demiştir.³²

Tahkîk yaparken uyguladığı metodu maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Öncelikle tahkîk'ini yapacağı kitabın müellifinin orjinal nüshasına sahip olmaya çalışmıştır. Bunlar içerisinde ise özellikle son baskı nüshasını elde etmeye gayret etmiştir. Örneğin “الكاشف” “تقريب التهذيب” “مجالس ابن ناصر” “القول البديع” “الدين” kitaplarının tahkîk'lerini yapmadan önce müelliflerinin son nüshalarına ulaşmıştır.
2. Eğer müellif'in tam nüshasını elde edemezse, herhangi bir bölümünü veya müellif'in nüshasıyla karşılaştırılmış bir nüshayı elde etmeye çalışmıştır.
3. Eğer müellif'in tam nüshasını veya herhangi bir bölümünü elde edemezse, o zaman meşhur imamlardan birinde bulunan haşiyelerle ve dipnotlarla bezenmiş nüshaya ulaşmaya çalışmıştır.
4. Eğer müellif'in nüshasına sahip olursa onu esas kabul etmiştir. Aslına sahip değil de fer'ine sahip olursa bu sefer onu esas almıştır. Ne aslına ne de fer'ine ulaşamazsa meşhur imamlarda bulunan bir nüshayı esas kabul etmiştir.
5. Asıl nüshaya tam bir şekilde itimad etmiştir. Fakat asıl nüshada yanlış yazılmış bir şey görünce düzeltmiş ve mutlaka müellif yanlışlıkla yazmıştır diye düşünmüştür. Düzelttiği yere ise dipnotta dikkat çekmiştir.
6. Elle yazılmış kitapların haşiyelerine önem vererek bunu tamamıyla aktarmıştır. Hatta tahkîk yapıp elle yazılmış haşiyeleri aktarmayanları kınamıştır.

³¹ Avvâme, *Tedribur Râvî Fi Şerhi Takribin- Nevâvî*, 1/18.

³² Avvâme, *Safahâtün Mudietün*, 98.

7. El yazma eserlerine çok önem vermiş ve bunlara çok dikkat etmiştir. Bu tür eserlere itimat etmiş ve daima müracaat etmiştir.
8. El yazma eserleri titizlikle karşılaştırmış ve başkalarının kendisinin yerine kelime karşılaştırması yapmasını istememiştir.
9. Yapılan değişikliklere dikkat çekmiştir. Bir manası ve faydası olmayan şeylerle haşiyeleri doldurmamıştır.
10. Yazdığı kitapların baş kısmıyla son kısmını uyum içerisinde irtibatlandırmıştır. Kitap içerisinde geçen tekrarları mutlaka beyan etmiştir. Sonuç olarak alt yapısı güçlü, başı sonu uyumlu bir kitap ortaya çıkarmaya gayret etmiştir.
11. Yazdığı konunun içerisinde hadîs-i şerif geçiyorsa o hadisin tahricini yapmış ve sıhhat derecesini belirtmiştir.
12. Faydalı olup olmadığına bakmaksızın herhangi bir eseri tahkik etmeyip, faydalı olacağına inandığı kitapları tahkik etmiştir. Çalışması esnasında ilmi ve görüşleriyle kitabın müellifine iştirak etmiştir. Lügâvi, fıkhi, usul, hadis, akide ve başka ilim dallarında yazılan kitaplarda ya o müellifin yazdığı kitaba katılmış, ya münakaşaya girişmiş ya ilavelerde bulunmuş ya da sonunda bir açıklama yapmıştır.
13. Okuyucuyu önceki baskılardan da haberdar edip daha sonra bazı açıklamalarda bulunarak kâmil bir eser ortaya koymuştur. Okuyucunun artık başka bir nüshaya bakmasına gerek bırakmamıştır.³³

Avvâme tahkik konusunda hem geleneksel hadis eğitimi hem de akademik bilgi birikimi ile ön plana çıkmaktadır. Tabiri caizse ilme ulaşmada iğneyle kuyu kazan nadir âlimlerdendir. Fıkıhta hanefî mezhebine müntesip bir âlimdir. Onu farklı kılan özelliği yaptığı bütün çalışmalarda senetsiz ve sözün sahibini tespit etmeden herhangi bir şeyi ortaya koymamasıdır. Yine o, hadis ilmine sahip çıkmanın sloganlarla değil ilmi dayanaklarla yapılabileceğini savunmuştur. Bunun içinde ilmi kadrolaşmalara ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.³⁴

³³ Avvâme, *Safahâtün Mudietün*, 102.

³⁴ Özsoy, “Muhammed Avvâme’nin Tedribü’r-Râvî Tahkiki ya da Bir Kitabın Yeniden İnşası”, 2.

1.3. Tedribu'r-Râvî Tahkîkindeki Yöntemi

Avvâme'nin *Tedribu'r-râvî* tahkikinde izlemiş olduğu yöntemine geçmeden önce *Tedribu'r-râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevâvî* adlı kitapla ilgili kısa bir bilgi verelim.

Nevevî, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'ini, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Hayri'l-Halâik* adıyla özetlemiş daha sonra bu eseri de *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr* adıyla ihtisar etmiştir.³⁵

Suyûtî'nin, "*Takrîbü'n-Nevâvî*" üzerine yazdığı *Tedribu'r-râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevâvî* isimli bu şerh, müstakil bir hadis usulü eseriymiş gibi itibar görmüştür. Aslında bu eser bir anlamda kendisinden önce yazılmış tüm Usûl-î Hadîs eserlerine bir şerh mahiyetindedir. Suyûtî mukaddimeden sonra başladığı şerhte hadis ilimlerinin nevilerini 65'ten 93'e çıkarmıştır.³⁶

Suyûtî'nin doğrudan hadis usûlüne yönelik en önemli çalışması hiç şüphesiz *Tedribu'r-râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevâvî* isimli eseridir. Bu eser aynı zamanda yazılan tüm hadis usûlü eserlerinin en kapsamlıları arasında sayılmaktadır.³⁷

Suyûtî'de İbnü's-Salâh'ın değindiği konuları tamamlama arzusu vardır. Yani eksik bıraktığı yerleri tamamlamak istemiştir.³⁸

Tedribu'r-râvî'nin çok sayıda el yazma nüshaları vardır. Âlil-beyt müessesinin yayınladığı el-Fihrisü'ş-şâmil'de 43 tane basılı nüshası olduğundan bahsedilmektedir. Avvâme'de bu nüshalardan 10 tanesi bulunmaktadır. Bunlardan dokuzu tam, onuncusunda ise biraz eksiklik vardır.³⁹ Avvâme tahkîk'inde bu nüshaların hepsini karşılaştırarak incelemelerde bulunmuştur.

Avvâme'nin bildirdiğine göre bu nüshaların hiç birisi hatadan hali değildir. Aslına en uygun ve en az hata bulunan Ezher nüshasıdır. Avvâme tek bir nüshaya bağlı kalmadan hepsinden de yararlanmıştır.⁴⁰

³⁵ Celâleddîn Es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, ed. Arafat Aydın, çev. Muhammed Enes Topgül (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 1/23.

³⁶ Recep Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 88.

³⁷ Es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 1/16.

³⁸ Avvâme, *Tedribur Râvi Fi Şerhi Takribin- Nevâvî*, 1/9.

³⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 20.

⁴⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 41.

Avvâme'nin *Tedribu'r-râvî*'deki uyguladığı tahkik metodunu maddeler halinde şöylece özetleyebiliriz:

1. Avvâme, kapalı bir şekilde alıntı yapılan kişilerin ve kaynakların isimlerini açıklayarak, hangi kaynağın neresinde geçtiğini açıklığa kavuşturmuştur.
2. Konuları açıklığa kavuştururken okuyucunun zihninde oluşan soruları fark edermişçesine o sorulara hemen cevap vermiştir.
3. Hadis tarihine yönelik bilgilerin açıklamasına değinmiştir.
4. Tahkik yaparken çağdaş araştırmalardan da istifade etmiştir.
5. Yanlış anlamalara yer verecek açıklamaları ve hatalı bilgileri düzeltmiştir.
6. Tahkik yaparken sadece hadis ilminden değil diğer ilim dallarından da istifade etmiştir.
7. Açıklığa kavuşturmak istediği konu hakkında müstakil bir eseri veya çalışması varsa kısaca ilgili yerlerde değinmiştir.
8. Kendi fikirlerini, ilmi tecrübelerini, yorumlarını yeri geldiğinde açıklamıştır.
9. Sadece metni ve konuyu değil aynı zamanda alıntılarının tahkikini de yapmıştır.
10. İbnü's-Salâh'ın "*Ulûmu'l-Hadis*"ini, Nevevî tarafından ihtisârı yapılmış olan "*Takribü'n-Nevevî*"yi ve "*Tedribu'r-Râvî*"yi konu bütünlüğü içerisinde karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmiştir.
11. İbnü's-Salâh'ın kaynaklarını da inceleyerek ele alınan konu hakkında âlimlerin bakış açılarını ve o konu hakkındaki gelişim ve değişim sürecini incelemiştir.
12. Ele aldığı konulara orjinal yaklaşımlar, ufuk açıcı ve ezber bozucu bilgiler ortaya koymuştur.
13. Suyûtî'nin şerhinden sonra dipnotlarda o konuyu müstakil olarak incelemiştir.⁴¹
14. Bu eser üzerinde tahkik yaparken sadece bu esere değil, eserde ismi geçen diğer eserler üzerinde de düzeltmeler yapmıştır.⁴²

⁴¹ Özsoy, "Muhammed Avvâme'nin *Tedribu'r-Râvî* Tahkiki ya da Bir Kitabın Yeniden İnşası", 118-122.

Gerçek Őu ki Avvâme'nin bu çalışması oldukça geniş olmuştur. Kendisi bu çalışmanın geniş olmasının gerekçelerini Őu Şekilde açıklamaktadır:

1. İlim hakkını vermek. İlim kùltürümüzde ortaya konulan ilke ilmin hakkını ödemektir.
2. Bu eserin araştırmacılar, müderrisler, yazarlar için önemli bir kaynak ve bu alanda çalıŐanların bigâne kalamayacağı bir eser olmasındandır.
3. Eserin yükseköğretimde ve birçok ilmi merkezlerde, üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmasından kaynaklanmaktadır.⁴³

⁴² Avvâme, *Tedribur Ravi Fi Şerhi Takribin- Nevavi*, 1/13.

⁴³ Avvâme, *Tedribur Ravi Fi Şerhi Takribin- Nevavi*, 1/14.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED AVVÂME’NİN TEDRİBU’R-RÂVÎ TAHKİKİNDEKİ HADİS İLMİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ

Bu bölümde Muhammed Avvâme’nin Tedrîbu’r-râvî üzerine yapmış olduğu ve adeta bir şerh niteliğinde olan tahkikindeki hadis ilmine dair değerlendirmelerini ele alacağız. Bunu yaparken konularına göre başlıklar halinde vermeye gayret edeceğiz. Muhakkikimiz bazı meseleleri farklı konuların altında yer vermektedir. Biz bunları ilgili konular altında birleştirmeye çalışacağız.

2.1. Sahîh Hadis

Sahîh hadis, müsned olup isnadı, ilk râviden son râviye kadar âdil ve zâbit râvilerin naklettiği muttasıl rivayetle gelen hadistir. Sahih hadis, şâz ve muallel olmaz.⁴⁴ İbnü’s-Salâh’ın bu tanımından Nevevî “müsned hadis” kaydını çıkarmıştır. Suyûtî ise merfû ve mevkûf hadisleri de kapsadığı için bu ifadenin çıkarılmasına itiraz etmiştir. Avvâme ise Suyûtî’nin bu itirazının pek yerinde olmadığını belirtmektedir. Çünkü İbnü’s-Salâh müsned kavramını Hz. Peygamber’den gelen rivayetler için kullanmaktadır.⁴⁵ Kısa ve kapsamlı olmasından (merfû ve mevkûf’u içine almasından) dolayı Nevevî’nin tanımını daha başarılı bulmaktadır.⁴⁶

Suyûtî, *Tedrîb*’de Hattâbî’nin sahih hadis ile ilgili “Senedi muttasıl, râvileri âdil olan” şeklindeki tanımını beğendiğini belirtmekle birlikte Avvâme bu tanımın fakihlere göre olduğunu ifade edererek, muhaddislere göre yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca adâletin tek başına ta’dîl için yeterli olmayacağını ve bu tanımın sahih hadisi karşılamayacağını belirtmiştir.⁴⁷

⁴⁴ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, thk. *Nûreddîn’İtr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2018), 11.

⁴⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs* (thk. *Nureddin Itr*), 43.

⁴⁶ Avvâme, *Tedrîbu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/133.

⁴⁷ Avvâme, *Tedrîbu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/140.

Avvâme, genel olarak sahih hadisin tanımında münker olmama şartının belirtilmemesinin çok önemli olmadığını zira şâz olmanın bir miktar münkeri⁴⁸ de kapsadığını hatta münkerin şazdan daha ağır problem içerdiğini ifade etmiştir.⁴⁹

2.1.1. Sahîhayn'daki Hadislerin Durumu

Muhammed Avvâme, şâzın tanımından da yola çıkarak *Sahîhayn*'da zayıf hadis olduğunu söylemenin doğru olmadığını, ancak Buhârî ve Müslim'in bizzat kendileri hadisin illetini işaret etmişlerse o zaman durumun farklı olacağını, bunun dışında *Sahîhayn*'da zayıf hadis olduğunu iddia etmenin gerçek dışı olduğu düşüncesindedir.

Nitekim *Sahîhayn*'daki hadisler sahih ile esah arasındadır; yani bir kısmı sahih, bir kısmı ise esah'tır. Sahihlerin de amel edileni ve edilmeyeni vardır. *Sahîhayn*'daki bütün hadislerin sahih olduğuna hükmetmek demek ile ondaki bütün hadislerle amel etmek gerekmez demek ayrı bir şeydir. Bu iddia sahih hadisler hakkında şüphe uyandırmaktadır.⁵⁰

İbn Hacer (ö. 852/1449) bu konu ile ilgili sadra şifa şu açıklamaları yapmıştır: “Sahih olan her hadisle amel edilmeyeceğini bütün selef ulaması bilmektedir. Fakat bu, sünnetle amel etmeme kabilinden değildir. Sahih olduğu halde amel edilmeyen hadislerin varlığı bilinen bir husustur. Buradaki tutum sünnete karşı bir tavır değildir. Yani sünnetle amel etmeme değil başka bir sahih hadisle veya başka bir delil ile amel etmek demektir.”⁵¹

2.1.2. Sahih Hadisin Tanımına Yaptığı İtirazlar

Avvâme günümüzde hadis ilmiyle iştigal edenlerin birçoğunun hadisin sahih olmasının sadece isnadıyla ilişkilendirme anlayışına sahip olduklarını ve bu ilim dalında çizilen sınırların dışına çıkmayarak, “bizden önceki âlimler isnad hakkında ne söylemişlerse biz onlara tabiyiz” düşüncesinde olduklarını ifade etmektedir.⁵²

⁴⁸ Münker: Za'if ravinin kendisinden daha iyi durumda olan raviye aykırı bir şekilde rivayet ettiği hadis (Daha iyi durumda olan ravinin hadîsi ise ma'ruf ismini alır). Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 210.

⁴⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/146.

⁵⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/152.

⁵¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/152.

⁵² Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/154.

Hâlbuki hadisin sıhhatına hüküm vermek için sened dışında başka kriterler daha vardır. Bir takım örneklerin bu kıstaslara uymaması bunu boşa çıkarmaz. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) de belirttiği gibi âlimlerin bir hadisi hüsnü kabul ile karşılamaları onu sahih derecesine çıkarmaktadır.⁵³ Bu mesele ile ilgili ayrıntılı bilgiler için Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997)'nin *el-Ecvibetü'l-Fâdıla* adlı eserindeki notlarına müracaat edilebilir. Hz. Peygamberin Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken aralarında geçen şu diyalogları içeren hadis buna örnektir: Hz. Peygamber "*Sana hâlli için herhangi bir dava getirildiği zaman nasıl ve neye göre hüküm verirsin?*" diye sordu. Muaz, "*Allah'ın kitabındaki hükümlerle hüküm veririm.*" dedi. Resûl-i Ekrem Efendimiz, "*Eğer Allah'ın kitabında onunla ilgili bir hüküm bulamazsan neye göre hüküm verirsin?*" diye sordu. Muaz, "*Resûlullahın sünnetine göre hüküm veririm.*" dedi. Resûl-i Ekrem Efendimiz bu sefer, "*Resûlullahın sünnetinde de onunla ilgili bir hüküm bulamazsan, ne yaparsın?*" diye sordu. Muaz, "*O zaman, kendi görüşüme göre içtihad eder, hüküm veririm.*" dedi. Resûl-i Ekrem Efendimiz bundan son derece memnun oldu. Bu memnuniyetini şöyle ifade etti: "*Allah'a hamdolsun ki, Resûlullahın elçisini, Resûlullahın razı olduğu şeye muvaffak kıldı.*"⁵⁴ Bu hadis sened açısından zayıf olmakla birlikte nesillerin birbirinden telakki etmesi nedeniyle sahih kabul edilmektedir.⁵⁵

İbn Abdilber (ö. 463/1071) *Temhîd* isimli eserinde; Tirmizi'nin Buhârî'den denizle ilgili "*Onun suyu temizdir*" hadisini sahih kabul ettiğine dair ifadesini naklettikten sonra şöyle demiştir: "Ehl-i hadis böyle bir isnada sahip olan hadisi sahih kabul etmez. Ancak hadis bana göre sahihtir, çünkü âlimler onu benimsemiştir."⁵⁶ Sahih hadis müellifleri her ne kadar bu hadise yer vermemişlerse de bu isnad doğrudur. Ehl-i hadisten bir grup deniz suyunun temiz ve temizleyici olduğuna hükmetmişlerdir. Bilakis suların temizliği noktasında necasetin üzerine galebe çalanlar konusunda bu hadis temeldir. Bu hadis anlam olarak sahihtir, isnad'dan daha güçlüdür. Hüsnü kabul ve hadisle amel edilme, sadece isnadla kabul edilme kriterinden daha kuvvetlidir.⁵⁷

⁵³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/155.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned (thk. Şuayb el-Arnâvut-Âdil Mürşid)* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 36/382.

⁵⁵ Muhakkik Şuayp Arnâvut'un adı geçen hadis ile ilgili 2. dipnotuna bakılır.

⁵⁶ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî İbn Abdülber, *et-Temhîd li-mâ fî'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî v.dğr.)* (Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1384), c. 16/218.

⁵⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/156.

Avvâme bu görüşle ilgili bazı âlimleri ve konu hakkındaki müzakerelerini şöylece zikretmektedir:

Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027): “Hadisin sahih olması onun hadisçiler nezdindeki şöhreti ve ulemadan hiçbirinin itirazının olmamasıyla bilinir.”⁵⁸ “*Sahihayn*’deki haberler hem sened hem de metin olarak sahihtir çünkü meşhurdur.”⁵⁹

İbn Fûrek (ö. 406/1015): Ebû İshak el-İsferâyînînin yukarıdaki görüşüne benzer ifadeler kullanmıştır.⁶⁰ Bununla ilgili “*Gümüşte kırk’ta bir*” ile “*İki yüz dirhemde beş dirhem (zekât) vardır*” hadislerini örnek olarak ilave etmiştir.⁶¹

Ebû’l-Hasan İbnül Hassâr (ö. 611/1214): “Fakih olan biri, senedinde yalancı birinin bulunmadığı bir hadisin, sahih olduğunu bir Kur’ân âyeti ya da bazı şer’î esaslarla uyumlu olmasıyla bilebilir. Bu durum onu, hadisi kabul edip onunla amel etmeye sevk eder.”⁶² Aslında bunu ilk dile getiren Hatîb el-Bağdâdî’dir (ö. 463/1071). Eğer bir haber Kur’an’ın nassına uygun olursa veya sünnet-i mütevâtireye uygun olursa, ya da ümmet o haberin doğruluğunda ittifak etmişse, fukahanın çoğu da bu rivayeti kabul etmişse o zaman bu haberin sıhhatine hükmedilir.⁶³

İmam İbnül Hassâr ve Hatîb el-Bağdâdî’nin amaçlarının senedi aşırı derecede zayıf olan bir hadisi, isnadı sahih olan bir hadisin derecesine çıkartmak mıdır yoksa onun manasının sahihliğini ortaya çıkartmak mıdır bu konuyu netleştirmek gerekir. Avvâme onların amacının hadisin isnadına güç katmak istediklerini düşünmemektedir. Anlam açısından onu destekleyen sebeplerden dolayı zayıf olan bir senedi hasen’e dönüştürdüklerine veya sahih kıldıklarına, ne uygulamada ne de teoride görmediğini beyan etmektedir. Onların yaptıkları, metnini sahih kabul etmektir, yoksa isnad açısından aşırı zayıf olan bir hadisi, anlamı Kur’an’a ve Sünnet’e uyuyor diye veya şer’i bir kurala uyuyor diye onu sahih kabul ettikleri söylenemez. Anlam olarak her ne kadar

⁵⁸ Süyûtî’nin referansta bulunduğu Ebû İshak’ın bu görüşünü tespit edemediğimizden, Süyûtînin eserini kaynak göstermek zorunda kaldık. Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/157-158.

⁵⁹ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/158.

⁶⁰ İbn Fûrek, *Müşkilü’l-Hadîs ve Beyânüh thk. Mûsâ Muhammed Alî* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1985), 44.

⁶¹ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/158.

⁶² Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/160.

⁶³ Ebu Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye. thk. İbrahim Hamdi el-Medenî v.dğr.* (Medine: Mektebetü’l-ilmîyye, Tarihsiz), 17.

doğru olsa da eğer isnadında yalanla suçlanan bir râvi varsa Hz. Peygamber'e isnad edilemez ama onun dışında anlam olarak doğrudur denilebilir.⁶⁴

Sonuç olarak; sahih hadis'in kriterlerini sadece isnad açısından değil; ümmetin kabulü, Kur'an ve Sünnet'e uygunluğu ve şeriatın kurallarına uygunluğu açısından da değerlendirilmesinde fayda bulunmaktadır. Ayrıca bir hadis ehli ilim arasında meşhur olmuşsa ve âlimler onu kabul ile karşılayıp amel etmişlerse, bir daha isnadı sahih midir değil midir demeye gerek yoktur. O hadis için sahih bir isnâd arama ihtiyacı da gerekmemektedir.

Ayrıca Avvâme, *Sahihayn'daki* hadislerin hepsinin sıhhat derecelerinin aynı seviyede olmadığını söylemiştir. Ancak bu değerlendirme *Sahihayn'da* zayıf hadislerin olduğu anlamının çıkarılmasının doğru olmayacağını da belirtmiştir.⁶⁵

2.1.3. Sahih Hadis İçin İleri Sürülen İlave Şartlar

Bazı âlimler hadisin sahih olması için bir takım şartlar daha ileri sürmüşlerdir. Bunlar şu şekildedir:

1. Sem'âni (ö. 489/1096): "Sahih, yalnızca sika râvilerin rivayetiyle bilinmez. O ancak anlayış, bilgi, çokça semâ etmek ve müzâkere vb. özelliklerle elde edilir."⁶⁶ demektedir. Avvâme bunun İslam'ın sadece şekilden ibaret olmadığını hem şeklin hem de anlamın bilinmesinin önemli olduğunu ve bunların hepsinin külli kaidelere ve dindeki sabitelere dönüştüğünü belirtmiştir.⁶⁷

2. Bazı âlimler râvinin mana ile rivayet ettiğinde hadisin anlamlarını bilmesini şart koşmaktadır.

3. Râvinin fakih olması.

Bu görüşün sahibi esasında Ebu Hanife'dir. Nitekim o, Şâfiîlerin esas aldığı Bûsre kanalıyla gelen; bir insanın avret yerine dokunmasının abdestini bozduğu⁶⁸ hadisi ile

⁶⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/161.

⁶⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/280.

⁶⁶ Ebû'l-Muzaff er Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Kavâtü' fî Usûli'l- Fıkıh (nşr. Salih Süheyl Ali Hamûde)* (Amman: Dâru'l-Fârûk, 1432), c. 1/396.

⁶⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/166.

⁶⁸ Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Davud, *Sünenü Ebî Dâvûd (nşr. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabellî)* (Beyrut: er-Risâletü'l- Âlemiyye, 1433), Taharet 181; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir)* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1394), Taharet 82.

ihiticâc etmemiştir. Halbuki bu hadis *Sünen-i Erbaa*'da geçmektedir. Aynı zamanda bu kaynaklarda Talk b. Ali'den (ö. ?) abdestin bozulmayacağına dair hadis de bulunmaktadır.⁶⁹ Ebû Hanîfe, Talk'tan gelen rivayeti tercih etmiştir. Sebebi de hadisinin râvisi olan Bûsre'nin fakih olmasıdır.⁷⁰

Hanefiler rivayetlerin ihtilafında fakih olan râvinin rivayetini fakih olmayanına tercih etmektedirler.

Nitekim Debûsî (ö. 430/1039) ravide akıl, adalet, zabt ve İslam'ın şart olduğunu, rivayetlerin ihtilafında ise sahabeyi; fakih ve meşhur olanına, birkaç rivayeti ile biline tercih etmek gerektiğini belirtmiştir.⁷¹ Ayrıca Hanefî usûlcüleri, haberleri hüccet olan râvileri maruf ve mechul olmak üzere iki kategoride değerlendirmişlerdir. Maruf ravilerde:

1- Fıkıhî ve içtihatlarıyla maruf olanlar.

2- Fıkıh ve fetvalarıyla değil de rivayetleri, hıfz, adalet, ve hüsn-ü zabtlarıyla maruf olanlar olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.⁷²

3. Her bir râvinin bizzat hocası ile semâî'nin sabit olması gerekmektedir. Bu şartı Buhârî ileri sürmüş ve sadece muasaratı yeterli görmemiştir. Ancak "hiç kimse sahihlik için böyle bir şart ileri sürmemiş, en sahihlik için söz konusu olur" denilmiştir.⁷³

4. Bazı âlimler şahitlikte olduğu gibi rivayetin sahih olabilmesi için belli sayıda râvi tarafından nakledilmesi şartını aramışlardır. Örneğin Hâkim, sahih hadisin özelliğini şöyle açıklamaktadır: "Resulullah'tan aktaran sahabeden en az iki kişi rivayet etmeli, ondan da en az iki tane adil tabiinin rivayet etmelidir."⁷⁴

Hadisi kabul şartı olarak iki kişinin iki kişiden rivayet etmesini şart koşarlardan biri de, muhaddis fakihlerden olan İbrahim b. İsmail b. Uleyye'dir (ö. 218/833). Ancak o, mu'tezilî görüşleri olduğu için âlimler tarafından terk edilmiştir. İmam Şafii'de (ö.

⁶⁹ Ebû Abdurrahmn Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.) (Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1421), İşretü'n-Nisa 8976.

⁷⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/167.

⁷¹ Recep Tuzcu, *Hanefî Usûlünde Hadis -Debûsî Örneği-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 147.

⁷² İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı Ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 226.

⁷³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/169.

⁷⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis* (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2010), 245.

204/820) onun görüşlerini reddetmiş ve etrafındakileri sakındırtmıştır.⁷⁵ Ahmed b. Hanbel de onun hakkında sapıtan ve saptırıcı olduğunu söylemiştir.⁷⁶ İmam Şâfiî de onun hakkında sapıktır demiştir.

2.1.4. Sahih Hadisin Delil Olarak Değeri

Nevevî, sahih denilince anlamca sahih olmasının akla geldiğini, onun kesinlikle sahih olduğu anlamına gelmediği yorumunda bulunmuştur. Süyûtî ise zikredilen niteliklerle birlikte isnâdı muttasıl ise bundan dolayı isnâdın zâhirine bakarak onunla amel etmek üzere kabul edilir düşüncesindedir.⁷⁷ Sahih hadisin şartlarını taşıyan her hadis sahihtir diyemeyiz çünkü sika bir ravi de olsa hata yapabilir. Bir şeyde ihtimal varsa delil olamaz. Yalnız her ihtimal delili bozmaz ancak misli gibi veya daha güçlü bir ihtimal olursa o zaman delil olarak kabul edilmez.⁷⁸

2.1.5. Mutezile'nin Haber-i Vahîd'in Delil Olmasına Dair İleri Sürülen Rivayetlere İtirazlarının Savunusu

Mutezile haber-i vâhid'in delil olarak kullanılabileceğine dair ileri sürülen bazı rivayetlere itiraz etmiştir. Avvâme ise bu itirazlara şu şekilde cevap vermektedir.

1. Zü'l-yedeyn⁷⁹ örneğinde Hz. Peygamber'in başkaları tarafından destekleninceye kadar onun haberi konusunda duraksamış olması.

Zü'l-yedeynin verdiği haberde Hz. Peygamber'in duraksaması olduğu doğrudur. Çünkü o Hz. Peygamber'in bir davranışını haber vermişti. Namaz konusunda ise namazı kılan kimse, isterse sayıları tevâtür derecesine ulaşmış olsun başkasının sözüne başvuramaz. Muhtemelen Hz. Peygamber daha başkalarının da haber vermesiyle (iki rekati kılmadığını) hatırlamıştır.

⁷⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/181.

⁷⁶ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz Zehebî, *Mizânul-itudâl fi nakdi'r-ricâl thk. Ali Muhammed el-Becâvî* (Beirut: Dâru'l-Marife, 1382), c. 1/20.

⁷⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/193.

⁷⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/195.

⁷⁹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih (nşr. Şuayb el-Arnaût – Âdil Mürşid)* (Beirut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1432), Buhârî, Mesâcid 54;; Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. el-Haccac Müslim, *el-Câmi'u's-Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1412), Mesâcid ve mevâdiu's-salât 97. Kısaca ifade etme gerekirse, Hz. Peygamber öğle ya da ikinci namazını iki rekat olarak kıldırması, bunun üzerine Zü'l-yedeyn kalkarak “Ey Allah'ın Resûlü! Namaz mı kısaldı, yoksa unuttun mu?” demiştir. Hz. Peygamber [etrafındakilere] “Zü'l-yedeyn ne diyor?” diye sormuştu. Ashâb ise “Doğru söylüyor, iki rekati kılmadınız” cevabını vermişti. Hz. Peygamber de iki rekat daha kılıp selam vermişti.

Avvâme, haber-i vâhidin⁸⁰ ilme ters düşünce kabul edilemeyeceği ve Zü'l-yedeyn'in iddiasının zan, Hz. Peygamber'in kanaatinin ise ilim olduğunu belirtmiştir. Bir kişinin sözünün kabulü için, bir topluluğun sözüyle desteklenmesi anlayışının gerçeği yansıtmayacağı kanaatindedir.

2. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634)'in, ninenin mirastan pay alması konusunda Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663) tarafından destekleninceye kadar Mugire (ö. 50/670)'nin haberi konusunda tevakkuf etmesi.

Hz. Ebû Bekir daha fazla emin olmayı istediği için tevakkuf etmiştir. Nitekim o Hz. Peygamber'in ninenin mirası miktarı hakkında Hz. Âişe (ö. 58/678) 'nin tek başına verdiği haberi kabul etmiştir. Nitekim İbn Hacer de şöyle gerekçelendirmektedir: “Hz. Ebû Bekir bunun meşhur bir mesele olduğunu, herkesin bilmesi gereken bir mesele olması gerektiğini, yalnız bir kişiden gelmesinden dolayı beklemiştir.”⁸¹

3. Hz. Ömer (ö. 23/644) (evlere girerken) izin isteme ile ilgili Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63)'nin haberi hakkında Ebû Said (ö. 74/693-94) tarafından destekleninceye kadar tevakkuf etmesi.

Hz. Ömer kıssasında, Ebû Musa el-Eş'arî ona bu haberi kendisinin dönüp gitmesini yadırgayınca nakletmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer hadisi teyit etmeyi istemiştir. Nitekim Hz. Ömer, Mecusilerden cizye alınmasıyla ilgili Abdurrahman b. Avf'ın haberini, içerisinde tâun hastalığı bulunan şehirden geri dönmek hakkındaki haberi ve Eşyem'in hanımının (kocasını için verilen diyete) mirasçı olmasına dair Dahhâk b. Süfyân'ın verdiği haberi tek başına kabul etmiştir.

Hz. Peygamber elçilerini krallara birer birer göndermiştir. Kendisine çeşitli kabilelerden bazı kişiler yalnız olarak gelmiş, o da onlara yine bir tek kişi göndermiştir. Onların Hz. Peygamber'den aktardıkları haberler habercide herhangi bir sayı şart koşulmaksızın delil teşkil etmiştir.⁸² Kastallânî (ö. 923/1517)'nin *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* isimli eserinde hicretin yedinci senesinin Muharrem ayında aynı gün altı

⁸⁰ Haberu'l-Vâhid: Haberu'l-âhâd mânâsıdır. Bazıları; senedinin herhangi bir yerinde ravi sayısı bire düşmüş olan habere/hadise haberi'l vâhid; her tabakada nesilde sadece bir kişi tarafından rivâyet edilmiş olan hadise/habere ise haberi'l-âhâd denileceği şeklinde bir ayırım yapmış olsa da uygulamada iki istilâh da aynı mânâyâ kullanılmıştır. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 2016, 91.

⁸¹ Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh* (nşr. Rebî' b. Hâdî el-Medhalî) (Medine: Tab'atü'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1404), 1/245; Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/188.

⁸² Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/187.

elçi birden, altı farklı yöne gitmek üzere yola çıkmışlardır bilgisi de bu görüşü desteklemektedir.

Bu delillendirmeler mutezileyi kabul edenlere göredir. Hakikatte ise şüpheden başka bir şey değildir. Sağlam bir dayanakları yoktur. Ehl-i sünnet âlimleri haber-i vâhid'in delil olmasına çok önem vermişlerdir.

Yukarıdaki meselelerden anlaşılan şudur ki, Mu'tezile özel olarak meydana gelen bazı hadiseleri genelleme olarak kabul etmiştir.

İmam Şâfiî (ö. 204/820)'nin de *er-Risale* isimli eserinde haber-i vahid başlıklı önemli bir konusu bulunmaktadır. Eserin bu bölümünde muhaliflerin şüphelerini giderecek şekilde açıklamalar yapmıştır.⁸³ Bu konuda Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1071), İbn Abdilber (ö. 463/1071) ve İbnü'l-Arabî gibi üç tane meşhur âlim kitap yazmıştır.⁸⁴

2.1.6. Haberi Vâhid'in Delil Olarak Değeri

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İmam Mâlik'e nispet edilen haber-i vâhid'in kesin bilgi gerektirir sözleri doğru değildir. Aslında bu âlimler haber-i vâhid zâhiren ilim oluşturur demişlerdir. Bize göre ilmi zâhiri demek, ilmi kavi demektir. İbn Hacer demiştir ki, zâhiri ilmi değil de mutlak manada ilim ifade ediyor denilmesi problemlidir. Ama ilmi zâhir, galip zan demektir, bundan dolayı problem olmaz. İlim bir bilgidir oraya ulaşanlar ve ulaşamayanlar vardır. Haberi vâhid başka karinelerle desteklenirse kat'i bilgi ifade eder, yoksa sadece bilgi ifade eder.⁸⁵

2.1.7. İlk Yazılan Sahih Hadis Kitabıyla İlgili Tartışmalar

Avvâme *Muvatta'yı* kendi asrında ve dönemin şartlarında yazılan ilk sahih hadis kitabı olarak görmektedir. Zaten İmam Şâfiî de bu şekilde düşünmektedir.⁸⁶

Ayrıca herkesin dilinde meşhur olan Buhârî'nin muallak hadisleri cezm kalıbıyla vermişse sahihtir görüşünün, doğru bir değerlendirme olmadığını beyan etmektedir.⁸⁷

⁸³ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Er-Risâle*, çev. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 205.

⁸⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/184.

⁸⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/198,199.

⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs (thk. Nureddin İtr)*, 14; Nitekim eş-Şâfiî, “yeryüzünde ilim yönünden Mâlik'in kitabından daha sahih bir kitabın bulunduğunu bilmiyorum” diyerek bu gerçeği ifade etmiştir. Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1370), 31.

Muhammed Avvâme muallak rivayetlerle ilgili “Tâliku’s-Suri” isimli farklı bir kavram kullanmıştır. Bu da şekilsel olarak muallak rivayet gibi olmakla beraber, gerçekte muallak olmayan anlamına gelir.⁸⁸

2.1.8. Sahih Hadisin Dereceleri

Sahih hadisin dereceleri ile ilgili İbnu’s-Salâh şu şekilde bir tasnifte bulunmuştur: En üst derece, Buhârî ve Müslim’in ittifak ettikleri hadislerdir. İkinci derecede Buhârî’nin tek başına rivayet ettikleri gelir. Üçüncü derecede ise Müslim’in tek başına rivayet ettikleri gelir. Dördüncüsünde her ikisinin şartlarını taşıyıp da kitaplarında tahrîc etmedikleri gelir. Beşincisi sadece Buhârî’nin kitabında tahrîc etmemekle birlikte şartlarına uygun olanlar, altıncısı ise Müslim’in kitabında tahrîc etmemekle birlikte şartlarına uygun olanlar gelir. Yedinci ve son olarak her ikisinin dışındaki kimselerin şartına göre sahîh olan hadisler gelmektedir.⁸⁹

Bu taksimatı ilk ortaya koyanın İbnu’s-Salâh (ö. 643/1245) olduğu görüşü ön planda olmakla birlikte aslında İbnu’s-Salâh bu taksimatın kökünü Beyhâkî’den almıştır.

Ayrıca İbnu’l-Cevzî (ö. 597/1201) de İbnu’s-Salâh’tan yarım asır önce *Mevduat* isimli eserinin mukaddimesinde hadislerin altı kısma ayrıldığını beyan etmiştir. İbnu’l-Cevzî’nin sıralaması ise şöyledir:

1. Sıhhatinde ittifak sağlananlar. Asıl amaç da budur. Buhârî, sahih hadisleri müstakil olarak ele alan ilk kişidir, sonra da Müslim ona tabi olmuştur.
2. Buhârî ve Müslim’in tek başına rivayet ettikleri hadisler.
3. Şeyhan’ın kendi görüşlerine uygun olup fakat sıhhatini engelleyecek bir şey olmayanlar.

Özetle:

1. Şeyhan’ın rivayet ettikleri,
2. Buhârî’nin tek başına rivayet ettikleri,

⁸⁷ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/433.

⁸⁸ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/435.

⁸⁹ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/451.

3. Müslim'in tek başına rivayet ettikleri,
4. Şeyhain'in şartlarına uygun olduğu halde rivayet etmedikleri,
5. Buhârî'nin şartına uygun olanlar,
6. Müslim'in şartına uygun olanlar.

Görünen o ki İbnü's-Salâh bu sıralamaya yedinci kısmı eklemiştir. O da ehil olan herhangi bir âlimin sahih dediği hadislerdir.⁹⁰

Avvâme, İbnü's-Salâh ile meşhur olan bu taksimata dair bazı eleştiriler sunmaktadır, şöyle ki:

1. Mütevatir olarak rivayet ettikleri hadisler olmalıydı.
2. Meşhur olup tarikleri çok olan hadisler olmalıydı.
3. Hadis imamlarının Buhârî ve Müslim'e muvafakat ettikleri, sıhhatını kabul ettikleri hadisler olmalıydı. Müsned'de seçilen hadisler gibi.
4. Bahsedilenlerden bunlara uygun olanlar gelmeliydi.
5. Sadece birinin tahrîc ettiği hadisler olmalıydı.⁹¹

Bazı âlimler mutlak anlamda sahih hadislerin bu şekilde taksimatını eleştirmişlerdir. Nitekim Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), bir fıkhi meselede farklı hadislerle amel edenlerin tercihlerinin o hadislere üstünlük kazandırmayacağı görüşündedir. Zira müctehid imamlar Buhârî ve Müslim'den önce yaşayıp ölmüşlerdir. Buhârî ve Müslim ise kitaplarında kendi şartlarına bağlı kalmışlardır. Buna göre bu iki kitapta alınmayan hadisler alınan hadislerden üstün sayılması doğru değildir.⁹² Avvâme de bu görüşü uygun bulmakta Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları hadislerin esahiyyetten düşmediğini, bir mezhep imamının almadığı hadisin, aldıklarına nazaran herhangi bir değer kaybetmediğini belirtmektedir.⁹³

Avvâme ayrıca yapılan bu taksime bağlı kalmak zorunda olunmaması gerektiğini belirtmektedir. Nitekim karinelerle desteklenen ve bu taksimata göre alt sırada olan

⁹⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/456.

⁹¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/457.

⁹² Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir lil-âcizi'l-fakîr*, I-VI, (tlk. ve thr. Şeyh Abdürrezzak Gâlib el-Mekkî) (Beyrut, 2003), 1/388.

⁹³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/458.

hadis tek başına rivayet edilenden sıralama bakımından üstte sayılabilir. Örneğin İbnü's-Salâh'ın sıralamasında Müslim'in tek başına rivayet ettiği hadis üçüncü sırada yer almaktadır. Tercih edilen sebeplerden dolayı bu hadis karinelerle veya kuvvetli meşhur olmayla teyit edilirse Buhârî'nin teferrüd ettiği ikinci sıradaki hadise takdim edilir. Buhârî ile Müslim yer değiştirdiğinde birinci sıranın seviyesiyle aynı, üçüncü sıranın seviyesinden de üste çıkmış olur. Aynı şekilde Buhârî'nin tek başına rivayet ettiği güçlü karinelere sahip olan bir hadis, ikisinin birlikte aktardığı hadise tercih edilebilir.⁹⁴

Son olarak Buhârî'yi, Müslim'i ve ittifak ettiklerini, kendisine zıt olan her hadise takdim etmek gerekmediğini belirtmiştir.

Çünkü bunun yanlış bir anlaşılardan ibaret olduğu ve o dönemde yaşayanların zihninde böyle bir algının söz konusu olduğunu ve sonraları yaygın bir görüş haline geldiğini âlimlerin zihninde bunun yeri olmadığını ve bunun ancak bir tercih sebebi olabileceğini belirtmiştir.⁹⁵

Avvâme, İbnü's-Salâh tarafından gündeme getirilen ve ondan sonra birçok âlim tarafından benimsenen bu sistemin yerine, Hafız İbn Nâsurüddin'in (ö. 842/1438) tasnifini benimsemiştir. O da şöyledir:

1. Kütüb-i Sitte musanniflerinin tahrîc ettiği hadisler,
2. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Tirmizî (ö. 279/892)'nin tahrîc ettikleri hadisler,
3. Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'un tahrîc ettikleri hadisler,
4. Müttefekun aleyh olan hadisler,
5. Sadece Buhârî'nin tahrîc ettikleri hadisler,
6. Sadece Müslim'in tahrîc ettikleri hadisler,
7. Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde kitaplarında tahrîc etmedikleri hadisler,
8. Buhârî'nin şartına uyduğu halde kitabında tahrîc etmediği hadisler,
9. Müslim'in şartına uyduğu halde kitabında tahrîc etmediği hadisler,

⁹⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/459.

⁹⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/460.

10. Buhârî ve Müslim'in şartlarına uymadığı halde diğer imamların (İbn Üyeyne, Kattan, İbn Main, Ebu Davud, Tirmizi, Nesai, İbn Hüzeyme ve başkaları gibi) sahih gördükleri hadisler,

11. İbn Hibbân (ö. 354/965) ve Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014)'nin sahih gördüğü rivayetler,

12. Buhârî ve Müslim'deki cezm sığasıyla aktarılan muallak hadisler.⁹⁶

2.1.9. Hakkında Fikir Beyan Edilmeyen Sahih İsnadlı Hadislerin Durumu (Hadiste İctihad Kapısının Kapanması Meselesi)

Avvâme, Nevevî'nin içinde bulunulan zamanda bir kitapta veya hadis cüz'ünde, kendisine güvenilen bir hâfızın (herhangi bir meşhur eserde) sıhhati hakkında fikir beyan etmediği sahih isnadlı bir hadis ile ilgili⁹⁷ İbnü's-Salâh'ın: "İçinde bulunulan zamandaki kişilerin (hadis ilmindeki) ehliyetlerinin zayıf olmasından dolayı böylesi bir hadisin sıhhatine dair hüküm verilemez"⁹⁸ sözü ile ilgili şu tespitleri yapmıştır:

Nevevî: "Bana göre (hadis ilminde) derin bilgiye ulaşan ve ilmi kuvvetli olan kimseler için bunun câiz olması daha uygundur." demiştir.⁹⁹ Irâkî, ehl-i hadisin de bu kanaatte olduğunu nitekim bazılarının geçmiş dönem âlimlerinin hakkında sahihlik hükmü vermediği hadisler hakkında sıhhat hükmü verdiklerini beyan etmiştir.¹⁰⁰

İbnü's-Salah esasında burada bir hadisin zâhirinin sahih görülmesinin, o hadise sahihtir denilmesine cesaret edilememesinin bu konularda tedbirli davranılması gerektiğini anlatmış olabilir.

Bir başka ihtimal ise İbnü's-Salah'ın bu sözü şüpheli sözler için kullandığı ve böyle hadislerin sıhhatine hükmedilemez anlamına geldiği belirtilmektedir. Buna göre meşhur ifadesi "Biz o hadisin sahih olduğuna yönelik kesin bir hüküm vermeye cesaret

⁹⁶ Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullah b. Muhammed ed-Dimaşkî İbn Nâsirüddin, *Ukûdü'd-dürer fi 'ulûmi'l-eser, thk. Seyyid Subhî el-Hüseynî - Mustafa İsmail* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1426), 403-404; Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/452 Hafız İbn Nâsirüddin ed-Dimeşki'nin iki tane şerhi vardır, bunlardan uzun olan basılmamış, kısa olanı birkaç defa basılmıştır. Üstteki yapılan sıralamanın naklini Muhammed Avvâme basılmamış olan şerhten yapmıştır. Bu basılmamış olan şerhi herkesin elde etmesi mümkün değildir.

⁹⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/539.

⁹⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/542.

⁹⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/543.

¹⁰⁰ Ebü'l-Fazl Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh alâ İbni's-Salâh* (nşr. Üsâme Abdullah Hayyât) (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1350), 1/227.

edemeyiz” şeklindedir. Ayrıca böyle hadisler kitaplarda geçenler değil cüzlerde geçenler içindir ve daimi değildir. Yani her kitap için geçerli değildir. Zaten kitap kelimesini bu ifadeye Nevevî eklemiştir. Ayrıca İbnü’s-Salah bunu genel bir kanaat olarak söylemiştir, daimi bir kural olarak değil.

Az önce ifade edildiği gibi Nevevî, İbnü’s-Salah’ın kitabının özetini yaparken metne de, şerhe de ‘kitap’ lafzını kendisi eklemiştir, böylece meselenin farklı anlaşılmasını sağlamıştır. Âlimler buradaki kitap kelimesini yanlış yorumlayarak yanlış anlamlar çıkartmışlardır.¹⁰¹

Örnek olarak: “Allah Resûlü (sav)’in ashâbı, namazı beklerken yanları üzerine uzanırlardı. Onlardan bazısı uyur, sonra uyanıp namaza kalkardı.” hadisini Enes b. Mâlik’in rivayeti olarak Kâsım b. Esbağ (ö.340/951) rivayet etmiştir. Bu hadisin hakkında hüküm verilmemişken sonradan gelen muasır âlimler görüş bildirmişlerdir.¹⁰²

Aslında İbnü’s-Salah, hadis ilminde ehil olan kimselerin hadislerde görüş beyan etme ve hüküm çıkarma (ictihad) meselesinin her devirde de yapılmasında bir beis olmadığı görüşündedir. Bu konuda birçok kişi delilsiz bir şekilde İbnü’s-Salah’a itiraz etmiştir. Sonuç olarak İbnü’s-Salah mutlak manada hadislerde ictihad yoktur dememektedir. Tashîh, tahsin ve ted’if’i müteahhirin âlimler de yapabilirler.

2.2. Hasen Hadis

Hasen hadisin kavramlaşma süresi uzun olduğundan dolayı mütekaddim âlimler tarafından farklı anlamlar yüklenmiştir. Buna rağmen genel itibariyle hasen hadis, sahih gibi makbul kategorisinde yer almıştır. Ancak Avvâme, hadislerin çoğunun sahih derecesine ulaşmadığını ifade ederek, bazılarının aşırıya gitmek suretiyle hadisteki illetin derecesine bakmaksızın hadisi reddettiklerini ifade ederek bu duruma itiraz etmiştir.¹⁰³ Buna örnek olarak İbn Ebî Hâtim’in (ö. 327/938), babası Ebu Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ile yapmış olduğu şu diyalogunu vermektedir: “Babama bir isnâdın durumunu sordum, o da ‘İsnâdı hasendir’ cevabını verdi. ‘Delil olarak kullanılabilir mi?’ diye sorunca ‘Hayır’ diye karşılık verdi.”¹⁰⁴

¹⁰¹ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/542.

¹⁰² Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/544.

¹⁰³ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 3/6.

¹⁰⁴ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 3/7.

Avvâme, esasında hasen hadisle amel etmeyi reddeden âlimlerin çok sayıda olmadığını, hatta Hattâbî'den önce bunların, İmam Buhârî ve Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ile Hattâbî'den sonra İbn Arabî (ö. 543/1148) oldukları iddia edilmekle birlikte bununda böyle olmadığını belirtmektedir.

Nitekim yukarıda aktarılan Ebû Hâtim ile ilgili bilgiye dair hasen hadisle amel etmediğine dair açık bir ifade olmadığı, Sehâvî'nin belirttiğine göre onun kastettiği mananın ıstılahi manadaki hasen değil de, sözlük anlamındaki olduğudur.¹⁰⁵

Sonuç olarak Avvâme, sözlük veya ıstılah anlamı olsun, hasen hadisle ihticac edilebileceğini belirtmektedir. İhticac edilmeyeceği görüşünün ise âlimlerin genelinin görüşüymüş gibi anlamının yanlış; bilakis ferdi kanaatler olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁶ Bununla birlikte Buhârî, Ebû Hâtim ve İbnü'l Arabî'nin hasen hadisle amel etmediklerine dair görüşün doğru olmadığı; yanlış yorumlamadan kaynaklandığını belirtmektedir.¹⁰⁷

Ayrıca Avvâme'nin belirttiğine göre, İbnü'l-Vezîr (ö. 840/1436) *Tenkîhu'l-enzar* isimli eserin şerhi olan *Tavdihu'l-Efkâr* isimli eserinde, Buhârî'nin helal ve haram konularında hasen hadisle amel edilemeyeceğine dair bilgisini nakletmektedir.¹⁰⁸ Aynı ifadeyi Şevkânî (ö. 1250/1834) de *Neylü'l-Evtâr* isimli eserinin mukaddimesinin sonunda zikretmiştir.¹⁰⁹

Bu konuda her ikisi de hata yapmıştır çünkü bu doğru bir görüş değildir. Tirmizî (ö. 279/892), Buhârî'nin *Camî'*inde ve bunun dışındaki yerlerde hasen hadise itimat ettiğini *İlelü'l-kebîr*'indeki örnekler mevcut olduğunu göstermiştir. Aslında Sehâvî, Buhârî'nin kastının hasen li-gayrihî olabileceği çünkü zayıfa yakın olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Ayrıca ihticacın kabul edilmediği, onunla amel edilemez anlamına da gelmemektedir. Buhârî'nin, dini ancak sahîh hadise bağlaması demek, hasen hadisle hiçbir şekilde ihticac etmediği anlamına gelmez. Buradaki sahîhle kast olunan sabit olandır, yani bir hadis'in Peygamberimizden geldiğinin belli olmasıdır ki

¹⁰⁵ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân Sehâvî, *Fethu'l-Mugîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis li'l-İrâkî*. (thk. Ali Hüseyin Ali) (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003), 1/86.

¹⁰⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/8.

¹⁰⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/10.

¹⁰⁸ Ebû İbrahim Muhammed b. İsmail Emîr es-San'ânî, *Tavdihu'l-efkâr li-meânî tenkîhi'l-enzâr*. thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut, 1417), 1/164.

¹⁰⁹ Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Yemenî Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr fi Şerhi Münteka'l-Ahbâr* (Mısır: Dâru'l-Hadis, 1993), 1/26.

bu hasen de olabilir, sahih de olabilir. Makbul hadisin diğer türleri de bunun altına girer. Sahihle kast olunanın hasen'i de içine alan sahih olduğudur. Örneğin İmam Nevevî, *Rîyâzus-sâlihîn* isimli eserinin mukaddimesinde şöyle demiştir: “Bu eserde ben kendimi sahih olmayan bir hadis zikretmemeye dair zorunlu kıldım.”¹¹⁰ Oysaki kendisi bizzat hasen olduğuna dair açıklama yaptığı onlarca hadis vardır. Buradan da anlıyoruz ki hasen'i de içinde barındıran sahih rivayettir.

Avvâme, bir müctehidin bazı hadisleri nazar-ı itibara almayarak hareket etmesinin sünnetten yüz çevirmek anlamında değil de, elinde başka deliller olmasından dolayı böyle hareket ettiğini belirtmektedir. Ayrıca okuyucunun hüküm verirken acele etmemesi sadece “Kitap ve sünnetle amel etmek” gibi sloganik bir söyleme kapılmaması gerektiğini de ifade etmiştir. Zira müctehidlerin yolundan gitmeden, onların yöntemini bilmeden, sadece şekilci ve sloganik sözlerle davranılması hatalıdır.¹¹¹

Bir râvinin zabtı hususunda ihtilaf varsa, o hadis hakkında en doğru karar hasen olduğuna hükmetmektir. İhtilaf konusu olan şey eğer birbirine yakın veya benzer ise yine hasen olduğuna hükmedilir. Ancak hakkında ihtilaf olan bütün râviler için bunun hadisi hasendir denilemez.¹¹²

2.3. Zayıf

Sahih ve hasen hadisin şartlarını, özelliklerini taşımayan her hadise zayıf hadis denir. İbn Hibbân (ö. 354/965), zayıf hadisin alt kategorilerini biraz mübalağa yapmak suretiyle 49'a çıkarmıştır. Burada söylenen zayıf hadislerin hepsi hakkındaki genel kuraldır.¹¹³ Nitekim İbn Hacer onun bu sözünü tespit edemediğini söylemiştir.¹¹⁴ Nevevî, zayıf hadisin derecelerinin de sahîh hadisin sıhhatinde olduğu gibi farklılık gösterdiğini, zayıf hadisin mevzû, şaz gibi özel isimlerinin olduğundan bahsetmektedir.¹¹⁵

¹¹⁰ Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Rîyâzü's-sâlihîn min hadîsi seyyidi'l-mürselîn* (thk. Kasım Muhammed Nuri) (Mektebetu Dari'l Fecr, 2007), 31.

¹¹¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/38.

¹¹² Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/67.

¹¹³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs* (thk. Nureddin Itr), 41.

¹¹⁴ İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh* (nşr. Rebi' b. Hâdî el-Medhalî), 1/492.

¹¹⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/84.

Zayıf hadisin dereceleri, râvilerinin mertebeye zayıflıklarına göre farklılık gösterir. Ancak zayıf isnadlar derken, isnâd halkasındaki bütün râvilerinin zayıf olması anlamına gelir. Hepsinin zayıflığının çok şiddetli olmasına gerek yoktur, zayıf olması yeterlidir.¹¹⁶

2.4. Mürsel Hadis

Tâbiûnun “Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu” veya “şöyle yaptı” gibi doğrudan nakletmelerine mürsel denir.¹¹⁷ Tâbiûn tabakasından önce bir ya da birden fazla kişilerin düşmesi neticesiyle inkıtâa uğrarsa Hâkim ve bazı muhaddisler buna Mürsel denilemeyeceği, çünkü mürsel’in tabiuna has olduğunu belirtmişlerdir. Eğer tabîden önce biri düşmüş olursa, bu durumda o rivayet munkatı olarak adlandırılır. Senedden düşenler birden fazla ise mu’dal ve munkatı olur. Fâkihler ve fıkıh usulcülerine göre ise bunların hepsi mürseldir.¹¹⁸

Avvâme’nin bu konu hakkındaki değerlendirmeleri şöyledir:

Muttasıl olmayan muallak, munkatı, mu’dal ve mürsel rivayetler hem hadisçilere hem de fıkıhçılara göre hüccet olarak kabul edilmez. Hadisçiler mürseli tabiûnun Hz. Peygamber’den nakli şeklinde tanımlayarak tahsis etmiş, fıkıhçılar ise muttasıl olmayan bütün rivayetlere mürsel ismini vererek genelleştirmiştir. Ancak hadisçilere göre de fıkıhçılara göre de hüccet olamaz konusu tartışılmaya açıktır. İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel, mürseli genel anlamda hüccet kabul etmişlerdir.¹¹⁹

Hanefilere göre mürsel haberler hüccettir. Serahsî: “Haber-i vâhidin hüccet olduğuna, Kitap ve Sünnet’ten delalet eden herşey mürsel haberlerin hüccet olduğuna da delalet eder. Çünkü sahabeden ve onlardan sonrakilerden birçok irsal ortaya çıkmıştır ki, bunu ancak muannitler inkâr edebilir” diyerek bunu ifade etmiştir.¹²⁰

Hz. Peygamber’i (sav) kâfir iken işitip, Peygamberimizin vefatından sonra Müslüman olan kişinin durumu gündeme gelmektedir. Böyle birinin tabî olduğu ittifakla kabul edildiği halde rivayeti mürsel değil mevsûldür ve delil olarak da

¹¹⁶ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 3/84.

¹¹⁷ Hâkim en-Nisâbü’rî, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-ḥadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin) (Beyrut: Darul Kütübül İlmiyye, 1397), 25.

¹¹⁸ Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (Haydarabad: Dâiretü’l-Me‘ârifî’l-Osmâniyye, 1357), 21.

¹¹⁹ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 3/132.

¹²⁰ Ünal, *İmam Ebu Hanîfe’nin Hadis Anlayışı Ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 199.

kullanılmasında bir ihtilaf yoktur. Örnek olarak Hirakl'ın (bir rivayete göre de Kayser'in) elçisi Tenûhî'nin rivayetleri verilebilir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ onun hadisini diğer müsned hadisler gibi eserlerinde tahrîc etmişlerdir.¹²¹

Ayrıca Hz. Peygamber (sav)'i mümeyyiz değilken gören Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 38/658) gibilerinin sahabeliği "rü'yet sahabeliği"dir. Rivayet, sema ve mücalese sahabesi olarak kabul edilmez. İbn Hacer, bu durumda olanları özel bir fasılda ele alarak, onları temyiz yaşına varmamış olarak kabul eder. Bunların hadisleri ehl-i hadis'e göre mürsel kabul edilir. Bunların rivayetlerinin derecesi ise büyük tabiinlerin mürseli derecesi gibidir.¹²² İbn Hacer'in *Fethu'l-Bari*'sinden küçük sahabenin mürselinin diğer sahabilerin mürseli gibi kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Oysa oradaki ibarenin başında bir ل harfi eksik yazılmıştır.¹²³ Zira *Fethu'l-Muğîs* ve *Şerhu'l-Ezkâr* isimli eserlerde ibare bizim yazdığımız gibidir.¹²⁴

Avvâme'ye göre, mürsel hadis hakkında değerlendirmelerde bulunurken mezheplerin görüşlerini detaylı bir şekilde bilmek gerekmektedir. Zira genel bir tanımlamadan hareketle değerlendirmek doğru değildir.¹²⁵

Mürsel hakkında genel olarak 3 görüş bulunmaktadır:

1. Muhaddislerin genel görüşü,
2. Fukahanın genel görüşü,
3. İkisinin ortasında bulunan İmam Şafii'nin görüşü.

1. Muhaddislerin genel görüşü: Tirmizi *İlelü'l-sağir* isimli eserinde "Eğer hadis Mürsel ise ehl-i hadise göre sahih değildir" demiştir. Ancak aynı eserde bazı ehl-i hadisin mürsel hadisi kabul ettiğini beyan etmiştir. Buna göre ehl-i hadisin çoğunluğuna göre hüccet olmayıp, bazılarına göre de hüccet kabul edilmektedir.

2. Fukahanın genel görüşü: Hadis ve fıkıh ilimlerine bir arada vakıf olan olan âlimlere fukaha denir. Fakat görüşlerinde genellikle fıkıhçılık yönleri daha baskındır. Ebû Davud'un Mekkeliler'e gönderdiği risalesinde şöyle bir ifadesi bulunmaktadır:

¹²¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/133.

¹²² el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîz's-sahâbe. I-VIII, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid* (Beyrut: Darul Kütübül İlmiyye, 1415), 1/125-126.

¹²³ el-Askalânî İbn Hacer, *Fethul-Bari Şerhu Sahihil-Buhârî* (Beyrut: Darul-Marife, 1379), c. 7/4.

¹²⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/135.

¹²⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/141.

“Mütekaddimin âlimlerinden Süfyan’ı Servi, Mâlik b. Enes, Evzâî gibi âlimler, İmam Şafîî’nin gelip bu konuda görüş beyan etmesine kadar Mürsel hadisle ihticac etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel ve diğer bazı âlimler de sonra ona tabi olmuşlardır.” Daha sonra Ebû Davud kendi görüşünü şöyle belirtmiştir: “Bir konuda müsned rivayet yoksa mürsel esas alınır. Fakat mürsel kuvvet olarak müsned gibi değildir.” Burada dikkat edilmesi gereken konu mürsel hadisle amel edilir görüşünün caiz değil bilakis vacip olduğudur. Bu da Ahmed b. Hanbel’in hocasına uyduğunu gösterir.¹²⁶

Hem zaman hem kariyer açısından fukaha’nın öncülerinden olan Ebû Yâlâ (ö. 458/1066) *Kitabu’l-Udde* isimli eserinde, “Mürsel haber hüccettir, onunla amel etmek vaciptir.” diye bir başlık açmıştır. Bir başka başlıkta da “sadece sahabe mürseli hüccettir” diye başlık açmıştır. Ahmed b. Hanbel mezhebi hakkındaki görüşün özeti, mürsel hadisle ihticac etmiş olduğudur.

Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma’rifeti Kitâbi’l-İklîl* isimli eserinde,¹²⁷ İmam Mâlik’in, Sa’îd b. Müseyyeb, Zührî, Mâlik, Evzâî, Şâfiî, Ahmed ve bunlardan sonra gelen bazı Medine fukahası gibi Hicaz fukahasının ve hadis âlimlerinin çoğunluğunun mürsel hadis’in zayıf olduğunu ve hüccet olmadığını belirttiklerini nakletmektedir.

Bu nakil birkaç açıdan problem içermektedir, şöyle ki;

1. Mürsel hadisi zayıflıkla nitelendirmekle aşırı gidilmiştir. İhticac olunmayacak hadis, aşırı derecede zayıflıkla olur, oysaki mürsel hadis aşırı zayıf değildir.

2. Sa’îd b. Müseyyeb’in (ö. 94/713) Medine ahalisinden en çok irsâlde bulunanlardan birisi olduğu halde, onun isminin mürsel hadisin ihticacını reddedenlerin arasında zikredilmesi ilginçtir.

3. Evzâî’nin (ö. 157/774) İmam Şafîî’den önce yaşadığı ve mürsel hadisin ihticacını kabul ettiği halde, kabul etmeyenlerin içerisinde sayılması gariptir.

4. Ebû Davud, Mâlik’in mürselleri kabul ettiğini ifade etmiştir. Nitekim mezhebinin kitaplarında da bu açıkça görülmektedir.¹²⁸

¹²⁶ Ebû Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Risâletü’l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehli Mekke fî Vasfî Sünenih (Selâsü Resâil fî ‘İlmi Muştalaḥi’l-Ḥadîs içerisinde)*. Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1426), 32.

¹²⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Medhal ilâ Ma’rifeti Kitâbi’l-İklîl (nşr. Ahmed Fâris Sellûm)* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423), 109.

¹²⁸ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 3/143.

5. Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye* adlı eserinde Mâlik, Ehl-i Medine, Ebû Hanife ve Ehl-i Irak'ın mürsel hadis'in makbul olduğu ve amel edilebileceğini aktarmıştır. Hâtîb'in çağdaşı olan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) *Telhis* adlı eserinde, Cumhur ulemaya göre Mürsel hadisle amel etmenin vacip olduğunu bildirmiştir. Onlardan birisi de İmâm Mâlik'tir.¹²⁹

Sonuç olarak Ebû Hanife, Mâlik ve Ahmed'e göre mürsel rivayetler hüccettir.¹³⁰

3. İmâm Şâfiî'nin görüşü: İmâm Şâfiî'nin *Risale*'sindeki sözünün özü şudur: Sahabeyi gören tâbiîn Hz. Peygamberden bir şey rivayet ederse, sözü birkaç şeyden dolayı nazar-ı itibara alınır:

1. Aktarılan söze hafızların ve hadis âlimlerinin müşareket edip etmediklerine bakılır,
2. İlk rivayet eden tâbiînden başka rivayet edenin olup olmadığına bakılır,
3. Bazı sahâbîlerin bu haberle fetva verip vermediklerine bakılır,
4. İlim ehlinin çoğunluğunun bu haberle fetva verip vermediklerine bakılır,
5. Mürsil olan râvinin sikâttan rivayet edip etmediğine bakılır. Zayıflardan ve cahillerden rivayet etmesi doğru değildir,
6. Mürsilin, sika râvilere muhalefetinin olmaması gerekir.

Şartları saydıktan sonra Şafiî şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Bu şartlar gerçekleşirse hadisin kaynağının sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Eğer sayılan şartlardan bir tanesinde eksiklik olursa hadisin sahihliği düşer. Bu şartlar oluşursa o hadisi kabul ederiz. Tâbiîn'in büyüklerinden sonrakilerin mürselini ise kabul eden kimseyi bilmiyorum.”¹³¹ Bu son sözünden de tâbiîn'in büyüklerinin mürselini kabul ettiğini beyan etmiştir.

Mürsel rivayetleri ilk reddedenin Şafiî olduğu iddiasından maksat, Şafiî'nin bu konuda en yaygın araştırmayı yapan kişi olması, bir karara bağlamış olması ve reddini genelleştirmiş olmasındandır. Mürsilin irsalini ilk reddeden anlamında değildir. İbn

¹²⁹ el-Cüveynî, *Kitâbu't-Telhis fi Usûli'l-Fıkh*, nşr. Abdullah Cevlem Neybâli, Şübeyyir Ahmed Ömeri (Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1996), 2/416.

¹³⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/144.

¹³¹ Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir) (Kahire: Mektebetü'l-Halebi, 1359), 369.

Abdilber, *Temhid* isimli eserinde sika râvinin mürselinin, müsned rivayetlerden daha evla olduğunu iddia etmektedir.¹³² Aslında ikisini eşit kabul etmiştir.

Mürsel rivayetin müsned'den üstün veya aşağıda veyahut eşit olduğu hususunda ihtilaf vardır. İhtilafın olduğu yer şurasıdır; eğer rivayetin isnadında bulunan râvilerden bazısı zayıf ise mürsel rivayet müsnedden daha aşağıdadır. Çünkü mürselde hem irsal hem de zayıflık olursa müsned rivayet zayıf da olsa mürselden daha çok tercih edilir.

Avvâme'ye göre her ne kadar İmam Şâfiî ve başkaları tarafından şartlar dahilinde olsun veya olmasın mürsel rivayet makbul olarak görülse de muttasıl bir rivayet kadar kuvvetli bir hüccet olamayacağını belirtmiştir.¹³³

Süyûtî, Şâfiî'nin, Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713)'in mürsel rivayetlerinden başka mürsellersi delil olarak almadığını belirtmiştir.¹³⁴ Nevevî de, *el-Mecmuu* adlı eserinde: “Şâfiî'nin, tâbiîn'in büyüklerinin mürsellersi ile ihticac ederim” sözünü aktarmıştır.¹³⁵ Avvâme, Nevevî'nin bu kanaatinin hatalı olduğunu bildirmiştir. Nitekim burada asıl anlatılmak istenenin, Şâfiî'nin mutlak manada tâbiîn'in büyüklerinin mürsellersini kabul etmekten ziyade diğer mürsellelerle tâbiîn'in büyüklerinin mürsellersi çeliştiğinde onlarınkisini kabul edeceği şeklindedir. Zira o, mürsel hadisın şartları oluştuktan sonra müsned kadar net olmamakla beraber, fıkhıta delil olarak tercih etmiştir.¹³⁶

2.5. Mürsel-i Hafî

Muhammed Avvâme, Süyûtî'nin irsâli yani inkıtâ'ı gizli mürsel diye tanımladığını, okuyucunun zihninin yanlış yere kaymasını engellemek için bu şekilde bir tanım yaptığından bahsetmektedir. Sahabe ve tabiin mürseli olmadığını anlaşılması için bu yolu seçmiştir. Bu tanım mütekaddimin'in tanımına uygundur. Çünkü mütekaddimin muttasıl olmayan bütün rivayetlere munkatı demişlerdir. İrsal'i hafî de inkıtâ'nın bir çeşididir. Mürseli hafî, inkıtâsı hafî olan munkatı rivayetlerdendir. İrsali zâhir ise muasırı olmadığı halde rivayette bulunulmasıdır.¹³⁷

¹³² İbn Abdülber, *et-Temhid li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd* (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî v.dğr.), 1384, c. 1/3.

¹³³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/149.

¹³⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/150.

¹³⁵ Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 61.

¹³⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/159.

¹³⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/143.

İbnü's-Salah'ın *Mukaddime*'sinin bazı temel kaynakları vardır. En önemli kaynağı Hâkim'in *Marifet'ü-Ulumu'l-Hadis*'i ve Hatîb'in *el-Kifaye*'sidir. Bu iki âlim'de hadis ilimlerinin bu nev'inden hiç bahsetmemişlerdir. Oysaki İbnü's-Salah bu nev'in girişinde "Hatîb'in bu konuda bir kitabı vardır" demiştir. Sanki içeriği hakkında konuşmuştur. Bu nev'in İbnü's-Salah'tan önce de hadis ilimlerinden olduğunu bilmekteyiz. Sanki Hatîb bu kitaba işaret etmiştir. Hatîb, kitabında tedlis'in ikiye ayrıldığını, merasil'in ikinci kısımda geçtiğini söylemiş ve bu konuya değinmiştir, ancak tanımında bulunmamıştır. Hatîb'in tedlis hakkında konuştuğu her iki kısmın birincisi, isnâd tedlisi, ikincisi ise şuyuh tedlisi ile ilgilidir. Râvinin tedliste bulunduğu kişiden rivayeti duymadığı halde duymuş gibi izlenimi vermesidir.¹³⁸

2.6. Munkatı

Hadis terimi olarak munkatı, genel kabule göre isnadda birbiri ardınca olmamak şartıyla sahâbeden sonra gelen râvisi düşen hadis demektir. İlk dönemlerde isnaddaki her türlü kopukluk munkatı kavramıyla ifade edilmekteydi.¹³⁹ Nevevî, fakihlerden Hâtîb el-Bağdâdî, İbn Abdilber ve onlardan başka muhaddislerin kabullendiği görüşe göre munkatı, inkitâ şekli nasıl olursa olsun senedi muttasıl olmayan rivayete denir. Genel olarak kullanımı tâbiûndan sonraki tabakada yer alanların sahâbeden yaptıkları rivayetlerdir.¹⁴⁰ Suyûtî, inkitâ'nın sahâbe düşmesi ya da başka birinin düşmesiyle oluşması arasında fark olmadığını, bu görüşe göre mürsel'le aynı olduğu kanaatindedir. İbnü's-Salâh da, Hâkim'e uyararak böyle ifade etmiştir.¹⁴¹

İbnü's-Salâh, Müslim'in *Sahîh*'inde 14 hadisin senedinde inkitâ olduğunu belirtmiştir.¹⁴² Daha sonra Nevevî bu 14 rivayetten bir tanesinin mükerrer, bir tanesinin de bizzat Müslim tarafından muttasıl hale getirildiğini bildirmiştir.¹⁴³ Buna göre 12 rivayet kalmıştır. Esasında Müslim, kendi mukaddimesinde açık açık muallel rivayetlere yer verdiğini belirtmiştir. Aslında Müslim'in buradaki gayesi bu rivayetlerin illetli

¹³⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/144.

¹³⁹ Yücel Ahmet, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İfav, 2018), 189.

¹⁴⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/176.

¹⁴¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/176.

¹⁴² Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Sıyânetü Sahîhi Müslim* (nşr. Muvaff ak b. Abdullah b. Abdülkâdir) (Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1404), 76-81.

¹⁴³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/177-190.

olduklarını beyan etmek içindir. Bu yüzden uyguladığı bu metodun eleştirilmemesi gerekmektedir.¹⁴⁴

2.6.1. Şâz

Şâz lügatte münferit manasına gelir; ıstılahta ise râvinin kendinden daha tercihe şayan kimseye muhalif rivayetidir.

İbnü's-Salâh şâz ile ilgili üç kısım zikretmiştir:

1- Sikanın, sikaya (kendisinden daha tercihe şayan bir râviye) muhâlefeti.

2- Sikanın mutlak olarak teferrüdü.

3- Râvinin mutlak olarak teferrüdü.¹⁴⁵

İbnü's-Salâh'ın sahih hadisin tanımında yer vermiş olduğu şâz ifadesinden neyi kastettiği tartışılmıştır. Süyûtî, birinci anlamı kastettiğini söylemiştir. Ancak bu görüşünü ihtimalli bir ifade ile vererek, kesin bir dil kullanmamıştır. İbn Hacer ise *Nüket* isimli eserinde, İbnü's-Salâh'ın şâzın birinci anlamını kastettiğini kesin bir dil ile iddia etmiştir.¹⁴⁶ Muhammed Avvâme, Süyûtî'nin görüşünün daha isabetli olduğu görüşündedir.

2.7. Mu'dal

Mu'dal, art arda olmak şartıyla isnadından iki veya daha fazla râvinin düştüğü hadise denir. Mu'dal, munkatı olarak adlandırıldığı gibi fakihler ve bazı âlimlerce mürsel diye de adlandırılmıştır.¹⁴⁷ Mâlik'in "Bana Ebû Hüreyre'den ulaştığına göre Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmuştur: Yedirilmesi ve giyindirilmesi kölelerin hakkıdır."¹⁴⁸ şeklindeki "belağanî" sigası ile rivayet etmesi ashâbü'l-hadis nezdinde mu'dal olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/183.

¹⁴⁵ Es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 1/1/120.

¹⁴⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/148.

¹⁴⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/191.

¹⁴⁸ Mâlik b. Enes, *Muvattaü'l-İmâm Mâlik (Yahya b. Yahya el-Leysi) (nşr. Muhammed Mustafa el-A'zami)* (Abudabi: Müessesetü Zâyed, 1425), İsti'zan 16.

¹⁴⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/192.

2.7.1. Mu'an'an Rivayetlerin Muttasıl Sayılıp Sayılmaması

Hadisçilerin, fakihlerin ve usûlcülerin çoğuna göre an'ane tarikiyle rivayette bulunan kimsenin müdellis olmaması ve "an" lafzıyla nakilde bulunanla görüşme mümkün olmuşsa böyle bir rivayetın muttasıl olduğudur.¹⁵⁰ İmam Müslim de bu kanaattedir. Hatta İmam Müslim bu konuda icma olduğunu iddia ederek, bizzat görüşmeye dair bilgi olmasa bile râvî ile mervî anh'ın aynı dönemde yaşamış olmalarının şartların teşekkülünü ifade ettiğini belirterek¹⁵¹ konu ile ilgili *Sahih*'inin mukaddimesinde "Mütেকaddimin ve müteahhirin âlimlerine baktığımızda onlar bizzat birbirlerini görmedikleri ve birbirlerinden sema etmedikleri halde birbirlerinden rivayette bulunmuşlardır. Onların kendi aralarında mürsel rivayetleri caiz kabul ettiklerini tespit ettim. Bu konuyu araştırdıktan sonra onların sadece bir haberi sema ettiklerini tespit ettikten sonra, an'aneli tüm rivayetlerini kabul etme kanısına vardıklarını gördüm."¹⁵² demiştir.

Buna göre İmam Müslim kendisinden önceki hadis âlimlerinin an'aneli rivayeti olan râvînin müdellis olup olmadığına baktıkları, tedlisi var ise bu rivayeti bizzat sema edip etmediğini araştırdıklarını tespit etmiş, sonuçta kendisi de imkânul likayı esas alarak, sübûtu'l-likâ'yı esas almamıştır. Böylelikle ifrât ile tefridin arasında dengeli bir pozisyonda bulunmuş, kendisinden öncekilerin görüşlerini ihyâ etmiştir.¹⁵³

Avvâme'ye göre, sahih bir kitapta bazen sema'ını tasrih eden bir lafızla rivayeti olduğu halde an lafzı ile gelen bir rivayetın tercih edilmesinin nedeni, an'aneli olanın Buhârî'nin şartına uyduğu, diğerinin ise uymadığıdır. Buhârî ve Müslim'de mu'an'an rivayetler bulunmaktadır, bu rivayetlerin sahihayn dışındaki bazı eserlerde de mu'an'an olarak geldikleri bilinmektedir. Bu türden rivayetlerin hepsi asıl diye adlandırılan hüccet ve şer-i bir hüküm noktasında delil sayılabilecek türden değildir. Mütâbaât türünden olan mu'an'an yoluyla aktarılmış hadisler için ise müsamaha gösterilmeli, Buhârî ve Müslim'in ümmet tarafından telakki bil-kabul olduğu unutulmamalı ve bunların tafsilatıyla araştırdıkları bilinmelidir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/201.

¹⁵¹ Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyri Müslim, *el-Camiu's-Sahih Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki* (Beirut: Daru Tarihi't-Turasi'l-Arabi, Tarihsiz), c. 1/29.

¹⁵² Müslim, *el-Camiu's-Sahih Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki*, 30.

¹⁵³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/203.

¹⁵⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/265.

2.8. Sikanın Ziyâdesi ve Hükümü

Fakihlerin ve muhaddislerin çoğunluğuna görüşlerine göre sikanın ziyadesinin mutlak olarak kabul edilmesi yönünde olanlar olmakla birlikte, mutlak olarak kabul edilmeyeceğini söyleyenler de olmuştur.¹⁵⁵

Suyûtî, daha önce eksik rivayet eden kişiden veya başkasından, şer’i bir hükümle ilgili veya ilgisiz, sabit bir hükümü değiştiren veya değiştirmeyen, bozan veya bozmayan sikanın ziyadesinin (mutlak) olarak kabul edilmesi yönündedir. İbn Tâhir (ö. 280/893) bu görüş üzerinde ittifak edildiğini söylemiştir.¹⁵⁶

Muhammed Avvâme, Suyûtî’nin İbn Tâhir’in ziyadenin makbul olacağı görüşü üzerinde ittifak olduğunu bildirmiştir. Oysaki ziyadenin makbul olabilmesi için hadisçiler tarafından üzerinde icma edilen bir sika râvi olması gerekmektedir, dolayısıyla Avvâme burada Suyûtî’yi bu görüşünden dolayı eleştirmiştir.¹⁵⁷

Hadisin diğer râvilerinin zikretmediği bir ifadeye: “*Yeryüzü bize mescit ve temizleyici kılındı*” örneği verilebilir. Burada Ebu Mâlik Sa’d b. Târik el-Eşca’î teferrüd edip şöyle demiştir. “Onun toprağı bize temizleyici kılındı.” Oysa diğer râviler bunu zikretmemişlerdir.¹⁵⁸ İbnü’s-Salâh, Ebû Mâlik teferrüd etmiştir demekle diğer râvilere nazaran sadece Ebû Mâlik’in teferrüd ettiğini söylemek istemiştir. Mâlik’in Zührî’den teferrüd ettiğini söylemek demek, Mâlik, Zührî’den alma noktasında diğer râvilerden teferrüd etmiştir demektir. Mâlik, Zührî’den teferrüd etmiş ve ondan başka hiç kimse rivayet etmemişse buna teferrüd etti denilmez. Burayı mutlak teferrüd gibi anlamak yanlış olur, buradaki nispi teferrüddür.¹⁵⁹

“Onun toprağı bize temizleyici kılındı” ifadesini Ebu Hanife toprak, kum, kireç ve taş ile teyemmüm olabilir şeklinde yorumlamıştır. İmam Şâfiî ise sikanın ziyâdesinde toprak lafzı geçtiği için sadece toprakla teyemmüm abdesti alınabilir hükmünü çıkarmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs (thk. Nureddin İtr)*, 85.

¹⁵⁶ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 319-320.

¹⁵⁷ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 3/320.

¹⁵⁸ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 3/324.

¹⁵⁹ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 3/325.

¹⁶⁰ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 3/326.

2.9. Muallel

İlletler¹⁶¹, hadisi mecruh yapan gizli kusurlardan oluşur. Muallel hadis, zâhiri sahih (illet yokmuş gibi) görünse de, kendisinde sıhhatine zarar veren bir illetin tespit edildiği hadistir.¹⁶²

Nevevî, bu ilmi iyi bilen bir kimsenin râvinin teferrüdü, başkasının ona muhalefeti gibi hadisin mürsel ya da mevkûf olduğunu tespit etmesi veya bir hadisin diğerinin içerisine girmesi gibi vehimlere dikkatini çekecek birtakım karinelerle tespit etmesi ve bunun sonucunda oluşan zann-ı ğalibe göre hadisin sahih olmadığına hükmetmesi ya da tereddüd ederek hadisin durumu hakkında tevakkuf etmesidir diye tanımlamıştır. Avvâme, buradaki galip zanla kastedilenin, hadisçilerin isnaddaki tercih edilen sebeplere bakması, fakihlerin ise metindeki önemli tercih edilen manevi manaya bakmalarının kastedildiğini belirtmiştir.¹⁶³

Avvâme, İbn Mehdi'nin "Hadisin illetini bilmek ilhamdır" sözü ile ilgili olarak, hadisin illetini bilmenin Allah'ın bir kula verdiği ilham gibi gizli olduğunu, ilhamı söylemenin zor olduğu gibi, illeti söylemenin de zor bir iş olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁶⁴

Ayrıca, muallel hadisin, teorik değil daha çok pratik bilgi isteyen bir ilim dalı olduğunu ve bu ilmin belli kurallara haiz olmasıyla beraber, tabiri zor bir çıkarım olduğundan bahsetmektedir.

Hafız İbn Hacer, *en-Nüket*'inde, bir hadis hakkında hiç kimsenin delil olarak kullanamayacağı derecede lafızları hakkında çokça ihtilaf varsa burada ıztırâb'dan söz edilebileceğini, rivayetleri toplama imkânı varsa burada ıztırâb'dan söz edilmeyeceğini beyan etmiştir.¹⁶⁵

Hz. Enes'in, besmelenin okunmayacağına yönelik rivayette bulunmadığını ve hadisi mana ile nakilde bulunurken hadisin sonuna bunu ilave edenin hatasını gösteren

¹⁶¹ İlet: 1. Hadiste bulunan ve ancak mütehasıs hadis âlimlerinin fark edebileceği, kapalı,gizli ve çoğunlukla hadisin sahihliğine zarar veren kusur; 2. Hadisin sahihliğine zarar veren onu sahihlikten düşüren her türlü kusur. 3. Hadisle amel etmeye engel olan şey. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 135.

¹⁶² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs (thk. Nureddin İtr)*, 89.

¹⁶³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/345.

¹⁶⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/346.

¹⁶⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/361.

habere örnek olarak: Ebu Mesleme, Enes'e "Allah Resûlü (sav) namaza 'Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a' ifadesi ile mi yoksa 'Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla' ifadesiyle mi başladılar" diye sormuş, o da "Sen bilmediğim bir şeyi bana sordun. Bunu senden önce hiç kimse bana sormamıştı" diye cevap vermiştir.¹⁶⁶ Avvâme, bu örnekle ilgili şunları söylemektedir. "Senedin sahihliği metnin sahihliğini gerektirmez, senedin sahih olması halinde metin de sahih olacak diye bir anlayış yanlıştır. Hz. Peygamber'in (sav) sürekli yanında kalan sahabe-i kiramın Hz. Peygamberden özellikle de beş vakit namaz ve kılınışı hakkında yanlış rivayette bulunmaları imkânsız gibidir."¹⁶⁷

Suyûtî, *Katfü'l-Ezhâri'l-Mütenâsıra* adlı eserinde Hz. Peygamber'in besmeleyi sesli okuduğuna dair hadislerin mütevâtir derecesine ulaştığını savunmuş ve bu eserde rivayetlerin tariklerini ele aldığını söylemiştir.¹⁶⁸

Avvame, burada bismelenin Kur'an'dan olup olmadığı anlamındaki tevatürün kastedildiği, icma anlamında ittifak olduğu yorumunda bulunmuş ve konu hakkında iki önemli noktaya vurgu yapmıştır:

1. Bu isnadların mütevâtir derecesinde olmadıkları görülmektedir. Normalde mütevâtir rivayetlerde bütün isnadların hepsinin sağlam olacağı şartı olmadığı halde buradaki rivayetler mütevâtir seviyesine ulaşamamaktadırlar.

2. Bu hadislerin ya sahih olup istenen sonuca ulaştırmadıkları, ya da sahih olmadıkları halde istenen sonuca götürdükleri görülmektedir. Dolayısıyla her iki durumda da tevatür derecesine ulaşmadıkları açıktır.¹⁶⁹

İllet türlerinden biri de bir sahâbîden mahfûz olan bir hadis, bir tâbîden (rivayetin kendisinden alındığı kişinin de) "sahâbî" olmasını gerektirecek bir açıklama hatasıyla rivayet edilmesidir. *Tedrib* nüsha ve neşirlerinde tırnak içerisindeki bu ifade "sıhhatehû" şeklindedir. Ancak daha anlaşılır ve isabetli bir tercüme için Avvâme'nin işaret ettiği bir nüshadaki "suhbetehû" ifadesi metne taşınmıştır.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 3/166.

¹⁶⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/364.

¹⁶⁸ Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *Katfü'l-Ezhâri'l-Mütenâsıra fi 'l-Ahbâri'l-Mütevâtira* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405), 93.

¹⁶⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/369.

¹⁷⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/376.

Suyûtî'nin sahih bir hadisin *el-Mevzuat* adlı eserde yer aldığı hakkında vermiş olduğu örneği Avvâme şu şekilde incelemektedir:

Buhârî'nin *Sahîh*'inin Hammad b. Şakir (en-Nesefî) rivayetinde yer alan İbn Ömer hadisi şöyledir: “Ömer! Yaşlandığı halde bir yıllık rızıklarını biriktiren bir topluluğun içerisinde kaldığın zaman halin ne olur?”¹⁷¹ Suyûtî bu hadisi *el-Mevzûât*'ta yer verilen *Sahîhayn* hadislerindedir diye örnek vermiştir.¹⁷²

Suyûtî bu hadisi *en-Nüketü'l-Bedî'ât ale'l-Mevzû'at ve el-Leâlî'l-Masnû'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a* adlı mevzuat konulu eserlerinde de örnek olarak vermiştir.¹⁷³

Muhammed Avvâme'nin değerlendirmesi:

1. Bu hadisin tüm tariklerinin müşterek râvisi bazı kaynaklarda el-Haccac olarak geçmektedir ki bu yanlıştır, tüm tariklerinin müşterek râvisi Cerrah b. Minhal el-Cezeri'dir. O da zayıf bir ravidir. Cerrah b. Minhal el-Cezeri bu hadisi İbn Şihab el-Zühri'den değil, Abdurrahim b. Attaf'tan almıştır.

2. Buhârî, bu hadisi namaz kitabında “Mescitlerde parmakları birbirine geçirmek” konusunda muallak olarak rivayet etmiştir. *El-Mevzuat*'ta geçen hadisle bu hadisin hiçbir alakası yoktur. Baş kısmındaki lafız ve mana birbirine yakın olduğu için Deylemî bunu Buhârî'nin rivayetiyle karıştırıp bunu ona nispet ederek senedini Buhârî'ye kadar götürmüştür.

3. Baş kısmı uyuyor diye sanki İbnü'l-Cevzi Buhârî'deki bir hadisi uydurmadır diye eserine almıştır demek yanlıştır. Söz konusu hadisler farklı hadislerdir. Bu konuda önce Deylemî ve Irâkî yanlışlardır.¹⁷⁴

4. Buhârî'nin İbn Ömer hadisi ile Nesaî'nin uydurma dediği İbn Ömer hadisi birbirinden farklıdır. Buhârî'deki rivayette hitap Abdullah b. Amr b. As'a, râvi ise İbn Ömer'dir. İbnü'l-Cevzi ve Nesaî'nin uydurma olduğunu söyledikleri rivatlerinde ise hem hitap, hemde râvi İbn Ömer'dir. Buhârî'deki hadisin anlamı “Ahir zamanda

¹⁷¹ b. Nasr el-Keşşî Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd* (nşr. Subhî Bedrî es-Sâmerrâî – Mahmud Muhammed Halîl es-Saîdî) (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408), 259.

¹⁷² Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/454.

¹⁷³ Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *en-Nüketü'l-bedî'ât ale'l-Mevzû'ât* (Beyrut: Âmir Ahmed Haydar, 1991), 227.

¹⁷⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/456.

kadınlardan uzak durmaya teşvik amaçlı olup” uydurma olan İbn Ömer hadisi ise “bir yıllık gıdayı stoklamak” ile ilgilidir.

5. Suyûtî, İbnü'l-Cevzi'nin *Sahih'i Buhârî*'deki uydurma hadis diye örnek verdiği ikinci hadis olduğunu söylemektedir. Suyûtî burada yanılmıştır.

6. Kurtubi, tefsirinde İbn Ömer hadisini zikrettiğinde bu hadisin zayıf olduğunu söylemektedir. Çünkü Hz. Peygamber de sahabe de erzak depoluyorlardı. Peygamberimiz bir ara üç günden fazla et stoklamayı yasaklamıştı, daha sonra onu da serbest bırakmıştır. İnsanlar erzaklarını stoklamamış olsalardı ne zekât, ne hac, ne vakıf, ne de miras olurdu.¹⁷⁵

2.10. Maklûb

Maklûb, hadisin metninde veya senedinde râvinin vehmi neticesinde vaki olan takdim veya tehirdir. Bu takdim ve tehir isimlerde olabileceği gibi bazen metinde de olabilir.¹⁷⁶

Avvâme, hadisin hem metninde hem de, senedinde kalb'in meydana gelebileceğini belirtmiştir.¹⁷⁷ Bulkînî'nin te'vil kapısının açılması halinde hadislerdeki illetlerin çoğunun kalkacağı görüşüne karşılık olarak, hadisçilerin asıl amaçlarının hadisleri metin ve sened açısından inceliklerle araştırıp gerçeği ortaya çıkarmak olduğunu beyan etmiştir.¹⁷⁸

Hafız İbn Hacer, *en-Nüket*'inde Irâkî'den naklen şöyle demiştir: “Buhârî'nin hadislerdeki yanlışla doğruyu ayırt etmesi doğaldır, esasen buradaki hayret verici durum ise yanlışla doğrunun sıralamasını bile düzeltmesidir.” Bu durum da Buhârî'nin ne derece hafızasının kuvvetli, dikkatinin yüksek olduğunu göstermektedir.¹⁷⁹ Avvâme, Irâkî'nin hayret ettiği konunun şaşılacak bir durum olmadığını, çünkü bahse konu olan şahsın hadiste imam olan Buhârî olduğunu söylemiş ve onun çeşitli meclislerde onlarca

¹⁷⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/457.

¹⁷⁶ Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar fî Nuhbeti'l-Fiker* (nşr. Abdülazîz es-Südeyrî) (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 85.

¹⁷⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/397.

¹⁷⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/500.

¹⁷⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/506.

birbirine karıştırılmış hadisleri tek tek aslına uygun bir şekilde sıraladığını belirtmiştir.¹⁸⁰

2.11. Zayıf Hadisle Amel Meselesi

Zayıf hadisle amel meselesi ile ilgili en meşhur görüş İbn Hacer'e aittir. O zayıf hadisle amel edilebilmesi için üç şartın olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bunlar şöyledir:

1. Zayıflık aşırı derecede olmamalıdır. Bundan kasıt yalancı, yalancılıkla itham edilen ve hatası çok olan kimselerin teferrüd ettiği hadisler dışarıda kalmaktadır.
2. Amel edilen bir temel çerçevesinde değerlendirilebilmelidir.
3. Zayıf hadisle amel ederken dinin sabitesi olduğuna inanılmamalı, bilakis ihtiyata daha uygun olduğuna inanılmalıdır.

Avvâme, buradaki ikinci şart ile ilgili amel edilebilirliğin hadisteki sorunu ortadan kaldırdığını, üçüncü şart ile ilgili ihtiyatın ise hadisin tamamen reddedilmesi yerine ölçülü davranılarak hadisi kullanılmasının kastedildiğini, yani inkârla kabul etmenin arasındaki tedbir olduğunu belirtmiştir.¹⁸¹

Ebû Davûd ve Ahmed b. Hanbel zayıf hadisle mutlak olarak amel edilebileceği ve böyle bir hadisin kişilerin reyinden daha kuvvetli olduğu görüşündedirler. Hatta bir görüşe göre de ihtiyate binaen ahkâm konularında da amel edilebilir denmiştir. Ancak buradaki ihtiyat önceki ihtiyat gibi var ile yok arasındaki değerlendirmek için amel edilebilirlik gibi değildir. Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ında belirttiği gibi ahkâm konusunda sahih veya hasen hadisle amel edilir, ancak buradaki ihtiyat şer-i bir sonuca yani helal-haram noktasındaki ihtiyattır.¹⁸²

Avvâme, İbn Teymiyye'nin “ليس له أصل” kavramının kullanımına dair bazı mülahazalarda bulunmuştur. Şöyle ki;

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bazı hadis âlimlerinin kullandığı “ليس له أصل” (hadisin aslı yoktur) ifadesini “isnadı yoktur” şeklinde yorumlamıştır. Avvâme'ye göre aslında İbn Teymiyye'nin “aslı yokturdan maksadın isnadı yoktur” açıklamasını Suyûtî

¹⁸⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/507.

¹⁸¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/529.

¹⁸² Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/532.

genel bir yorum olarak anlamıştır. Dolayısıyla burada Suyûtî, ليس له أصل ibaresinin yanlış anlamda kullanımından kaynaklanan hataya düşmüştür. Her hâlükârda İbn Teymiyye'nin لا أصل له kelimesini لا سند له mutlak anlamda kullanmadığı kanaatine varılmıştır. İbn Teymiyye *İktizâ'ü's-sırâti'l-müstakim* adlı eserinde ise bu kelimeyi aynı nasda iki manada kullanmıştır. Yalnızca Berat kandilinde oruç tutmanın aslı olmadığını söylemiştir. Burada senedi yoktur anlamında değil sahih bir senedi yoktur anlamında kullanmıştır. Bu konuda zayıf isnadlar bulunmaktadır. İbn Teymiyye'nin bu kelimeyi aslı yoktur ve sağlam bir aslı yoktur anlamında iki değişik şekilde kullandığını görmekteyiz. ليس له أصل ile mevzu hadis arasındaki fark şudur: mevzuda sened vardır ama sened de yalancı birisi vardır, لا أصل له da ise bazen senedi olmaz, bazen sened olur ama sabit değildir bunun gibi değişik ihtimalleri barındırır başka karineleri aramaya çalışılır.¹⁸³

Burada üç görüş vardır.

1. Bütün ilim dallarında “جاء” kelimesiyle gelen şey kesin bilgi içerir.

2. “روي” ile gelenler ise zayıf olanları ifade eder. Yalnız 7. asırdan önce bu kelime zayıf anlamında kullanılmamıştır. Müteahhirlerin kavramlarını kullanmanın hiçbir sıkıntısı yoktur. Burada önemli olan husus şudur ki müteahhirinlerin kavramlarını mütekaddimin düşüncesiyle mana etmek yanlıştır.

3. Toplumda vaaz veren veya fakültede ders veren hocaların muhataplarının “روي” ve benzeri kalıplarla ifade edilen kavramların hangi anlamlara geldiğini tam olarak bilmediklerini dikkate almalıdırlar. Hatta ilmi birikimi olmayanlar bazen fikhi bir meselede bile söylenenin tersini veya başka bir hüküm anlayabilmektedirler.

Eski âlimlerin kullanmış oldukları “روي” ve benzeri kalıplarla ifade edilen hadislerin hangi anlamlara geldiği söylemi tarafımızca geçmiş zaman için geçerlidir, bugün için geçerli değildir kanaatine varılmıştır. Hülasa olarak sadece “رُويَ” kalıbının kullanılmasıyla hadisin derecesinin ve ihticac edilebilirliğinin söylenmesi yanlıştır. Bir hadisi değerlendirirken ravilerini, senedini, metnini tam olarak aktardıktan sonra

¹⁸³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/518.

değerlendirmesi uygun olur. Zira İbnü's-Salah'ında dediği gibi “رُويَ” kalıbı sahihte de zayıfta da kullanılmaktadır.¹⁸⁴

Süyûtî: “Ehli hadis ve başkalarınca zayıf isnadlarda gevşeklik göstermek, mevzû olanlar dışındaki zayıf hadisleri rivayet etmek ve Allahın sıfatları, helal-haram gibi ahkâma müteallik olanların dışındakilerle zayıflığını açıklamaksızın amelde bulunmak caizdir. Kıssalar, amellerin faziletleri, öğütler gibi akâid ve ahkâmla ilgisi olmayan rivayetler de böyledir” demiştir.¹⁸⁵ Bu görüş cumhurun görüşüdür. İmamlarımız arasında akâid ve hükümlere yönelik olmadıktan sonra, bu görüşü hemen hemen kabul etmeyen yok gibidir.¹⁸⁶

2.12. Rivayeti Kabul Edilecek Râvilerin Nitelikleri

Avvâme, adalet kavramı ile ilgili şunları belirtmektedir: Müslüman, akıl baliğ ve kendisini fâsık kılacak davranışlardan ve şahsiyetine zarar verecek amellerden uzak durmuş olmalıdır. Şahsiyete zarar veren davranışlar zamandan zamana, mekândan mekâna değişiklik arz etmektedir. Özellikle bir kimse için şahsiyet meselesi sayılan bir durum, bir başkası için önemsiz olabilir. Şahsiyet kısmının tartışmalı olması hasebiyle bazı âlimler bunu tanımlarına almamışlardır. Fasıklık ise, üzerinde ittifak edilmiş büyük bir günah işlemeyecek, ya da küçük günaha devam etmeyecek şekildedir.

Buhârî, Hz. Ömer'in bir rivayetinde: “*Vahiy kesildi, bundan sonra sizi zâhiri amellerinize göre nitelendireceğiz, hayrı izhar eden kişiyi emin, kötülüğü açığa çıkan kişiyi ise emin kabul etmeyip, sözlerini de tasdik etmeyeceğiz.*” sözünü aktararak davranış ve sözlerin güvenilirliğin ölçüsü olduğunu vurgulamıştır.¹⁸⁷

Yine başka bir örnekte Hz. Ömer, bir kişiye birisinin durumunu sorunca, o kişi: “Biz onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmeyiz” demiş, bunun üzerine Hz. Ömer bu bizim için yeterlidir demiştir. Bu iki görüşün İbn Hibban'ın görüşünün temelini oluşturduğu kanaatine varılmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/523.

¹⁸⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/522.

¹⁸⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/523.

¹⁸⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/5.

¹⁸⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/6.

2.12.1. Hanefilerde Ravinin Adaleti

Iraklılar zâhiren İslâmî vasıflara sahip olanların adaletine güvenilebileceğini söylerken, Hatîb el-Bağdadi, bu tutumun yanlış olduğunu bilakis yaşantısı ve davranışlarının da araştırılıp zann-ı galib'e göre karar verileceğini beyan etmiştir.¹⁸⁹

Debûsî (ö. 430/1039) râvi için fiske kabul edilen birçok davranışın hatta işlediği büyük günah, devam etmediği ve bundan sakındığı sürece, rivayetinin kabul edilmesinde engel teşkil etmeyeceğini söylemektedir.¹⁹⁰ Ebû Hanîfe ve Irak ehline göre adâlet, kişinin Müslümanlığını ızhar etmesi, açık fiske salim olmasıdır.¹⁹¹ Pezdevî "Adaletin tefsirinin istikamet olduğunu" söylemiştir. Adalet kelimesi kayıtsız olarak zikredilirse mutlak adaleti anlamak gerekir. Pezdevî'nin adalet kavramı için genel görüşü budur.

Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330) munkatı hadisten bahsederken, inkıta'nın zâhiri ve batını olmak üzere iki çeşidinin olduğunu söylemektedir. Bâtını inkıta, hadisin anlamında olur ve râvide olan bir kusurdan kaynaklanır. Bunun dört çeşidi vardır.

1. Adaleti ve fiske bilinmeyen haberini,
2. Fasık'ın haberini,
3. Çocuğun ve çocuk gibi olanın haberini,
4. Bid'atçı olanların haberini.

Avvâme, bu açıklamalar neticesinde şunları söylemektedir: Hanefî mezhebine mensup olanların zâhiri İslamla yetinmediklerini, bazı şartlara sahip olmayanları adil olarak vasıflandırmadıkları, sadece dış görünüşle yetinmeyip derin bir soruşturma sonrası adaletine kanaat getirdiklerini adil diye nitelediklerini görmekteyiz. Nitekim Avvâme, hanefî hadis usulünün basit simgelerle oluşmadığını bilakis tafsilatlı bir sisteminin olduğunu beyan ederek, Hatîb el-Bağdadi'nin görüşünün Hanefilerde fazlasıyla olduğunu bildirerek Hatîb el-Bağdadi'ye itiraz etmiştir.

Ayrıca Avvâme, Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber'in söylediği ile ona isnâd ve izafe edilenin arasını dikkatli bir şekilde ayırdığı, Hz. Peygamber'den râviler vasıtasıyla

¹⁸⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribî'n-Nevavî*, 4/6.

¹⁹⁰ Tuzcu, *Hanefî Usûlünde Hadis -Debûsî Örneği-*, 150.

¹⁹¹ Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı Ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 218.

gelen bir haberin tenkidinin, Peygamberimizi tenkid etmek olmadığını bilakis, onun gerçek sünnetini ortaya çıkarma faaliyeti olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir. Hanefi usûlü haberlerin rical tenkidi yanında muhteva açısından da tetkik ve kontrol edilmesini temin eden bir metodolojiye sahip olduğunu belirtmektedir.¹⁹²

2.12.2. Mestûr Râvî

Mestûr râvî ile ilgili Ebu Hanife'den iki görüş nakledilmektedir. Bunlardan birinde âdil, diğerinde ise fâsık gibi kabul edilir. Avvâme'ye göre fâsık gibi kabul edilmesi ve adaleti ortaya çıkıncaya kadar rivayeti ile ihticac edilmemesi daha doğrudur. Bununla birlikte Abdülaziz el-Buhârî'ye göre eğer mestûr râvî ilk üç asırdan ise rivayetinin kabul edileceği görüşündedir.¹⁹³

İmam Muhammed, mestûrun haberinin, fasıkın haberi gibi olduğunu belirtir. Ebû Hanife'den nakledildiğine göre ise mestûrun haberi, âdilin haberi gibidir. Ebû Hanifenin bu görüşü kendisinin adalet anlayışına uygundur. Çünkü Ebû Hanifeye göre âdil, "Müslümanlığı zâhir olan ve fisktân sâlim olan." kimsedir.¹⁹⁴

Muhammed Avvâme mestûrun hali konusu ile ilgili şunları açıklamaktadır:¹⁹⁵

Mechul hadis hakkında hanefî mezhebinin görüşünü açıklamaya ciddi anlamda ihtiyaç vardır. İnsanlar mechul hadisleri Ulûmü'l-Hadîs kitaplarında reddediyorlar, çünkü Ulûmü'l-Hadîs'e yönelik yazılmış kitaplar genellikle şâfiîlerin görüşünü yansıtmaktadır. Şâfiîler kendi hükümlerini verirken hanefîlerin kullanmış oldukları delilleri esas aldıklarından dolayı bu kısımda bazı karışıklıklar olmuştur. Burada mezheplerin hükümleri birbirine karışmakta olduğundan dolayı bunları ayırt etmek gerekmektedir. Hanefîlere göre, râviler mechul ve maruf olmak üzere ikiye ayrılır.

Maruf olanlar da ikiye ayrılır. 1. Fıkıhî ve içtihadıyla bilinenler Hülefa-i Râşidin ve onlardan sonra gelenler gibi. 2. Rivayeti bilinen ama fıkıh yönü bulunmayan râviler. Sahâbilerin çoğu böyledir. Mechul olanlar ise (rivayette mechul) Hanefîlere göre bir ya da iki hadis rivayet edenlerdir. İster sahabe olsun ister sahabeden sonra olsun durum

¹⁹² Mehmet Özşenel, *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 21.

¹⁹³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/7.

¹⁹⁴ Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı Ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 224.

¹⁹⁵ Mestûr: Görünüşte adil olan fakat durumu iç yönüyle bilinmeyen dolayısıyla kendisinden gaflet veya kizb vehmedilebilen ama bunlarla da itham edilmeyen ravi. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 2016, 177.

aynıdır. Muhaddisler buna rivayeti az olanlar demişlerdir, ama hanefiler bir ya da iki ile kayıt altına almışlardır. Muhaddislere göre az rivayet etmekle bilinen râvilerdir. Muhaddislere göre mechul ise kendisinden az rivayet edilen râvilerdir. Bir râviden az rivayet edilmişse mechulu'l-ayn durumundan çıkmıştır ama mechulu'l-hal durumu halen bilinmemektedir. Eğer zâhiren bilinirse ve batnen durumu bilinmiyorsa buna da mestûr denilmektedir.¹⁹⁶

Hanefilerin görüşü muhaddislerle örtüşmekle birlikte adaleti ve fasıklığı bilinmeyendir. Adaletten kastedilen ise adaleti tâmmem'dir. Bir râvinin adalet ve cerhinin bilinmemesi halinde bile eğer ilk üç tabakadan birisiyse rivayeti makbuldür. Eğer ilk üç asırdan sonra ise adaletine bakılır ve araştırma yapılır. Mechul ise rivayeti az olandır. Pezdevî, böylesi birinin rivayetlerinin beşe ayrıldığını söylemektedir.

1. Rivayeti az olmasına rağmen, sika râvilerin rivayetlerini alıp hadisiyle amel edilenlerdir. Bunlar hadisnin sahih olduğuna dair şahitlik edilenler,
2. Hakkında yorum yapılmayan ve hakkında cerh ifadeleri kullanılmayanlar,
3. Hakkında hem ta'n, hem red hem de muarız olanlar,
4. Rivayetinin alınılıp alınmaması noktasında ihtilafli olanlar,
5. Selef-i sâlihın arasında hadisi ortaya çıkmamış olanlar,

Bu beş kısımdan bir ve ikinci sırada olanlar hüccettir amel edilir, üçüncüsüyle amel edilmez. Bunların hadislerine münker adı verilmiştir. Bu münkerle mevduat türü eserlerdeki münker aynıdır. Dördüncüsünde ise eğer rivayet kıyasa uyuyorsa hadisle amel edilir. Beşincisinde ise dördteki gibi kıyasa uymak şartıyla amel etmek caizdir ama vacib değildir.

Sadece bir veya iki hadisi olanların mechul olduğu görüşünü Hanefilerden başka Ali b. el-Medîni, Ebu Hâtim er-Râzî, Ukaylî gibi bazı hadis imamları da söylemişlerdir. Bu konuda İbn Hibban'ın da böyle bir görüşü vardır. Bazı görüşlere göre de bir iki hadisle sınırlı kalmayıp yedi hadise kadar da azlık ifade ettiği söylenmiştir. Hanefî mezhebine göre bir râvinin adalet ve cerhinin bilinmemesi halinde bile eğer ilk üç

¹⁹⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/84.

tabakadan birisiyse rivayeti makbuldür. İlk üç tabaka derken ilk üç asır kastedilmemiştir. Sahabe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn kastedilmiştir.¹⁹⁷

Ayrıca ilk üç tabakadan birisiyse adalet ve cerhinin bilinmemesi halinde bile rivayetin kabul edileceği belirtilmiş olmasına rağmen bunun icmalî olarak genel bir kabul olduğu, tek tek hepsinin kabulü olmadığı şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Hangi tabakadan olursa olsun cerhi açıksa rivayeti alınmaz. Mesela Haccâc, tabiîn olduğu halde rivayeti kabul edilmez.¹⁹⁸

Kendisinden sadece bir kişinin nakilde bulunduğu kimseler muhaddislerce mechuldür. Ancak hadis sahası dışında meşhur (zühd, kahramanlık v.s.) olan kimsenin ikinci bir râviden rivayet almaya gerek bırakmadığıdır.¹⁹⁹ Cerh ve tadil ilminin hükümleri matematik gibi 1+1=2 sonucunu her zaman vermeyebilir. Bu alan herkesin hüküm çıkarabileceği bir alan değildir.²⁰⁰

Bu konu sadece hadis ilmiyle alakalı değil, tüm İslamî ilimleri ilgilendiren bir konudur. Bir râviyi bir kişinin mechul kabul etmesi demek o kişinin bakış açısı ve değerlendirmesinin sonucunda ulaştığı sonuçtur. Bazen çok faziletli kabul edilen bir kişinin nezdinde bulunmayan herhangi bir bilgi, daha az faziletli ve pek meşhur olmayan birinin nezdinde bulunabilir. Dolayısıyla tüm ilimler için genel hükme göre, birinin hakkında olumsuz bir karar verilecekse bu konu hakkında ince eleyip sık dokumadan karar verilmemelidir. Başka âlimler tarafından da olumsuz karar verilmişse, yapılan araştırmalar da nihayete varmışsa o zaman hüküm verilebilir.²⁰¹

Ebu Hanife mestûr râvinin şehadetiyle amel edilebileceğini, fakat bu durumun vacib olmadığı görüşündedir. Hanefî mezhebinin genel görüşüne göre, râvi mestûru'l-hal de (bilinmeyen) olsa zâhirine hükmederek haberi kabul edilir. Hatîb: “Bir kişinin zâhiren Müslüman olduğunu izhar etmesi ve onu fâsık kılacak bir davranışın kendisinden zuhur etmemesi onun adil olduğuna dair hükmetmeyi gerekli kılar” görüşündedir. İbn Abbas'ın bedevinin birinin gelip ramazan hilalini gördüğüne dair şahitlik etmesi, Hz. Peygamber'in (sav) de onun şahitliğini kabul etmesi rivayeti delil

¹⁹⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/89.

¹⁹⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/90.

¹⁹⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/95.

²⁰⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/96.

²⁰¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/102.

olarak verilebilir. Nitekim sahabiler haberleri birbirlerine itimat ederek kabul etmişlerdir.²⁰²

Hatîb el-Bağdadi bu rivayet ile ilgili şunları söylemektedir:

1. Bir kişinin bedevi olması, adil olmamasını gerektirmez.
2. Hz. Peygamber (sav)'in gelen râvinin halini daha önceden bilip bilmediği belli değildir.
3. Bir grup sahâbe gelen bedevinin adil olduğunu Hz. Pegamber'e vermiş olabilirler.
4. Bedevinin geldiğinde vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e adil olduğu bildirilmiş de olabilir.²⁰³

Hatîb el-Bağdadi, öne sürmüştüğü delilleriyle Hanefilerin mestûrun rivayetini delil olarak sunmalarına karşı itirazda bulunmuştur. Hatîb'in bu gerekçelerine karşı Avvâme bunların birer ihtimalden başka bir değerinin olmadığını belirtmektedir. Buna karşılık Hanefiler hilal'in görüldüğüne dair iki şahit gerektiği, fakat gelen bedevinin tek başına olmasına rağmen Hz. Peygamber'in huzurunda durumu anlattığı için şahitliğinin iki kişi hükmünde olduğu cevabını vermek suretiyle Hanefilerin mestûru'l-hal konusundaki görüşlerinin değiştirmedeği ifade edilebilmektedir.

Hanefî usulcülerini adaleti de eksik (adaleti nakısa) ve tam (adaleti tamme) olmak üzere iki kısımda değerlendirmişlerdir. Eksik adalet, kişinin zâhiri itibariyle Müslüman ve aklının yerinde olmasıyla sabit olur. Kişinin tam bir adaletle sahip olup olmadığı ise günlük hayatındaki yaşayışına bakılarak bilinebilir. Dininin ve aklının haram gördüğü şeyleri işlemeyen kimse adil kabul edilir. Naklettiği bilgilerin hüccet olabilmesi de bu vasfa sahip olmasına bağlıdır.²⁰⁴

Bütün bunlar göstermiştir ki Hz. Peygamber (sav) bedevinin Müslüman ve adil olduğuna karar kılarak şehadetiyle hükmetmiştir. Hz. Peygamber gelen bedeviye kelime-i şehadet getirttikten sonra Bilal'e Müslümanların bir sonraki gün oruç tutmaları için ilan etmesini söylemiştir. Hz. Peygamber bedevinin durumunu bilmiş olsaydı

²⁰² Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/8.

²⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 82-84.

²⁰⁴ Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer Debusi, *Takvimü'l-Edille (thk. Halil Muhyiddin)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 186.

bedeviden kelime-i şehadet getirmesini istemezdi. Bu nakillerden sonra Hatîb'in saydığı dört maddenin bir dayanağının kalmadığı görülmüştür.

Hatîb el-Bağdâdî bu konudaki Hanefilerin metodolojisine yönelik bir başka yönden eleştiri yaparak sahabenin birbirlerini araştırmadan haberlerini kabul ettiklerine dair bilgilerinin olmadığını söylemiştir. Fatıma bnt. Kays'ın Ömer b. el-Hattâb'a gelip kocasından boşandıktan sonra Hz. Peygamberin ona: "Sen kocandan nafaka ve mesken alamazsın" dediğini anlatmış. Hz. Ömer de "Biz duyduğu bir haberi iyice öğrenip öğrenmediğini bilmediğimiz bir kadının sözüyle, Rabbimizin kitabını ve Peygamberimiz (sav)'in sünnetini terk edecek değiliz" dediği örneği mestûru'l-hal raviye güvenilmeyeceğine yönelik dayanak olarak sunmaktadır.²⁰⁵

Avvâme, Hz. Ömer'in Fatıma bnt. Kays'ın sözünü kabul etmemesini Hatîb el-Bağdâdî'nin genelleştirmiş olmasının yanlış ve garip bir düşünce olduğunu söylemiştir. Zira Hz. Ömer, Fatıma bnt. Kays'ın zabtına ve hıfzına yönelik eleştiride bulunmuş; adaletine yönelik herhangi bir şey söylememiştir.

Hâtib'in buralardaki sözlü savunmaları kendi aleyhine dönmekle beraber, sünnete de büyük bir eleştiriye yol açar. Suyûtî, bazı mutezililerin rivayetin makbuliyeti için, râvinin birden fazla olması gerekir söylemlerini reddetmiştir. Hâtib'in iddialarını reddetmek için Suyûtî'nin bu tavrı yeterli olacaktır.²⁰⁶

Sika râviye muhalefet varsa, muhalif rivayet reddedilir kabul edilmez, ama bundan dolayı râvi cerh edilmez. Çokluk ve azlık (muhalefet ve muvafakat) nispi bir durumdur. Ancak genel rivayetlerin çoğunda muhalefet olursa, geri kalan rivayetler sikaların rivayetlerine uygun olsalar bile zabtın zayıflığından ileri derecede olmasından dolayı ihticac edilmez.²⁰⁷ Nevevî, ta'dil için sebep zikretmeden kabul edilebileceği görüşündedir. Bu görüş delil getirme açısından doğrudur ancak amel açısından tercih edilecek bir görüş değildir. Ta'dil için sebep zikretmeden, cerh için ise mutlaka sebebi zikredilerek beyan edilmesi görüşü mütekaddimin hanefilerin görüşüdür. Mütekaddim hanefiler Pezdevî'nin, müteahhirin hanefiler ise Bakıllani'nin görüşünü tercih etmişlerdir.²⁰⁸

²⁰⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/9.

²⁰⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/10.

²⁰⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/30.

²⁰⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/33.

Cerh'in ancak gerekçesi açıklanması kaydıyla kabul edileceği görüşü İbnü's-Salâh'ın tercih ettiği görüşüdür. İbnü's-Salâh'ın bu görüşünü birçok muhaddis ve usülcü kabul etmektedirler.²⁰⁹

Buhârî ve Müslim sahihlerinde herhangi bir râvinin rivayetine yer vermişlerse bu o râvinin sika olduğunu kabul ettikleri anlamına gelmektedir. Fakat *sahihayn*'da değil de diğer eserlerinde mutlak olarak rivayet etmiş olmaları sika oldukları anlamına gelmez. Çünkü bir râviye mütâbaât, şevâhid, başka bir rivayet ile karşılaştırma yapmak, belli bir hocanın rivayetini almış olma ya da bütün rivayetlerini değil de bazılarını seçmiş olma veya zayıf olduğunu beyan etmek için de almış olabilirler. Buna göre Buhârî ve Müslim herhangi bir râviden rivayet almışlarsa o râvinin hemen sika olarak nitelendirilmesi doğru olmaz. Bilakis alınan rivayetin hangi amaçla rivayet edildiğinin araştırılması gerekir.²¹⁰

İbnü's-Salah'ın iddiasının özeti şudur: "Ta'dil, sebebi söylenmezse de kabul edilir. Cerh ise ancak sebebi açıklanırsa kabul edilir." İbnü's-Salah'ın buradaki gayesi mübhem olan cerh için tevakkuf edilip, araştırma yapılmasıdır. Fakat "Sebebi açıklanmayan cerh reddedilir" anlamında anlaşılırsa o hadis merdud olur ve hiçbir anlamı kalmaz. Kuşku ortadan kalkıncaya kadar tevakkuf edilir, reddedilmez. Hülâsa olarak, cerh ve ta'dil ister mübhem ister müfesser olsun, sebeplerini bilen bir âlimden gelince kabul edilir.²¹¹

Avvâme uygulamada teoriyle pratiğin birbirine uymadığını, bazen cerhi mukaddem kabul edip, fakat hüküm vermede ta'dil'i takdim ettiklerinin görülebildiğini belirtmiştir. Bazı cerh ve ta'dil âlimleri vardır ki onların görüşleriyle amel ederken onları iyice anlamalı ve dikkatli olunmalı görüşündedir. Yani bu ilimle uğraşan kişinin bu konu hakkında tam bir bilgiye sahip olması gerektiğini söylemektedir.²¹² Cârih ve muaddiller'in sayısı eşit olursa, ehli ilme göre yine cerh takdim edilir. Cârihlerin sayısı az muaddillerin sayısı fazla ise, cumhura göre yine cerh mukaddemdir. Bakıllani'de bu görüştedir.²¹³

²⁰⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/34.

²¹⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/43.

²¹¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/44.

²¹² Avvâme, *Tedribu'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/49.

²¹³ Avvâme, *Tedribu'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/50.

Nevevî'nin aktardığı bir görüşe göre, ta'dil edenlerin fazla olması durumunda ta'dilin önceleneceği görüşüne karşın, Hafîb el-Bağdâdî bu görüşün hatalı olduğunu, çünkü bazen muaddillerin sayıca çok olmasına rağmen cârihlerin bildiğini bilemeyebilirler görüşündedir.

Mütেকaddimin ve müteahhirin âlimler aynı râvi için cerh veya ta'dilde bulunurlarsa, öncelikle her iki dönemin âliminin de kendi görüşlerinde bağımsız olmalarına yani bu görüşlerini başka kimseden alıp almadıklarına bakılır. Şayet başkalarından bağımsız bir şekilde ise çokluğa azlığa bakılır ve ona göre hüküm verilir. Eğer birilerinden duyarak rivayette bulunmuşlarsa sonucu bir kişiye dayanmış olduğundan sayısal çokluğa bakılmaz. Muasır olanın muasır olmayana karşı, kendi muasır hakkındaki sözüne öncelik verilir. Avvâme, kendi çağdaşına öncelik verme hastalığı yoksa ya da çağdaşı olmayana tarafgirlik yapma hastalığı yoksa bu kuralın geçerli olacağı uyarısında bulunmanın faydalı olacağı düşüncesindedir.²¹⁴

2.12.3. Bid'atçı'nın Rivayeti

İbnü's-Salah, bid'at'ı sebebiyle tekfir edilen kimsenin rivayetinin ittifâkla delil olamayacağını söylemiştir.²¹⁵ İbn Hacer bid'at'ın tanımı tekfiri gerektiren (dinden çıkarıcı) ve fâsık yapan diye ikiye ayırmaktadır.²¹⁶ Âlimlerin geneli tekfiri gerektiren bid'at sahibinin rivayetini kabul etmezler. Ancak kendi mezhebini desteklemek için yalan söylemeyi helal kabul etmiyorsa bunun rivayeti kabul edilir, aksi durumda kabul edilmez.²¹⁷

Kaderciler bir şey vuku bulmayınca kadar Allah'ın onu bilemeyeceği görüşündedirler. Ebu Hanife'nin, kendisine hadisleri kimden alayım diye soran bir kişiye, Şia hariç adil ve bid'atçı olan herkesten cevabını verdiği rivayet edilmektedir. Çünkü Şia akidesinin temeli Hz. Peygamber (sav)'in sahabilerini delalette görmeleridir. Bununla birlikte devlete yardakçılık yapanların da haberinin alınmayacağını bildirmiştir.²¹⁸

²¹⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/51.

²¹⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/115.

²¹⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Nuhbeti'l-Fiker (nşr. Abdülazîz es-Südeyri)*, 100.

²¹⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/117.

²¹⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/118.

Hakkında ihtilaf olmakla birlikte İmam Mâlik'in tekfiri gerektirmeyen bid'atçı kimsenin rivayetinin kesinlikle delil olarak kullanılmayacağını söylemiştir. Nitekim İmam Mâlik, Ma'n b. Îsâ'ya (ö. 198/814) şu dört kimseden ilim almamasını söylemiştir:

1. İnsanların en çok rivayet eden kişisi de olsa, budala (bir şeye aşırı düşkün, ahmak) kişiden,
2. Hz. Peygamber (sav)'e yönelik yalan uydurmamakla beraber, yalancılıkla tanınan kimseden,
3. İnsanları bid'atine davet eden kişiden,
4. Ehli takva olmasına güvenerek, sözlerinde tutarsızlık gösterenden.²¹⁹

Bununla beraber İmam Mâlik, Kaderiyye görüşüne mensup olanların arkasında namaz kılınamayacağını ve onlardan ilim alınamayacağını söylemiştir.²²⁰ Buna göre İmam Mâlik genel olarak bid'atine davet etmediğine dair karineler olan râviden rivayet almada bir sakınca olmadığını, tahammül ve eda edilebileceğini belirtmiştir. Ebu Davud, bid'at ehlinden olup ta hadisleri Haricilerden daha sahih olan kimse yoktur demiştir. Çünkü onlar büyük günah işleyen kimseyi kâfir ilan etmektedirler. Ebu Davud, bir haricîden, hadislerin din olduğuna inandıklarını bu yüzden rivayetinin kimden alındığına çok dikkat etmelerinin gerektiğini duyduğunu kaydetmiştir.²²¹

Bazı âlimler, propaganda yapmayan râvinin rivayetinin kabul edilebilmesini, râvinin bid'atini desteklemeyen hususları rivayet etmesi şartına bağlamışlardır.

Suyûtî de felsefe ve mantık ilimleriyle uğraşanları bid'atçılıkla nitelemiştir. Mutlak olarak hepsinin rivayetlerinin kabul edilemeyeceği görüşü yanlış olmakla beraber, detaylandırılarak belirli düşüncelere sahip olanların rivayetlerinin alınmaması daha doğru olanıdır.²²²

Herhangi bir bid'at görüşüne sahip olmakla ithâm edilen Buhârî ile Müslim'in ya da onlardan herhangi birinin eserlerinde yer verdikleri râvi sayısı 79'dur. Bunlar toplamda sekiz fırkadan oluşmaktadırlar. 13 kişi Mürcê, 7 kişi Nâsibî (Ali karşıtı), 24 kişi Şîî, 30

²¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 116.

²²⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/119.

²²¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/120.

²²² Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/31.

kişi Kaderî, 1 kişi Cehmî, 2 kişi Harûrî, 1 kişi Vâkıfî, 1 kişi Kâdiye (sultana karşı çıkan).²²³

Avvâme'ye göre burada dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır:

1. Bid'atle suçlanan kişiyi araştırmak zorunludur,
2. Ölüm anına kadar bu itikatta olup olmadığını bilmek gerekir,
3. Bu görüşe sadece inanmakta mı yoksa propagandacılığını yapmakta mı dikkat etmek gerekir,
4. Yaptığı rivayet bid'at'ini destekliyor mu desteklemiyor mu araştırmak gerekir,
5. Buhârî ve Müslim bu bid'atçilerden rivayet alırken hangi amaçla almışlardır? Alınan rivayetin ihticâc, istişhâd, mutabaât, makrûnen veya tâlik kastıyla mı yoksa asıl hadislerinden olup olmadığını iyice araştırılması gerekir.²²⁴

2.13. Müsned

Müsned ile ilgili Müttekaddim dönem âlimlerinin farklı tanımlamaları mevcuttur. Hatîb el-Bağdâdî; merfu, mevkuf veya maktu olsun; sözün kailine kadar gittiği rivayet,²²⁵ İbn Abdilber; muttasıl veya munkatı olsun farketmez, Hz. Peygamber'den gelen rivayet,²²⁶ Hâkim ise merfu ve muttasıl olan rivayet şeklinde tanımlamıştır.²²⁷ Avvâme müsned hadisin tanımı hakkında ortaya çıkan bu farklılıklardan hareketle bazı uyarılarda bulunmuş ve hadis ilmini tahsil eden kişilerin âlimlerin ıstıhlara yükledikleri anlamları bilmeleri gerektiğinin altını çizmiştir. Buna göre kişi hangi âlimin kitabını okurken onun istihdam ettiği ıstıhlamın ne manaya geldiğini bilmesi gerekmektedir. Özellikle âlimlerin kullandıkları cerh ve tadil kavramlarına çok dikkat edilmesinin önemli olduğu düşüncesindedir.²²⁸

²²³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/139.

²²⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/140.

²²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 21.

²²⁶ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî İbn Abdülber, *et-Temhîd li-mâ fî'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd* (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî v.dğr.) (Mağrib, 1384), 1/21.

²²⁷ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), 18.

²²⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/91.

2.14. Meşhur

İbnü's-Salâh “Şöhretin manası bilinmektedir” diyerek meşhur hadisin tanımını yapmak yerine bu ifade ile yetinmiştir.²²⁹

İbn Hacer: “Meşhur, ikiden fazla râviyle olmak üzere târikleri sınırlı olan (ve bundan dolayı) tevâtür seviyesine ulaşmamış olan hadistir” diye tanımlamıştır.²³⁰ Bazı fakihler bunu müstefiz kavramı ile kullanmışlardır. Hüküm olarak makbul hadîs için gerekli şartların bulunup bulunmamasına göre; sahîh, hasen veya zayıf olabilir.²³¹

Avvâme, meşhurun tanımını her tabakadan en az üç ravinin olması diye tanımlarken, buna sahabe tabakası da dâhil midir diye bir tartışmanın olduğunu, ancak âlimlerin örneklerinden anladığımızı göre bunun mütevatirde de şart olduğunu söylemektedir. Nitekim buradaki durum sayıyla alakalıdır, râvinin durumu ile alakalı değildir.²³²

Hanefilerden el-Pezdevî'ye göre meşhur aslında âhâd olmakla beraber daha sonra yalan üzere birleşmeleri imkânsız gruplarca o kadar çok yaygınlık kazanmıştır ki neredeyse tevâtüre ulaşmıştır. Yalan üzere birleşmeleri imkânsız gruplardan kasıt ise tabiinlerdir.²³³

İbn Hacer şöyle demiştir: “İbnü's-Salâh'ın mütevatirin hayli az olduğu, bazılarının ise hiç olmadığı yönündeki iddiaları kabul edilemez. Çünkü bu iddialar, târiklerinin çokluğundan ve râvilerin yalan üzerinde birleşmelerinin ya da onlardaki bu durumun tesadüfen oluşmasının imkânsızlığını ortaya koyan durum ve sıfatlarından haberdar olamamaktan kaynaklanmaktadır.”²³⁴

Avvâme, mütevatirin hiç olmadığını söyleyenlerin kim olduğuna dair bilgi verilmediğini, bunun Sehâvî, İbn Hibban ve Hazimi'ye nispet edildiğini ancak bunda da yanlışlık olduğunu söylemiştir. Çünkü İbn Hacer sebep olarak bunların yeterince râvileri incelemediklerini söylemektedir. Bu durum İbn Hibban ile asla

²²⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs* (thk. Nureddin İtr), 265.

²³⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Nuhbeti'l-Fiker* (nşr. Abdülazîz es-Südeyri), 43.

²³¹ Thamer Hatamleh - Veysel Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2018), 137.

²³² Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/5.

²³³ Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî thk.: Said Bektaş* (Medine: Dârüs-Sirâc, 1436), 357.

²³⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Nuhbeti'l-Fiker* (nşr. Abdülazîz es-Südeyri), 42.

uyuşmamaktadır. Çünkü İbn Hibban hadis râvileri hakkında, cerh tadil'e yönelik kitap yazmıştır, râvilerle ilgili bilgisinin az olmasının mümkün olmadığını söylemiştir.²³⁵

Aslında mütevâtir hadisin az olduğunu iddia eden ile çok olduğunu iddia edenlerin tümüyle hatalı olmadıkları çünkü azlık ve çokluğun göreceli olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiği ortadadır. Mütevâtirler sahih hadislerle göre azdırlar ama haddi zatında çokturlar.²³⁶

2.15. Maktû Hadis

Maktû hadis münkatı hadisle aynı değildir. Çoğulu mekâtî ya da mekâtî'dir. Tâbiûnun kavli ya da fiili ifadelerine denir. Şâfiî ve Taberânî bu kavramı münkatı anlamında kullanmıştır.²³⁷

Avvâme'ye göre İmam Mâlik başta olmak üzere mütekaddim âlimleri, tabiin ve sonrasındaki ulemanın konumu çok önemlidir. Nitekim onların faydasız, boş sözleri kitaplara aldıklarını düşünmek doğru değildir. Mâlik ve İbn Hazm gibi âlimlerin kitapları tabiinin fetvalarıyla doludur.²³⁸

Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*'de maktu hadislerin kaynaklarda yer alarak oynadığı rolü üç maddede özetlemektedir:

1. Tabiinin sözleri arasından seçim yapılabilmesinde rol oynar,
2. Mürsel riavyetler maktularla güçlenmektedir. Yani destekleyici rol oynamaktadır,
3. Merfu hadislerdeki ihtimalli manayı izah edebilmektedir.

Sebepler ne olursa olsun tâbiînin sözlerinin bir konumu vardır ve itibara alınırlar. Tâbiînin sözleri demek büyük ve değerli kişilerin "Kitap ve Sünnet" hakkındaki anlayışları/yorumları demektir. İlahi vahiyden beslendikleri için birbirleriyle çelişmezler, dolayısıyla sözlerine itimat edilmelidir. Örneğin önemli âlimlerimizden olan Tirmizî, bir hadisi zikrettikten sonra hemen selef ulemasının görüşlerine yer vermektedir. Bu görüşlerin bazıları hadisi izah eder bazıları ise uygun düşmeyebilir. Fakat

²³⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/45.

²³⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/46.

²³⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs (thk. Nureddin İtr)*, 47.

²³⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/126.

Tirmizi'nin selef âlimlerinden izahatı uygun düşmeyenleri kınadığı görülmemiştir.²³⁹ Her âlimin kendisine göre hadis usulü kavramlarına yüklemiş olduğu anlamları bilmek ve ona göre hükmünü anlamak çok önemlidir.²⁴⁰

2.16. Hadislerin Yazımı ve Tam Kaydı

Selef âlimleri hadislerin ilk zamanlarda yazımının caiz olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup âlim hadis yazımını kerih görürken, başka bir grup âlim ise bunu meşrû kabul etmiştir. Ancak daha sonra hadisleri yazmanın câiz olduğunda icmâ edilmiştir.²⁴¹

Hadis yazımının serbestliğine ve yasaklığına dair iki hadis önemlidir. Bunlardan yazmanın yasaklandığına dair hadis: “*Benden Kur’ân dışında herhangi bir şey yazmayın. Her kim benden Kur’ân dışında herhangi bir şey yazmışsa onu imha etsin.*”²⁴² Yazımın serbestliğine yönelik ise Hz. Peygamber’in (sav) “*Ebû Şâh için yazın*”²⁴³ şeklindeki hadisidir.

Bulkînî *Mehasin*'de yazımın helallğine yönelik çokça hadis zikretmiştir. İbnü's-Salâh bu konu hakkındaki değerlendirmesinde, önceki hadislerin yazım izninin Ebû Şâh hadisinden daha genel olduğunu açıkça ifade ettiğini bildirmektedir. Dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın değerlendirmesinden Ebû Şâh hadisinin özele has olduğunu iddia edenlere yönelik cevap niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız Ebû Şâh hadisi *Sahihayn*'da yer aldığı için daha sahih olması hasebiyle çokça zikredilmektedir.²⁴⁴

Avvâme hadis yazımı ile alakalı şunları belirtmektedir: Hadis yazan kimsenin azami derecede özen göstererek harflerin şekillerini ve noktalarını herhangi bir karışıklığa mahal vermeyecek şekilde dikkatle tespit etmesi gerekmektedir. İbnü's-Salah'ın bu konudaki yorumu tam olarak böyledir. Bu konuda İmam Nevevî, İbn Salah'a katılarak kendi eserinde aynı ibareyi kullanmıştır. Bütün ilgisini, alakasını buna harcayarak harekenin şekli, zabtı, noktaları ve kayıt altına almayı gerekli görmektedir. Râmhürmüzî *el-Muhaddissü'l-fâsil* adlı eserinde bu konuya لا بد منه ibaresini ekleyerek bu kurallara uymanın bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. Bu konuda Kadî İyâz ise

²³⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/127.

²⁴⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 3/128.

²⁴¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs (thk. Nureddin Itr)*, 181.

²⁴² Müslim, Zühd 72.

²⁴³ Müslim, Kitâbü'l-Hac 447.

²⁴⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/350.

el-İlmâ adlı eserinde متعين ibaresini ekleyerek bunun farz olduğunu bildirmiştir. Muhaddislerin ibarelerdeki bu muhkem kavramları kullanmaları, kelimelerin noktalama ve harekelemelerinin ne denli önemli olduğunun göstergesidir.²⁴⁵

Hadislerde (ismi her anıldığında) Allah Resûlü'ne salât ve selâmı yazmak ve bundan usanmamak gerekir. Bunu yapmayan kimse büyük bir sevaptan mahrum kalır. Bu genel bir değerlendirmedir ve âlimlerin çoğu ينبغي kelimesini müstehap (gereklilik) olarak değerlendirmişlerdir. Bikâi, *Nüketü'l-Vefiyye*'de bu görüşe delil getirmiştir. İmam Şafiî sadece salâtı kullanarak selâmı getirmemiştir, bu da salâtı tek başına kullanmanın cevazlığını göstermektedir. Buna göre salat ve selam getirmeksizin Hz. Peygamberin adına yer vermenin caizliğini, İmam Şafiî'nin *er-Risale*'sinde birkaç kez yaptığıyla delillendirilebilir. Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirmeden ismini zikretmenin câiz olduğu hakkında hiç kimsenin muhalefet etmediğini, burada ينبغي'den kasıt evlaya aykırı olduğudur. Salât ve selâm getirene ecir vardır, getirmeyen bu ecirden mahrum kalır. Bu anlamıyla salât'ı terk eden evla olanı terk etmiş olur, kesinlikle mekruhtur anlamında değildir.²⁴⁶

Sadece salât ya da selâm ifadesiyle yetinmek kerih görülmüştür. Süyûtî bu duruma açıklık getirerek, Allahu Teâla “*Ona salât ve selâm edin*”²⁴⁷ diye buyurarak her iki lafzın bir arada kullanıldığını beyan etmiştir.

Hatîb ve başka âlimlerin kullandıkları lafızlarda her iki (salât ve selâm) lafzın tek tek kullandıkları görülmektedir. Hatîb el-Bağdâdî'nin, *Takyîdü'l-ilm* adlı eserinde bu durum açıkça görülmektedir. Bu konuda Muhammet Fatih Kaya'nın Aliyyü'l-Kârî'nin risalesinde şöyle bir yorum geçmektedir: Her hangi bir ilmi kitapta salât ve selâm lafızlarından biri yazılıp diğeri yazılmıyorsa, oraya ekleme-çıkarma yapmanın yazara ve ilmi usule uygun olmayacağı dolayısıyla müdahale edilmemelidir.²⁴⁸ Salât ya da selâm lafızlarından sadece birini kullananların eserlerine hep ekleme yapıp eksik olan lafız yazılmış olsaydı, tek kullanımın mekruh olduğu görüşü meydana gelmemiş olurdu.²⁴⁹ Her hangi bir kitap çoğaltılırken sahabe, âlim veya bir ilim adamının isminin sonunda

²⁴⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/357.

²⁴⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/369.

²⁴⁷ *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), el-Ahzâb 33/56.

²⁴⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/378.

²⁴⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/379.

radıyallahu anh (Allah ondan razı olsun) şeklinde dua kalıbı yoksa ekleme yapılması ve kitap karşılaştırması yapıldığında bu işin kusurlu olduğunun beyan edilmesi gerekmektedir. Bunun yanında günümüzde isimlerin önüne koyulan akademik kariyer, meslek ve özellik bildiren unvan kelimeleri bu konuyla karıştırılmamalıdır.²⁵⁰

2.17. Mana ile Hadis Rivayeti

Avvâme, mana ile rivayet etmenin hükmü konusunda şunları açıklamaktadır: Eğer bir kişi lafızları bilmiyor, manalarını ayırt edemiyor ve maksadını kestiremiyorsa; mana ile rivayette bulunması caiz değildir. Buradaki caiz değildir hükmü ile aslında haram olduğu kastedilmektedir. Haram lafzının Müslümanlar için daha sakındırıcı özelliği bulunmaktadır. Bu konuda İmam Gazzâlî’de (ö. 505/1111) bizzat haram lafzını seçmiştir.²⁵¹ Lafzın inceliklerini kavrayamayan bir kişinin aktardığı konuda hüküm beyan etmesi halinde bunun lafzı bırakıp mana ile rivayet etmesi haramdır.²⁵²

İmam Şâfiî, konunun inceliklerini bilmeyenin duyduğu rivayeti harfî harfine aktarması gerektiğini söylemiştir.²⁵³ Râmhürmüzî ise dilin kurallarını iyi bilen, fikhî ve hadis ilimlerine vakıf olan için mana ile rivayet caizdir değerlendirmesinde bulunmuş ve buna delil olarak da Allah’ın Kur’an-ı Kerim’de birçok Peygamberin kıssasını anlattığını, bazı yerlerde aynı olayı farklı lafızlarla (anlamı aynı lafızları farklı) aktardığını söylemiştir.²⁵⁴ Hasan-ı Basri de bu şekilde hüccet olarak kabul etmiştir.²⁵⁵

Nevevî, ashâbü’l-hadîs, fukahâ ve usûlcülerden bir grup âlim şartlara vakıf olunsa bile lafzen rivayette bulunulabilir demiştir.

Nitekim Hanefî âlimlerden Ebû Bekir er-Râzî (el-Cessâs) bu görüştedir. Lafzı değiştirmeden bizzat aktarmanın deliline de örnek olarak Peygamber (sav)’in *نَضَّرَ اللهُ* “... امرأ سمع مقالتي (Allah, benim bir sözümü işitip de aynen aktaran kişinin yüzünü ak eylesin) sözüne dayandırmaktadır. Lafızla rivayetin bu denli önemli olmasının sebebi, fıkıhçıların o lafzın hangi vecihlere delalet edebileceğini hamledebilmelerindedir. Ebu

²⁵⁰ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 4/380.

²⁵¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi’l- Usûl* (Bulak: el-Matbaatü’l-Emiriyye, 1322), 1/168.

²⁵² Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 4/421.

²⁵³ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir) (Kahire: Mustafa el- Bâbî el-Halebî, 1358), 1001.

²⁵⁴ Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü’l- Fâsıl beyne’r-Râvî ve’l-Vâ’i* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1391), 681.

²⁵⁵ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 4/422.

Hanife'nin hadisleri seçerken hassas davranmasının bir sebebi de hadis üzerine fıkhi bir hüküm bina edecek olmasındandır.²⁵⁶

Lafza bağlı kalınmasının gerektiğini savunanların bir başka gerekçesi de, bazen bir bilgiyi taşıyan kişinin o konuda tam ehil olmadığı halde o bilgiyi kendisinden daha ehil birine değiştirmeden götürmesidir. Kendisine bilgi ulaşan fakih de o bilginin üzerine hüküm bina edebilir.

Hatîb el-Bağdadi *el-Kifâye* adlı eserinde, Peygamber (sav)'in "نَضْرَ اللهُ امرأاً" hadisinin râvilerinin bizzat anlam üzerine rivayette bulduklarını bildirmiştir. Bazıları بالله yerine رَحِمَ اللهُ, bazıları من امرأاً yerine رَوَى مَقَالَتِي, bazıları بَلَّغَهُ yerine أَدَّاهُ lafzını ve bunların dışında da başka lafızlar kullanmışlardır. Bu haberin farklı lafızlarla rivayetleri olsa da mana ile rivayet edilmiştir. Dolayısıyla bu kadar farklı lafızlarla gelen bir hadis mana ile rivayet edildiğine göre mana ile rivayetinin caiz olduğu görülmektedir.²⁵⁷

Sahabenin Peygamber (sav)'den dinlemiş olduğu hadisteki bir kelimenin eş anlamlısını kullanmasında bir beis yoktur, ancak Hz. Peygamber'in o kelimeye hangi anlam yüklemiş olduğuna vakıf olacak nitelikte olması gerekir. Bununla birlikte lafzı Kur'an-ı Kerim gibi ibadet kabul edilen dualarda anlamı aynı da olsa bile onun mana ile rivayet edilmesi caiz değildir. İbadet edilen dua ve ezkârda Hz. Peygamber'in lafzına bağlı kalmak gerekir. Fakat dua kitaplarındaki me'sur dualara baktığımızda bazı duaların ayrı ayrı lafızlarla kullanıldığını görmekteyiz. Buhârî ve Müslim'de dahi aynı dualar birçok değişik lafızla rivayet olduğuna göre diğer kitaplarda daha çok değişiklik bulunmaktadır. Kutsi hadislerin mana ile rivayeti caizdir çünkü Cebrail (a.s.) Kur'an-ı Kerim'i lafızla, kutsi hadisleri ise mana ile rivayet etmiştir.²⁵⁸

Avvâme mana ile rivayet ile ilgili özetle şunları belirtmiştir:

1. Mana ile rivayet konusu Hz. Peygamber'in sünnetinin sadece bir kısmıyla yani sadece kavli kısmıyla ilgilidir.

²⁵⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/423.

²⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 202.

²⁵⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/426.

2. Bu konunun ilk muhatapları sahabilerdir. Sahabe-i kiram çok zeki ve dikkatli olduklarından dolayı onların rivayetlerinden korkulmamalı ve endişe de duyulmamalıdır.²⁵⁹

3. Sıradan insanlar bile kendi hocalarının dini, ilmi, ruhi, ameli, vazife, konuşma ve görev esnasındaki durumlarını bilirken, sahabe Hz. Peygamberin tüm yönlerini daha fazla bilmesinden dolayı onların rivayetlerine itimat etmek gerekir.

4. Hz. Peygamber, ashabına bilgiyi aktarırken ve bir sözü söylerken üç defa tekrar etme metodunu kullanmıştır.

5. Hz. Peygamber döneminde özel kitabet izni verilmiştir. Hz. Ali yazmıştır, Abdullah b. Amr b. As için hadis yazımına izin verilmiş, Ebu Şah için veda hutbesi yazılmıştır. Buradan da hadislerin o dönemde yazılmaya başlandığını dolayısıyla belli bir bölümünün lafzen rivayet edildiği görülmektedir.

Ayrıca bu yazım faaliyetinin henüz büyük tabiilerin dönemi bitmeden sünnetin genel olarak yazıldığını ve yayıldığını ifade edebiliriz. Örneğin 80 veya 90 yılında vefat eden Ebu Şecere Kesir b. Murre'nin hadis yazdığını görmekteyiz.

İnsanın fitratı gereği hafıza olarak lafzen rivayetin imkânsızlığını ileri sürenlere Avvâme şu cevapları vermektedir:

1. O dönemde yaşayan âlimler sadece Allah'ın rızasını gözetip, amellerine çok önem verir, Allah'ın dini ve şeriatı için kendilerinden sonraki nesiller için nakilde bulunur ve bu sorumluluğun ne kadar yüce olduğunun farkındadırlar. Bunlara örnek olarak Darimi'nin *Sünen*'inin mukaddimesinde yer alan 22 kişinin hayat hikâyelerine bakılabilir.

2. Emanet anlayışı onların sınırsız bir dikkat içerisinde olmalarını gerektirmiştir.

3. İlmi ve ezberi muhafaza etmenin en etkili yolu sürekli okuyup, ders verip, müzakere etmektir. Bu ilmi disiplin onlarda ziyadesiyle bulunmaktaydı. Onların hayatı adeta bu şekildeydi. Sahabe ve tabiin hadisleri unutmamak için birçok faktöre sarılmışlardır. Hatta bazıları yeni duydukları hadisleri ezberleyip, cariyelerine ve kitap nesh edenlerin çıraklarına defalarca ezberden okurlarını ki unutmasınlar. Örneğin Ebû Hüreyre hadisleri sürekli müzakere etmiş, geceyi üçe ayırarak; üçte birinde namaz kılıp,

²⁵⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/446.

üçte birinde uyuyup, son üçte birlik kısmında da Hz. Peygamberden duyduğu hadisleri hıfzından tekrarlamış.

4. Kalkan misali hadisleri en güzel şekilde koruyan hadis imamları, hadisleri tenkid ederken veya nakil ederken çok dikkatli olmuşlardır. Öyle ki tek bir rivayet bile gözlerinden kaçmazdı. İmam Mâlik gibi büyük bir muhaddis ve müctehid birini bile tenkid süzgecinden geçirmişlerdir. Bir hadisi hem muhaddisler hem de fakihler iyice inceleyip farklı açıdan ele almışlardır. Bu da gözden hiçbir şeyi kaçmamasına zemin hazırlamıştır.²⁶⁰

2.18. Muhaddisin Uyması Gereken Âdâb

Hadis ilmi çok değerlidir, güzel ahlakı, iyi karakteri ve ahireti hedefleyen ilimlerdenidir. Ondan mahrum kalan büyük bir hayırdan mahrum kalır. Onunla şereflenen ise büyük bir ihsan elde etmiş olur.²⁶¹

Süyûtî hadis ilminin değeri ile ilgili şunları söyler: Hadis ilmi, Allah Resûlü'ne (sav) ulaşmak, O'nun söz ve fiillerini araştırmak, söylemediği halde O'na nispet edilenleri O'ndan uzak tutmaktır. Genel olarak diğer ilimlerin aksine sadece âhireti hedefleyen ilimlerdenidir.

İbnü's-Salâh "Hadis ilmi fıkıh ilminin kaynağıdır" demiştir.²⁶²

2.19. Hadis Tâlibinin Uyması Gereken Âdâb

Nevevî, hadîs talibinin niyetini tashih etmesi, ilim talebinde Allah için samimi olması, ilmi dünyevî gayelere araç olarak kılmaktan kaçınması gereklidir demektedir.²⁶³ Nitekim Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: " *Sadece Allah rızası için öğrenilmesi gereken bir ilmi, dünyevî bir amaç için edinen kimse kıyamet günü cennetin kokusunu duyamaz.*"²⁶⁴

İbnü'l Acemi, hadis talebinin veya hadis anlatmanın ibadet olup olmadığı konusunda ihtilaf olduğunu belirtmektedir. Bir grup âlim nafilâ namazdan daha üstün olduğunu, Kur'an-ı Kerim'i öğretmek ve namaz kılmak gibi ibadet olduğu

²⁶⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/448.

²⁶¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs (thk. Nureddin Itr)*, 236.

²⁶² Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/500.

²⁶³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs (thk. Nureddin Itr)*, 245.

²⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/338.

düşüncesindedirler. Burada akıllara önemli bir soru gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'i okumak gibi hadis metinlerini okumanın da özel bir sevabının olup olmadığı ve Kur'an-ı Kerim'i dinlemenin sevap olduğu gibi hadis metinlerini de dinlemenin özel bir sevabının olup olmadığıdır. Bazı âlimler sevap olduğu cevabını verirlerken bazıları da konu hakkında tartışmışlardır. Şâfiî fakih Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) hadis metinlerini okumanın mana ile rivayetin caiz olmasından dolayı ilim elde etmek dışında herhangi bir sevabının olmadığını söylemiş. Hadis metinlerini okumak bir sevap gerektirmiyorsa, sadece dinlemek hiç sevap değildir. Bu tartışmalar hadis metinlerini okumak veya dinlemekle özel bir sevap olup olmadığıyla alakalıdır. Yoksa sünneti yaymak, zikri esnasında rahmetin inmesi, Hz. Peygamber'in emrettiği tebliği yerine getirmek konularında elbette sevap vardır. Hadisleri Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla öğrenen, bu esnada da dünyalık bir fayda elde etmiş olan kimse bu tehdidin altına girmez.²⁶⁵

Nevevî, hadis ilmine ehliyet elde edildiğinde hemen nakletme (tahrîc) ve tasnifle meşgul olunmalı, hadis şerhi ve müşküllerinin tam olarak ve net bir şekilde açıklanması konusunda tasnif yapmaya önem vermelidir demektedir.

Avvâme, tahrîci; güvenilir kitaplardan hadisin nakledilmesi, sıhhatinin beyan edilmesi, senedinin verilmesi, kaynaklarının gösterilmesi olarak tarif etmektedir. Hadis ilminde ehliyet elde etmenin ise kavli, fiili, dünyevi, dini, ilmi ve ameli ehliyet şartlarını taşımış olmak şeklinde beyan etmektedir. Dini ilimlerle meşgul olanların ilk yitirdikleri şeyin ehliyet olduğunu ki, bunun da büyük bir musibet olduğunu, her kim ehli olmadığı halde bir ilimle meşgul olursa o ilmin yanında rezil olmaya mahkûm olduğunu belirtmektedir.²⁶⁶ Ayrıca bir ilim dalında ders vermenin o ilim dalında ehil olmayı gerektirdiğini, Allah rızasına uyup, Allah korkusu taşıyıp, ilmin saygınlığına riayet edip yazma ve telif etme ile meşgul olmanın büyük bir fazilet olduğunu ilave etmektedir.²⁶⁷

2.20. Muhtelifü'l Hadîs ve Hükümü

Muhammed Avvâme bu konunun tanımını şöyle yapmıştır: Muhtelifü'l-Hadis konusunun alanı sadece hadislerle alakalıdır. İki veya daha fazla hadisin, hüküm noktasında zâhîren birbirleriyle çelişkili olmasıdır. Âlim olanın bu ihtilafı gidermesi

²⁶⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/537.

²⁶⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/564.

²⁶⁷ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 4/565.

gerekmektedir. Bu ilme müşkilü'l-hadis'te diyebiliriz. Dolayısıyla bu konu müşkilü'l-hadis konusunun bir alt başlığı olarak da sayılabilir. Müşkilü'l-hadis, bu alandan daha geneldir ve onun konusu birden fazla hadisin ayetle, icmayla, kıyasla, şer-i bir asılla, kat'i ve nakli bir delille çelişmesidir. Buna göre müşkil daha genel, muhtelif ise daha özeldir. Sehâvi, “iki hadisin çelişkili olmasından kasıt, lafızlarının değil anlamlarının farklı olmasıdır” demiştir.²⁶⁸

Bu konuda ilk görüş beyan eden ve bu konuya dair ilk kitap yazan İmam Şâfiî'dir.²⁶⁹ Hadislerin arasını birleştirip cem etmek, sahabe döneminde bile olan bir uygulamadır. Tabiin döneminde bu tür uygulama artmış ve İmam Şâfiî'ye kadar devam etmiştir. Dolayısıyla müstakil olarak ilk defa ele alınan İmam Şâfiî olduğu söylenebilir, yoksa sahabe döneminden beri birleştirme, uzlaştırma, te'lif uygulaması yapılmıştır. Belki de bu konu hakkında yazılan kitaplar içerisinde Şâfiî'nin kitabı bize ulaşan ilk kitaptır da denebilir.²⁷⁰

Avvâme, bu konu hakkında İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin de bir kitap yazdığını, ancak konu hakkında bilgi birikiminin tam yeterli olmadığı için isabetsiz yorumlarda bulunduğu bahsetmektedir. Bu konuyu şu üç ilim hakkında yeterli bilgiye sahip olanların ele alabileceğini söylemektedir. Bu üç ilim de içtihadın temel rükünleri olan hadis, fıkıh ve usuldür. İbn Kuteybe'nin bu üç alanda etkin ve yetkin olduğu söylenemez. İbn Kuteybe'nin kitabının adı *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*'tir. Tahâvî (ö. 321/933)'nin bu konuda yazdığı ilk eseri *Müşkilü'l-âsâr* olmakla beraber, konuya dair sonradan yazdığı *Şerhu Meâni'l-Âsâr* isimli eser bu konu hakkında daha muteber ve yeterli bir kitaptır.²⁷¹ İmam Şâfiî: “Hz. Peygamber'den çelişkili bir şey göremedik, inceleme yaptığımız zaman mutlaka bir vecih olduğunu, o vecihten de aslında ihtilafın olmadığı görülmektedir”²⁷² demiştir.

²⁶⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/114.

²⁶⁹ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm (nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr)* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 3/470.

²⁷⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/115.

²⁷¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/116.

²⁷² eş-Şâfiî, *er-Risâle (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir)*, 1358, 590.

2.21. Muttasıl İsnâdlardaki Ziyâdeler

İbn Kesîr (ö. 774/1373)'in tanımına göre, bir râvinin isnad'da zikrettiği kişiyi başkasının zikretmediğidir.²⁷³ Daha kâmil bir tanım yapılacak olursa şöyle olmalıdır: "Muttasıl olan bir isnad'da başkasının zikretmediği bir raviyi zikretmesidir." İbn Kesîr'in tanımına ek olarak 'Muttasıl olan bir isnâd kelimesinin de geçmesi gerekmektedir. Zikredilen muttasıl bir isnada ek olarak başka birinin bir tane daha râvi ekleyerek zikretmesi kabul edilebilir bir durumdur. İşin ehli bir imam bu iki ayrı isnâd zincirini değerlendirdikten sonra, eksik olanı, zaid olanı veya her ikisini de tercih edebilir. Her yerde kabul edilebilir veya reddedilir diye mutlak bir metod yoktur. Ayrıca Avvâme, ilim tahsiline yeni başlayan veya orta derecede bilgisi olan bir talebenin, bu konuyu tam öğrenmediğini söylemektedir.²⁷⁴

2.22. Sahabe

Bu ilim yardımıyla muttasıl olan hadisler mürsel olanlardan (ayrıt edilip) bilinir. Bu konuda pek çok kitap vardır. Avvâme, İbn Hibbân'ın *es-Sahâbe* adlı kitabının ikinci cildinden 5 sayfa, üçüncü cildinin de tamamının bu konu hakkında olduğundan bahseder. İkinci ciltte aşere-i mübeşşere'den, üçüncü ciltte ise Hz. Peygamber'in siresine, meğaziye, dört halifenin hayatına ve kendi hayatına kadar olan döneme kadar bahsetmiştir. Özellikle burada vurgulanması gereken nokta, tek rivayeti olan sahabîleri de zikretmiş olmasıdır. Rivayeti olmayan sahabîlerin hayatına yer verilmemiştir. Hz. Peygamberden kadın ve erkek olmak üzere dört binin üzerinde rivayet aktarılmıştır.²⁷⁵

Nevevî, usûlcülerden veya onların bazılarından rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü ile ona uyma ve yararlanma şeklinde uzun süre birlikte olan kişiye sahabe denileceğini söylemiştir. Süyûtî ise bilakis, ona grup olarak gelen ve onunla sohbet etmeyip ona tabi olmayan kimselere müslüman olsalar bile sahâbî denilmeyeceği görüşündedir.

Avvâme'ye göre, İbnü's-Salah bu konuda es-Sem'ânî'ye (ö. 489/1096) tabi olmuştur. Hadis usûlcüleri bu konuda biraz daha geniş davranarak, Hz. Peygamber'in konumu ve şerefinden dolayı bir defa görmekle bile sahabi'den saymışlardır.

²⁷³ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), 176.

²⁷⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/137.

²⁷⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/148.

Muhaddislere göre Hz. Peygamberle karşılaşması bile yeterlidir, ancak Hz. Peygamberle uzun süre kalanlarla da aynı statüde kabul edilmemiştir.²⁷⁶

Fitnelere karışmış olan ve olmayan sahâbenin tamamı, görüşlerine itimat edilenlerin icmâsı ile âdil kabul edilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Sizi mutedil bir millet kıldık.*”²⁷⁷ Burada onların adâletli oldukları kastedilmektedir. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.*”²⁷⁸ Yine buradaki hitap o zamanda mevcut olanlara yani sahabeyedir.

Adalet, mürüvvet ve takvadan ayrılmayan bir niteliktir. İbn Hacer *Şerhu'n-Nuhbe* adlı eserinde takvayı, kötü amellerden sakınmaktır diye tanımlarken, mürüvvet'in tanımını yapmamıştır. Çünkü mürüvvetin dayanağı örfidir, toplumdan topluma, mekândan mekâna değişiklik arz etmektedir. Sehâvî *Fethu'l-muğis* adlı eserinde, takva ve mürüvvet için “Şeriatın metoduna ve adabına riayet etmek ve selefe tabi olmaktır” diye tarif etmiştir.

Ebyârî'nin (ö. 1305/1888) konu hakkında şöyle bir açıklaması bulunmaktadır: “Sahabenin adaletinden kastın, onların masumiyetini ispat etmek olmayıp, adaletin sebeplerini araştırırken tereddütsüz bir şekilde onların rivayetlerini kabul etmek olduğunu söylemektedir. Eğer büyük bir günah işlenmemişse (sahabenin büyük günah işlediği sabit değildir), tezkiye aramak zorunluluğumuz yoktur. İhtilaf sabit oluncaya kadar, Hz. Peygamber zamanında hangi hal üzerindeydilerse o şekilde olduklarına inanmaktayız. Siyercilerin söylediği bizim alan dışımızdadır, bu bilgilerin birçoğu sahih değildir, sahih olanı da te'vil etmek gerekir.”

Bazı bid'atçiler masiyetin vuku bulmasının mümkün olduğu ama imkânsız olmadığı görüşündedir. Çünkü onlara göre masiyet vuku bulmuştur. Sahabeden vuku bulan bazı günahlarla bu görüşlerini desteklemeye çalışmaktadırlar. Ebyârî'nin sözünün tamamını aktarmayıp, sadece kendi görüşlerini destekleyebilecek yerleri nakletmektedirler.

Ancak onların adaletlerini sorgulamadan rivayetlerini kesinlikle kabul etmeliyiz. Ebyârî ve diğer âlimlerimiz, adaletin sübutu ismetin sübutunu gerektirmez görüşündedirler. Bu doğru ve herkesin kabul ettiği görüştür. Genelleme yapacak olursak

²⁷⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/161.

²⁷⁷ *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/143.

²⁷⁸ *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Âl-i İmrân 3/110.

ismet sıfatı olduğunu söyleyebiliriz, ancak tek tek olunca kişisel değerlendirme yaparız.²⁷⁹

Bir diğer karıştırılan sorun ise ismet ve masumiyetin ne olduğu meselesidir. Avvâme, *Hücciyet’i-Ef’âli Resulullah* adlı eserinden bir bilgiyi burada paylaşarak, vacip ve caiz olmak üzere iki çeşit ismet olduğunu; vacip olanın peygamberler, elçiler ve melekler için (masumiyetleri) caiz olanın ise, her kul için mümkün, yani her an için hata, günah işleme ihtimali olan kişiler olduğunu söylemektedir. Nitekim birçok âlimin dualarında bu masumiyete erişmenin kelimeleri görülmektedir. İbn Hacer, *Fethu’l-Bari*’de şöyle söylemektedir: “Bile bile günah işlemeyen kişinin masumiyeti caizdir, ancak vacip değildir.”²⁸⁰ Bu durum sahabe için neredeyse vacibe yakın bir durumdur.²⁸¹

Avvâme takva ile ilgili bilinmesi gereken iki önemli kural olduğunu belirtmektedir:

1. Bile bile herkesçe günah olduğu aşikâr olup, haramlığında ittifak olan bir günah işleyen kişinin adaleti sakıt olur. Eğer kararlı bir tövbe ederse tekrar adalet vasfına dönebilir.

2. Mezhepler arası ihtilafı olan bir günah işlenmişse, adalet vasfına zarar gelmez. Üzerinde ittifak olan ve sakıncalı bir günah işlenmişse adalet vasfı düşer.

Âlimlerin sahabenin adaletinde icma olduğu görüşü nakledilmeden önce bu iki kuralın bilinmesi gerekmektedir.

Sahabenin adaleti etrafında oluşturulan şüphelerin reddine dair Avvâme şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

İbn Teymiyye, ümmetin selefi ve halefin cumhurunun, sahabenin âdil olduğu ve Allah’ın onları âdil kabul ettiği görüşündedir. İmam Tahâvî bununla ilgili şöyle demiştir: “Biz Peygamber’in sahabîlerini severiz ancak bu sevgimizde de aşırıya kaçmayız. Onlardan nefret edenlerden nefret eder, onları hayır dışında anmayız. Onların sevgisini din, iman ve ihsan olarak görür, onlara buğz edenleri ise küfür, şikak, nifak ve tuğyan olarak kabul ederiz.”²⁸² İmam Serahsi *Usûl*’ünde onları, fıkıhçı ve içtihadı bilen

²⁷⁹ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 5/172.

²⁸⁰ İbn Hacer, *Fethul-Bari Şerhu Sahihil-Buhârî*, c. 9/229.

²⁸¹ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevavi*, 5/173.

²⁸² Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Hanefî et-Tahâvî, *el-Akîdetü’t-Tahâviyye* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416), 29.

ile adalet ve zabt'ı kuvvetli olan sahabe diye ikiye ayırmıştır. Bir kısmını da uzun süre sahabelik yapmadıklarından dolayı bilinmediğini belirtmiştir.²⁸³ İmam Serahsi eserinde bu konuya altı sayfa yer ayırmıştır, hiçbir yerde de sahabenin adaletine zarar verecek bir söz etmemiştir.²⁸⁴

İbn Teymiyye, *es-Sarimü'l-Meslül* adlı eserinde, sahabeye hakaret edenlerin amaçlarının Hz. Peygamber'e hakaret etmek olduğunu bildirmiştir. Bu amaçlarında hiçbir zaman başarıya ulaşamamış ve ulaşamayacaklarını da bildirmiştir. Hz. Peygamber'e hakaret etmeye cesaret edemeyenler, sahabeye hakaret ederek Hz. Peygamber'in kötü bir insan olduğunu çünkü arkadaşlarının da kötü olduğunu vurgulamaya çalışmışlardır. Mizzî, *Tehzibü'l-Kemal*'inde aktardığına göre İmam Nesai'de bu konuda sahabeye kastedenin amacının İslam'a kastetmek olduğunu aktarmıştır.²⁸⁵

Nevevî, en çok hadis rivayetinde bulunanın Ebû Hüreyre olduğunu söylemektedir. Süyûtî, Ebû Hüreyre'nin 5374 hadisinin Baki'in *Müsned*'inde bulunduğunu, Şeyhânın onun 325 hadisini ortaklaşa rivayet ettiğini Buhârî'nin tek başına 93, Müslim'in ise tek başına 189 hadisini rivayet ettiğini belirtmiştir. 800'den fazla kişi Ebû Hüreyre'den rivayette bulunmuştur. Buna göre onun, sahâbenin en çok hadis ezberleyeni olduğunu belirtmiştir.

Avvâme, burada önemli olanın Ebu Hüreyre'ye nispet edilen bu büyük sayının tekrarlarla ve hadisin çeşitlerine göre tüm rivayet ettiği hadislerle beraber ulaştığı sayı olduğunu, tekrarları düşüldükten sonra bu sayının dörtte biri oranında ancak kalacağını belirtmiştir. Kalan içinden ise Ebu Hüreyre'nin diğer sahabeden teferrüd ederek tek başına rivayet ettiği hadislere bakılınca, pek az kalacağı görülecektir. Dolayısıyla Ebu Hüreyre'ye hased ederek çok rivayette bulunduğu için eleştirenlerin mesnedlerinin boşa çıkacaktır. Bu durum diğer sahabîler için de geçerlidir.²⁸⁶

²⁸³ Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. *Ebü'l-Vefâ el-Efgâni*), Haydarâbâd 1372, I-II. a.mf., *el-Muharrer fi uşûli'l-fikh* (nşr. *Ebü Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza*) (Beyrut, 1417), 1/338.

²⁸⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/175.

²⁸⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/176.

²⁸⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/188.

2.23. Tâbiûn

Hatîb el-Bağdâdî, tâbiûnu; “Bir sahabî ile sohbeti/arkadaşlığı bulunan kişi” olarak tanımlamaktadır.²⁸⁷

Avvâme, buradaki sohbetin/arkadaşlığın örfteki anlamında olmasa bile, sahabeden duymanın ve onunla karşılaşmanın yeterli olduğunu belirtmektedir. Hâkim, “Sahabeden sonra en hayırlılar, Hz. Peygamberle görüşen, onlardan din ve sünnetleri alanlardır.”²⁸⁸ demiştir. Bu da lika ve sema'nın şart olduğunu göstermektedir.²⁸⁹

2.24 Büyüklerin Küçüklerden Rivayeti

Avvâme, sahabenin hayatının geniş bir şekilde araştırıldığında birçok farklı noktanın tespit edilebileceğini, sahabenin birbirlerinden ve Hz. Peygamber'in onlardan müşriklere ait bazı bilgileri aldığı görülebileceğini belirtmiştir. Nitekim Hz. Peygamber ahabına; *Ashâbımdan hiç kimse, bir diğeri hakkında hoşlanmayacağım bir şeyi bana ulaştırmasın. Zira ben, gönül huzuru ile sizin yanınıza çıkmak istiyorum*²⁹⁰ demiştir.²⁹¹

İmamı'l-Haremeyn sahabenin adaletinden bahsederken *el-Burhan* adlı eserinde, Hz. Peygamberin kendisinin bizzat şahit olmadığı, sahabenin haber verdiği haberlere güvenmesi, hem sahabenin adil olduğunu hem de büyüğün (Hz. Peygamber'in) küçükten (sahabisinden) aldığına delildir. Hz. Peygamberin tadili ile güvenilir kabul edilmişlerdir, Hz. Peygamber bazı konularda bilmediği şeyleri sahabeye sorar, onlarda bildikleri kadarıyla cevap verirlerdi. Bu durum Hz. Peygamber'in siretinde çokça bulunmaktadır.²⁹²

Babaların çocuklardan, öncekilerin sonrakilerden, büyüklerin küçüklerden rivayet almasında büyük bir ahlaki terbiye vardır. Kaynak güvenilir olduktan sonra hangi kaynak olursa olsun bilgiye ulaşmaya çalışılmalıdır. İmam Buhârî'nin ilmi yetkinliğini ve meşhurluğunu herkesin bildiği ve kabul ettiği birisi olmasına rağmen öğrencisi Ebu'l Abbas es-Serrac'tan faydalı bir bilgi olduğu zaman onu dinleyip, o bilgiyi yazarak

²⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 22.

²⁸⁸ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis*, 203.

²⁸⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/239.

²⁹⁰ Ebu Dâvud, “Edeb”, 33; Tirmizî, “Menâkıb”, 64. .

²⁹¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/266.

²⁹² Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/267.

kitabı *Sahih'i-Buhârî*'ye koymuştur. Nesiller boyu ve kıyamete kadar okunacak bir kitap oluştururken öğrencilerinden rivayet alması Buhârî için bir iftihar vesilesi olması yanında, kendisinden sonrakiler içinse bir ders niteliğindedir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Davud'un da öğrencilerinden rivayetler aldığına birçok yerde örnekler vardır. Bu nebevî bir yol olup amelidir. Hz. Peygamberin hayatında da onlarca delil vardır.²⁹³

Süyûtî, râvinin yaş açısından değil de ilmi merteye yönünden büyük olmasına ve hafız ve âlim bir kişinin bilgisiz bir yaşlı şeyhten rivayette bulunmasına örnek verirken, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'nin Ubeydullah b. Musa el-Absî'den rivayetlerini de bu türe örnek vermiştir. Hâlbuki Ubeydullah b. Musa'nın bu kısımda zikredilmesi uygun değildir. Çünkü o, ilk müsned yazarlarından olup büyük bir hadis imamıdır.²⁹⁴

2.25. Kendisinden Tek Bir Kişinin Rivayette Bulunduğu Raviler

İbnü's-Salâh, bunun çok önemli ve hakkında hüküm vermenin gerçekten zor olan bir alan olduğunu söylemektedir.²⁹⁵ Avvâme de bununla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Sadece bir kişinin kendisinden rivayet aldığı kişinin rivayetlerine mümkün merteye birkaç kez bakmak gerekmektedir. Bir şeyin hakikatine ulaşmak zor olduğunda, onu reddetmede çok dikkatli olmak ve acele etmemek gerekmektedir. Eskiden isnadlar sadece büyük şehir niteliğinde diyebileceğimiz kentlerde bulunurken, şimdi çok uzak diyebileceğimiz köylerde, hatta çöllere ve çadırlara bile ulaşmıştır, çok dikkatli davranıp yanlış yorumlamalarda bulunulmamalıdır. Ravilerin isimleri çok iyi tespit edilmeli, bir isim grubuna ait tek râvinin olduğunu iddia etmek için râvi isimleri çok iyi araştırılmalıdır.²⁹⁶

2.26. Çeşitli Meseleler

Süyûtî'nin Tedrîbü'r-Râvî Eserinde Kendine Has Koymuş Olduğu Bab Başlıkları

Suyuti'nin diğer usul kitaplarından fazla olarak dört nev vardır.

1. Sahabenin tabi'inden, tabiinin de sahabeden aktardığı hadisler
2. Sadece bir tek hadis rivayet eden râviler

²⁹³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/268.

²⁹⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/270.

²⁹⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs (thk. Nureddin Itr)*, 319.

²⁹⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 5/329.

3. Sahabeden kendilerine isnadda bulunulan Hz.Peygamber henüz hayattayken vefat eden sahabîler

4. Hadis hafızlarını bilmek, ilmi değerlerini ve birikimlerini bilmek.²⁹⁷

2.26.1. Muhammed Avvâme'nin Süyûtî'ye Eleştirileri ve Bazı Açıklamaları

1. Avvâme, eser üzerinde tahkik yaparken sadece bu esere değil diğer eserler üzerinde de düzeltmeler yapmıştır.²⁹⁸ Bunun ile ilgili olarak şöyle demiştir: Bazı okuyuculara göre beni bu kadar sözü uzatmaya sevk eden şey bazı hadiselerdir. O hadiseler ise şunlardır:

a. İlmînin hakkını vermektir. Bu âlimlerimizin inşa ettiği bir metottur. Selef ve halef âlimlerimizin üzerinde inşa ettikleri metodun ve bizim hocalarımızın hakkını ödeyebilmektir.

b. Bu kitap, araştırmacılar, müderrisler, yazarlar için önemli bir kaynaktır. Bu alanda ilerleyenlerin bigâne kalamayacağı bir eserdir.

c. Bu kitap yüksek öğrenimde ve birçok ilmi merkezlerde, üniversitelerde ders kitabı olarak okutulabilecektir.²⁹⁹

2. İmam Süyûtî, İmam Nevevi'nin "*et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*" isimli eserine kendisinden daha önce kimsenin şerh yazmadığını iddia etmektedir. Hâlbuki Süyûtî ile çağdaş olan İmam Sehâvî'nin daha önce İmam Nevevî'nin "*et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*" isimli eserine "*Şerhü't-Takrîb ve't-Teysîr*" isimli tek ciltlik bir şerh yazdığını beyan etmiştir. Aynı zamanda İmam Sehâvî de kendisinden önce bu esere kimsenin şerh yazmadığını söylemiştir.³⁰⁰

3. Süyûtî'nin eserine besmele ile başlaması doğru olmamıştır. Besmele ile başlama hadisi isnad açısından sorunludur ama anlam olarak doğrudur. Bu rivayetin ravileri kabul edilemeyecek derecede zayıf ravilerdir. Bu isnada dayandırarak ifade

²⁹⁷ Avvâme, *Tedribur Ravi Fi Şerhi Takribin- Nevavi*, 1/8.

²⁹⁸ Avvâme, *Tedribur Ravi Fi Şerhi Takribin- Nevavi*, 1/13.

²⁹⁹ Avvâme, *Tedribur Ravi Fi Şerhi Takribin- Nevavi*, 1/14.

³⁰⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 1/ 8.

etmesi yanlıştır. Ama esere hamd ile başlanması sabittir ve hasen hadis olarak rivayet edilmiştir.³⁰¹

4. Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027) şöyle demiştir: “Hadisin sahihliği onun hadisçiler arasındaki şöhreti ve ulemadan hiçbirinin itirazının bulunmamasıyla bilinir.” İbn Fûrek (ö. 406/1015) de yukarıdaki Ebû İshak el-İsferâyînînin görüşüne benzer ifadeler kullanmış ve “Gümüšte kırkta bir” ve “İki yüz dirhemde beş dirhem (zekât) vardır.” hadislerini örnek olarak eklemiştir.³⁰² Süyûti’nin ifadesinden sanki bu örneği İbn Fûrek vermiş gibi anlaşılıyorsa da durum böyle değildir. Bu bilginin aktarıldığı kaynak olan Zerkeşi’de örnek hadisin nakli İbn Fûrek’e nispet edilmemektedir. Süyûti aynı hatayı *el-Bahr*’da da tekrarlamıştır.³⁰³

5. Süyûtî, bütün hadislerin derlenmesi konusunu anlatırken, “Şeyhülislâm İbn Hacer’in muasırlarından olan bazı muhaddisler bunu yaptılar” diye bir ifade kullanmıştır. Bazı muhaddisler ile Bûsîri’yi (ö.840/1437) kast eden Süyûtî, hâlbuki *Elfîye*’sinde Bûsîri ismini açıkça kullanmışken, bu eserde bazıları diyerek geçiştirmiştir. Muhammed Avvâme kapalı bıraktığı kaynağı açıklayarak, burada Suyuti’ye kaynak noktasında itiraz ederek açıklık getirmiştir.³⁰⁴

2.26.2. Hadislerin Değerlendirilmesinde Uyulması Gereken Genel Ana Kural

Fıkıhçılar, usulcüler ve muhaddisler hakkında birçok ihtilaflı meseleleri bize aktarmaktadır.

Hadis ıstılahları ilminde belli bir seviyeye gelmiş değerli âlimler her üç alanda da birikimi olanlardır. Sadece hadis ilmine vakıf olmak yeterli olmaz, hem usulü hem de fikhî bilmeleri gerekmektedir. Bu üç ilmin değerlendirilmesi esas alınmalıdır.

Bir âlimin işlenen fikhî bir konu hakkında kendi mezhebinin içtihadını aktarması en doğal olanıdır. Dört mezhebin usul kaynaklarına bakıldığında ıstılah kitaplarıyla ittifak halinde oldukları veya az bir farklılık gösterdikleri görülmektedir.

Hadislerin değerlendirilmesinde bütüncül yaklaşıma sahip olunması gerekmektedir. Örneğin bir hadiste illet olduğu görülürse, başka bir senedle illetli

³⁰¹ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/90.

³⁰² Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/158.

³⁰³ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/158.

³⁰⁴ Avvâme, *Tedribu’r-râvî fî şerhi takribi’n-Nevavi*, 2/353.

gelmeyebilir. Yine Heysemî (ö. 807/1405)'nin *Mecmeüz Zevaid*'inde zayıf olan bir hadise hemen zayıf hükmü verilmemidir, çünkü aynı hadis Buhârî'de de geçebilir.³⁰⁵

2.26.3. Hadis Usulü ile Fıkıh Usulü Arasındaki Geçişkenlik

Hadis usulü ilminin büyük âlimleri; Hakîm, Beyhakî, Hatîb, İbnü's-Salah, Nevevî, Irâki, Zerkeşî, İbn Hacer, Sehâvî ve Süyûtî'dir. Bu âlimlerin hepsinin ortak özelliği Şâfiî olmalarıdır. Bunlar hadis usulü alanında ulaşılabilen en temel kitapların müellifleridir ve hadis usulünün temelini oluşturmuşlardır. Onların görüşlerine sürekli başvurulmaktadır. Usul kitaplarına baktığımızda, usul anlayışının hadis ıstılahlarına da etki ettiği görülmektedir.

İbn Cemâa, Tîbî, Tebrizî, Âlaî, İbn Kesîr, Ebnasî, Bulkinî, İbnü'l-Mülakkîn, Kastallânî, Münâvî vb. hepsi Şâfiî fıkıhçılardır. Sünnet konularının; fıkıh usulü ve hadis usulünde ortak oldukları görülmektedir. Özellikle İmam Şafii ve birçok âlim her iki ilme dair pek çok eser yazmışlardır. Buna göre Hadis Usulü veya başka bir isimlendirme ile Mustalahu'l-Hadis şafii usulüdür.³⁰⁶

Beyhakî'nin *Kitabu'l-medhal*'i, İmam Şâfiî'nin usulüne göre yazmış olduğu bir kitaptır. Gerek Süyûtî gerek onun dışındaki usul âlimleri, hadis ilimlerinin kaynağı olarak *el-Medhal*'e başvurmuşlardır. Beyhakî şafiidir ve İmam Şâfiî'nin usulüne göre bunu kaleme almıştır. Bu nedenle *Tedribü'r-râvî* okunurken bunun bir Şâfiî usul kitabı olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.³⁰⁷

Herhangi bir mezhep âliminin kendi mezhebine göre esas aldığı ravi değerlendirmesini, başka bir mezhebin esas aldığı hadise uygulaması yanlış olur. Şâfiî olmayan birçok âlim usulü, Şâfiî'den alıp kendi mezhebine uygulamaya çalışınca, netice değişip çelişkiler ortaya çıkmaktadır ki bu büyük bir hatadır.

³⁰⁵ Avvâme, *Tedribü'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/24.

³⁰⁶ Avvâme, *Tedribü'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 16.

³⁰⁷ Avvâme, *Tedribur Ravi Fi Şerhi Takribin- Nevavi*, 1/17.

2.26.4. Hadis İlminin Taksimine Yönelik Değerlendirmeler

1. İbnü'l Ekfânî'nin *İrşadü'l-kâsîd* isimli kitabında 60 çeşit ilimden bahsedilmiştir. İbnü'l Ekfânî, hadis ilimlerini rivayet ve dirayet diye ikiye ayırmıştır. Onun bu ayrımını Bikaî ve Süyûtî esas almıştır.³⁰⁸

2. İmam Süyûtî hadisi tanımlarken Peygamberimize izafe edilen söz ve fiiller demiştir. Fakat burada Hz. Peygamber'in takrirleri zikredilmemiştir. Esasında kimi âlim hadisin tanımında takriri sarahaten kullanmışken, kimileri ise tanımlarında takrire yer vermemiş, fakat fiillerin içerisinde geçtiğini söylemiştir.³⁰⁹

2.26.5. Hadis İlminin Tanımı Amacı ve Konusu ile İlgili Değerlendirmeler

Hadis ilminin amacı ve konusuyla ilgili olarak; İzzeddîn İbn Cemâ'â (ö. 819) şöyle demiştir: “Hadis ilmi, sened ve metnin durumunu bilmeye imkân veren kâideler ilmidir. Mevzusu sened ve metindir, amacı ise sahih olanla olmayanı bilmektir.”³¹⁰

İbn Hacer, “Râvinin ve rivayetinin durumlarını bildiren kâideler bilgisidir...” diye tarif etmiştir.³¹¹

Kirmânî (ö. 786) *Şerhu'l- Buhârî*'de şöyle tarif etmiştir: “Bil ki, hadisin mevzusu Allah Resûlü'nün (sav) Allah'ın elçisi olması bakımından zâtıdır. Tanımı, Allah Resûlü'nün (sav) söz, fiil ve durumlarının bilinmesini sağlayan ilimdir. Amacı, iki dünya saadetini elde etmektir.”³¹²

İbnü'l Acemi burada şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Süyûtî, *Elfiye*'nin şerhinde iki cihan saadetini elde ettiren ilmin sadece hadis ilmi olmayıp bütün şer-i ilimlerdir. Hadis ilmi, Resulullah Efendimizin sözleri, fiilleri ve durumunu bildiren ilimdir. Gayesi makbul ve merdud olan hadisleri tanımaktır. Konusu ise ravi ve mervidir.”³¹³

Avvâme burada şu değerlendirmeyi yapmıştır: Aslında amaç ilmi ve uhrevi olmak üzere iki çeşittir. Burada ilmi gaye; hadis usulünün amacı makbul ve merdud'u tanımaktır. Uhrevi gaye ise, Kirmânî'nin söylediğidir ve bu sadece hadis ilminin gayesi de değildir. Allah rızası olduktan sonra diğer şer-î ilimlerin de gayesi ahireti kazanmak

³⁰⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribî'n-Nevavi*, 2/10.

³⁰⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribî'n-Nevavi*, 2/12,13.

³¹⁰ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribî'n-Nevavi*, 2/24.

³¹¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribî'n-Nevavi*, 2/25.

³¹² Avvâme, *Tedribü'r-Râvî Fî Şerhi Takribî'n-Nevâvî*, 2/27,28.

³¹³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribî'n-Nevavi*, 2/28.

olmalıdır. Kirmâni'nin sözü, hadis ilminin rivayet açısından değerlendirilmesine tabidir. Hadis-i şerif ile terettüb eden kişi Peygamberimizin yaşamını, amacını, gayesini kendi hayatında tatbik ederse o zaman dünya ve ahirette mutlu olmuş olur.³¹⁴ İstilah ilminin gayesi ise sahih olanı, sakim olandan ayırt etmektir.

2.26.6. Bazı Kavramlara Dair Değerlendirmeler

2.26.6.1. Hadis

Hadisin genel örften habere doğru kayışını ifade eden kullanım, hem ayetlerde hem de hadislerde geçmektedir. Peygamberimiz (sav) “*Benden çokça hadis aktarmaktan sakının!*” derken kendi sözlerini, davranışlarını ve takrirlerini kastederek şer-i anlamda kullanmıştır. Peygamberimizden hadis aktarmak demek bütün yolları kapsar. Kavli, fiili, takriri, şemali ve üstün ahlakını kapsamaktadır.³¹⁵

Cumhur ulemaya göre eser, hadisle eş anlamlıdır. Hadisçilere göre bütün bunlar; haber, hadis, eser ve sünnet eş anlamlıdır.³¹⁶ Bikaî *Nüketül Vefiyye* isimli kitabında eser mutlak olarak zikredildiğinde sahabeden ve sahabeden sonra aktarılan bilgidir demiştir. Bu bilgi garip bir bilgidir. Ayrıca müteahhirun dönemi âlimlerince eser denilince biraz zayıf bir habermiş gibi nitelendirilmiştir.

İmam Hâfız Ebû Şâme'ye (ö. 665/1267) göre hadis ilimlerini üç aşamada değerlendirmek gerekir:

1. Hadisin metnini ezberlemek, garibini ve fikhını bilmektir.
2. Senedlerini ezberlemek, ravilerini tanımak, sahih olanını zayıf olanından ayırabilmektir.
3. Hadisleri derlemek, yazmak, dinlemek, tariklerini çoğaltmak, âli isnad peşine düşmek, bunun için ilim yolculukları yapmaktır.³¹⁷

Bu üç ilmi bir araya getiren kimse tam anlamıyla fakih ve muhaddis olur. İkisi ile iktifa eden bu mertebenin daha aşağısındadır. Kendisini ikinci ve üçüncü ilimlerle sınırlayan sadece muhaddis olur ve fakih kavramı içerisinde yer alamaz. Bu tıpkı sadece

³¹⁴ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/28.

³¹⁵ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/35.

³¹⁶ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/36.

³¹⁷ Ebû Şâme, *Şerhu'l-Hadisi'l-Muktefâ fi Meb'asi'l-Mustafâ Sallallâhu Aleyhi ve Sellem (nşr. Cemal Azzûn)* (İmârât: Mektebetü'l-Ömerayni'l-İlmiyye, ts.), 49.

ilk ilmi öğrenmekle yetinen kimsenin muhaddis kavramı içerisinde kendisine yer bulamaması gibidir.³¹⁸

Bazı âlimler muhaddis olabilmenin şartını yukarıdaki her üç şartında bilinmesine bağlamışlarken, bazıları ise ilk ikisini bilenlerin muhaddis kavramı içerisinde değerlendirilebileceğini savunmuşlardır.

2.26.6.2. Hâfız

Abdullah Sıddık el- Ğumârî hafızları, fıkıhçı hafızlar ve muhaddis hafızlar diye ikiye ayırmaktadır. Fıkıhçılara göre hadisin metinlerini, garibini ve fıkımını bilen muhaddistir.³¹⁹

Selefi salihin muhaddis ve hâfızı aynı anlamda kullanıyorlardı. İbni Ebî Şeybe şöyle demiştir: “Eğer bir kimse imlâ yoluyla yirmi bin hadis yazmamışsa ona muhaddis denilmez.”³²⁰ Süyûtî ise muhaddisin daha genel, hafızın ise daha özel olduğu düşüncesindedir.

İbn Hacer bu konuda şunları söylemektedir:

Hafız, illetleri, cerhi ve hadis alma yollarını bilendir. Muhaddis, isnadları bilen, âli ve nazil isnadları ayırt edebilendir. Bu mütekaddimin âlimlerinin tanımlamasıdır. Bir kişiyi hafız veya muhaddis diye adlandırdığımızda diğer ilimlerden hiç anlamıyor diye nitelememiz doğru değildir. Bu kavramlara müteahhirun ve mütekaddimin âlimleri farklı anlamlar yüklemişlerdir.³²¹

Abdullah el-Ğumârî muhaddislerin mertebeleri hakkında şunları açıklamaktadır:

Hafızın mertebeleri beştir:

1. Müsnid, 2. Muhaddis, 3. Müfid, 4. Hafız, 5. Emirül Mü'minin.

³¹⁸ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/49.

³¹⁹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/50.

³²⁰ Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* (nşr. Mahmud et-Tahhân) (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1428), 1/77.

³²¹ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/51.

Müsnid'den önce bir mertebe daha zikretmek gerekir ki, bu da râvidir.³²² Ğumârî, hafızın mertebesi hakkında da şunu söylemektedir: “Onun tanımında âlimler arasında ihtilaf vardır. Bana göre şu üç şartı taşıyana hafız denir:

1. Yirmi bin hadis metninden aşağı olmamak kaydıyla metin ezberleyen,
2. Senetlerin sahihini zayıfından ayırt edebilen,
3. Tabaka tabaka ravilerin durumunu bilen.

Hafızlar iki çeşittir:

1. Fukaha yöntemini koruyan hadisçi hafızlar,
2. Muhaddis yöntemini koruyan hafızlar,

Bu taksimlendirme İbn Hacerin sözünün özüdür.³²³

³²² Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/52.

³²³ Avvâme, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*, 2/52.

SONUÇ

Muhammed Avvâme'nin hayatı, ilmi kişiliği, tahkik metodu ve *Tedribu'r-râvi* üzerine yapmış olduğu adeta bir şerh niteliğinde olan tahkikindeki hadis ilmi ile ilgili değerlendirmeler tespit edilmeye çalışılan bu araştırma bir giriş ve iki bölümden oluşmuştur. Muhammed Avvâme eser üzerinde çalışma yaparken sadece bu eserdeki değil, eserde atıf yapılan diğer eserlere yönelik de düzeltmeler yapmıştır. Özellikle Süyûtî'nin açıklamalarında yanlış anlamlara müsait yerler ve eserleri açıklığa kavuşturmuş, hadis usûlü konularına yönelik son söylenmesi gereken kanaatlerini belirtmiş, değerlendirmede bulunan âlimlerin ekolleri ve usullerini açıklamıştır. Avvâme, son devir Osmanlı âlimlerinden olan Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin (ö. 1952) çizgisini devam ettirmesi hasebiyle İbnü's-Salâh'ın "*Ulûmu'l-Hadis*"ini, Nevevî tarafından ihtisârı yapılmış olan "*Takrîbü'n-Nevevî*"yi ve "*Tedribu'r-Râvi*"yi konu bütünlüğü içerisinde karşılaştırmalı bir şekilde usûl alanında nadir olan hanefî usûl çizgisine göre değerlendirmiştir.

Çalışmamızda hadis usulü konuları mukayeseli bir biçimde ele alınmıştır. Tezde özellikle aynı konu hakkında farklı âlimlerin yorumları tespit edilerek, Muhammed Avvâme'nin son değerlendirmelerine yer verilmiştir. Örneğin Süyûtî, *Tedrib*'de Hattâbi'nin "Senedi muttasıl, râvileri âdil olan" şeklindeki sahih hadisle ilgili yaptığı tanımı beğendiğini belirtmiştir. Ancak Avvâme bu tanımın fakihlere göre olduğunu muhaddislere göre yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Ayrıca Avvâme sahih hadis'in kriterlerini sadece isnad açısından değil; ümmetin kabulü, Kur'an, Sünnet ve şeriata kurallarına uygunluğu açısından da değerlendirilmesi gerektiğine yönelik fikrini belirtmiştir.

Avvâme'nin çalışması, Süyûtî'nin Nevevî'ye yazmış olduğu şerhin tahkiki olması hasebiyle öncelikle Nevevî'nin, ardından Süyûtî'nin usul anlayışını tahlil etmiştir. Ayrıca mütekaddimun ve müteahhirun döneminde yanlış anlaşılan kavram ve konularla ilgili değerlendirmeleri de irdelemiştir. Buna göre İbnü's-Salâh tarafından gündeme getirilen ve ondan sonra birçok âlim tarafından uzun yıllarca benimsenen sahih hadisin dereceleri sistemini bazı yönlerden eleştirerek, onun yerine Hafız İbn Nâsirüddin'in tasnifini daha uygun bulduğunu söylemiştir.

Hasen hadisle ihticac edilebileceğini belirterek, ihticac edilmeyeceği hakkında ileri sürülen görüşün âlimlerin genelinin görüşüymüş gibi anlamanın yanlış; bilakis ferdi kanaatler olduğunu ortaya koymuştur.

Ulûmü'l-Hadîs'e yönelik yazılmış kitapların genellikle şâfiîlerin görüşünü yansıttığını söylemiştir. Buna mukabil hanefî hadis usulünün basit simgelerle oluşmadığını bilakis tafsilatlı bir sisteminin olduğunu beyan etmiş, birçok usul konusunun hanefilerde fazlasıyla olduğunu bildirmiştir. Bu meyanda râvinin adâleti meselesinde Hatîb el-Bağdâdî'ye itiraz ederek değerlendirme yaparken farklı mezheplerin metodolojisini iyice araştırmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Nevevî, Allah Resûlü ile ona uyma ve yararlanma şeklinde uzun süre birlikte olan kişiye sahabe denileceğini söylemiştir. Süyûtî ise bilakis, ona grup olarak gelen ve onunla sohbet etmeyip ona tabi olmayan kimselere müslüman olsalar bile sahâbî denilmeyeceği görüşündedir. Avvâme'ye göre ise İbnü's-Salah'ın da bu konuda es-Sem'ânî'ye (ö. 489/1096) tabi olduğu görüşü olan hadis usûlcülerinin bu konuda biraz daha geniş davranarak, Hz. Peygamber'in konumu ve şerefinden dolayı bir defa görmekle bile sahâbî'den saydıkları görüşüdür. Muhaddislere göre Hz. Peygamberle karşılaşması bile yeterlidir, ancak Hz. Peygamberle uzun süre kalanlarla da aynı statüde kabul edilemeyeceği görüşündedir.

Bir müellifin eserini oluştururken beslendiği kaynaklar o eserin ve müellifinin değeri konusunda kanaat oluşturan unsurlardan biridir. Bu çerçeveden bakıldığında Avvâme'nin mütekaddimun, müteahhirun ve çağdaş dönem hadis usulü kitaplarından ve bu alanda yapılmış çalışmalardan istifade ettiği görülmektedir. Usûl konularını açıklarken özellikle temel hadis usûlü kaynaklarımızdan İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'i, Irâkî'nin *et-Takyîd ve'l-Îzâh alâ İbni's-Salâh*'ı, İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-Nazar fî Nuhbeti'l-Fiker*'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'si, Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014)'nin *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* adlı eseri başta olmak üzere daha başka birçok hadis usulü eserinden istifade edilmiştir.

Sonuç kısmında ifade ettiğimiz bu hususlar Avvâme'nin kendine özgü yaklaşımlarının örnek kabilinden olup, Avvâme'nin hadis usulüne yaklaşımları tezin birçok noktasında verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd, b. Nasr el-Keşşî. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd (nşr. Subhî Bedrî es-Sâmerrâî – Mahmud Muhammed Halîl es-Saîdî)*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned (thk. Şuayb el-Arnâvut-Âdil Mürşid)*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Aslan, Recep. *Suyûti'nin Hadis İlmindeki Yeri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Avvâme, Muhammed. *Tedribu'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevavi*. 5 Cilt. Medine: Dâru'l-Yüsr-Dâru'l-Minhâc, 1437.
- Avvâme, Muhyiddin. *Safahâtün Mudietün Min Hayâti Seyyidi'l-Vâlid el-Allâme Muhammed Avvâme*. 1 Cilt, 2018.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istilahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 9. Basım, 2016.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istilahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 9. Basım, 2016.
- Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye. thk. İbrahim Hamdi el-Medenî v.dğr.* Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, Tarihsiz.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmiu's-Sahîh (nşr. Şuayb el-Arnâvut – Âdil Mürşid)*. Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1432.
- Debusi, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer. *Takvimü'l-Edille (thk. Halil Muhyiddin)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Ebû Dâvûd, Ebû Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî. *Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehli Mekke fî Vaşfi Sünenih (Selâsü Resâil fî İlmi Muştalâhi'l-Hadîs içerisinde)*. Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1426.

- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş‘as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd* (nşr. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabellî). Beyrut: er-Risâletü’l- Âlemiyye, 1433.
- Ebû Şâme. *Şerhu’l-Hadîsi’l-Muktefâ fi Meb‘asi’l-Mustafâ Sallallâhu Aleyhi ve Sellem* (nşr. Cemal Azzûn). İmârât: Mektebetü’l-Ömerayni’l-İlmiyye, ts.
- el-Cüveynî. *Kitâbu’t-Telhîs fi Usûli’l-Fıkh*, nşr. Abdullah Cevlem Neybâlî, Şübeyyir Ahmed Ömeri. Beyrut: Darü’l-Beşairi’l-İslâmiyye, 1996.
- Emîr es-San‘ânî, Ebû İbrahim Muhammed b. İsmail. *Tavdihu’l-efkâr li-meânî tenkîhi’l-enzâr. thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda*. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1417.
- Es-Süyûtî, Celâleddîn. *Tedribü’r-râvî fi şerhi takrîbi’n-Nevavi*. ed. Arafat Aydın. çev. Muhammed Enes Topgül. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilnet., 2019.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Mustasfâ min İlmi’l- Usûl*. Bulak: el-Matbaatü’l-Emiriyye, 1322.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Medhal ilâ Ma‘rifeti Kitâbi’l-İklîl* (nşr. Ahmed Fâris Sellûm). Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423.
- Hâkim en-Nîsâbûrî. *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-ḥadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin). Beyrut: Darul Kütübül İlmiyye, 1397.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-. *Ma‘rifetü Ulûmi’l-Hadis*. Riyad: Mektebetü’l-Maarif, 2. Basım, 2010.
- Hatamleh, Thamer - Özdemir, Veysel. *Uygulamalı Hadîs Usûlü*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Câmi‘ li-Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi‘* (nşr. Mahmud et-Tahhân). Riyad: Mektebetü’l-Ma‘ârif li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1428.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye*. Haydarabad: Dâiretü’l-Me‘ârifî’l-Osmâniyye, 1357.
- Irâkî, Ebü’l-Fazl Abdürrahîm b. el-Hüseyin el-. *et-Takyîd ve’l-İzâh alâ İbni’s-Salâh* (nşr. Üsâme Abdullah Hayyât). Beyrut: Dâru’l-Beşairi’l-İslâmiyye, 1350.

- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî. *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd* (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî v.dğr.). Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1384.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî. *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd* (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî v.dğr.). Mağrib, 1384.
- İbn Fûrek. *Müşkilü'l-Hadîs ve Beyânüh thk. Mûsâ Muhammed Alî*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh* (nşr. Rebî' b. Hâdî el-Medhalî). Medine: Tab'atü'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1404.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Nüzhetü'n-Nazar fî Nuhbeti'l-Fiker* (nşr. Abdülazîz es-Südeyrî). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîz's-sahâbe. I-VIII, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid*. Beyrut: Darul Kütübül İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *Fethul-Bari Şerhu Sahihil-Buhârî*. Beyrut: Darul-Marife, 1379.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1370.
- İbn Nâsirüddin, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed ed-Dimaşkî. *Ukûdü'd-dürer fi 'ulûmi'l-eser, thk. Seyyid Subhî el-Hüseynî - Mustafa İsmail*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1426.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid. *Fethu'l-kadîr lil-âcizi'l-fakîr, I-VI, (tlk. ve thr. Şeyh Abdürrezzak Gâlib el-Mekkî)*. Beyrut, 2003.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Siyânetü Sahîhi Müslim* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir). Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1404.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-Hadîs* (thk. Nureddin Itr). Beyrut: Dâru'l-Fikr, 23. Basım, 2018.
- Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2012.

- Mâlik b. Enes. *Muvattaü'l-Îmâm Mâlik (Yahya b. Yahya el-Leysî) (nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî)*. Abudabi: Müessesetü Zâyed, 1425.
- Müslim, b. El-Haccâc el-Kuşeyri. *el-Camiu's-Sahih Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki*. Beyrut: Daru Tarihi't-Turasi'l-Arabi, Tarihsiz.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. el-Haccac. *el-Câmi'u's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1412.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-. *es-Sünenü'l-Kübrâ (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.)*. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1421.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-. *Riyâzü's-sâlihîn min hadîsi seyyidi'l-mürselîn (thk. Kasım Muhammed Nuri)*. Mektebetu Dari'l Fecr, 2007.
- Özsoy, Abdulvahap. "Muhammed Avvâme'nin Tedribü'r-Râvî Tahkiki ya da Bir Kitabın Yeniden İnşası" 2 (2019), 110-129. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3355608>
- Özşenel, Mehmet. *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Usûlu'l-Pezdevî thk.: Said Bektaş*. Medine: Dârüs-Sirâc, 1436.
- Râmeürmüzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman er-. *el-Muhaddisü'l- Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-Mugîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-Irâkî. (thk. Ali Hüseyin Ali)*. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaff er Mansûr b. Muhammed es-. *el-Kavâtu' fî Usûli'l- Fıkh (nşr. Salih Süheyl Ali Hamûde)*. Amman: Dâru'l-Fârûk, 1432.
- Serahsî, Şemsüleimme es-. *el-Uşûl (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372, I-II. a.mlf., el-Muharrer fî usûli'l-fıkh (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza)*. Beyrut, 1417.

- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-. *en-Nüketü'l-bedî'ât 'ale'l-Mevzû'ât*. Beyrut: Âmir Ahmed Haydar, 1991.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-. *Katfü'l-Ezhâri'l-Mütenâsira fî 'l-Ahbâri'l-Mütevâtira*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir). Kahire: Mektebetu'l-Halebi, 1359.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs eş-. *el-Ümm* (nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris eş-. *Er-Risâle*. çev. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs eş-. *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir). Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1358.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Yemenî. *Neylü'l-Evtâr fî Şerhi Münteka'l-Ahbâr*. Mısır: Dâru'l-Hadis, 1993.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Hanefî et-. *el-Akîdetü't-Tahâviyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa et-. *el-Câmi'u's-Sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir). Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1394.
- Tuzcu, Recep. *Hanefî Usûlünde Hadis -Debûsî Örneği-*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı Ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Yücel Ahmet. *Hadis Usûlü*. 1 Cilt. İstanbul: İfav, 39. Basım, 2018.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *Mizânul-itudâl fî nakdi'r-ricâl thk. Ali Muhammed el-Becâvî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382.